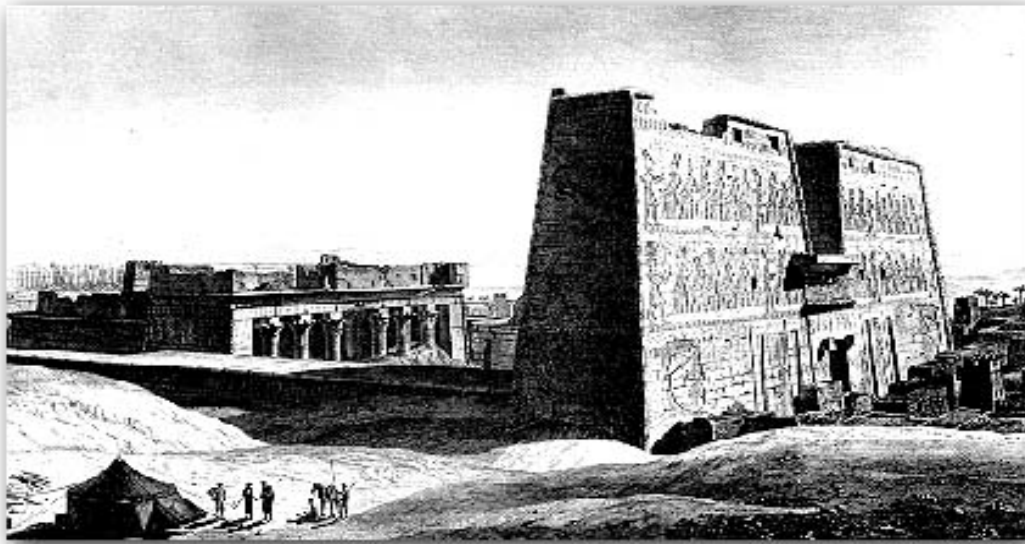


ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΧΑΛΚΙΤΗ ANNA- ΧΡΙΣΤΙΝΑ



Andre Dutertre, Edfu, view of the Great Temple (Description de l'Egypte 1809-26)

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΟΥΣΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠΥΡΟΣ
ΛΥΡΙΤΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- **ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**.....ΣΕΛ. 1
- **ΠΡΟΛΟΓΟΣ**.....ΣΕΛ.2-3
- **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1**
 - 1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ.....ΣΕΛ.4-8
- **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2**
 - 2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΝΑΙΚΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΦΑΡΑΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.....ΣΕΛ. 8-10
 - 2.2 ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ.....ΣΕΛ.10-11
 - 2.3 ΝΑΙΚΑ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΝΕΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ..... ΣΕΛ.11-13
- **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3**
 - 3.1 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΩΡΟΥ ΣΤΟ ΕΝΤΦΟΥ.....ΣΕΛ.13-17
 - 3.2 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΘΩΡ ΣΤΗ ΔΕΝΔΕΡΑ.....ΣΕΛ.17-21
- **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4-ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.**
 - 4.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ..... ΣΕΛ.22
 - 4.2 ΘΕΟΛΟΓΙΕΣ.....ΣΕΛ.22-23
 - 4.3 ΙΕΡΑΤΕΙΟ- ΙΕΡΕΙΣ..... ΣΕΛ.24-25
 - 4.4 ΛΑΤΡΕΙΑ..... ΣΕΛ. 25-28
 - 4.5 Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΩΡΟΥ.....ΣΕΛ. 28-30
 - 4.6 ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ ΣΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ ΩΡΟΥ..... ΣΕΛ.30-37
 - 4.7 ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΘΕΑΣ ΑΘΩΡ.....ΣΕΛ.37-39
 - 4.8 ΦΕΣΤΙΒΑΛΣ ΚΑΙ ΓΙΟΡΤΕΣ ΣΤΟ ΝΑΟ ΤΗΣ ΑΘΩΡ.....ΣΕΛ.39-42
- **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5-ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ.**
 - 5.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ..... ΣΕΛ.42-45
 - 5.2 ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.....ΣΕΛ.46-47
 - 5.3 ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.....ΣΕΛ.47-54
- 5.4 ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....ΣΕΛ 54-55
- **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**.....ΣΕΛ.56-59

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αίγυπτος. Η Αίγυπτος είναι μια χώρα η οποία, από τις απαρχές της μέχρι σήμερα, προκαλούσε και συνεχίζει να προκαλεί το ενδιαφέρον πολλών μελετητών αλλά και απλών ανθρώπων. Αυτό συμβαίνει επειδή η Αίγυπτος αποτελεί μια χώρα, η οποία συνδυάζει το ανατολίτικο στοιχείο μέσα της, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, αλλά και επειδή σφίξει από αρχαιολογικούς χώρους, οι οποίοι ωθούν τον καθένα να γυρίσει πίσω σε εκείνες τις ένδοξες εποχές. Από την προδυναστική περίοδο, στις ένδοξες φαραωνικές με τις πυραμίδες, μέχρι και τα τελευταία χρόνια της ζωής της, επί πτολεμαϊκής κυριαρχίας, η Αίγυπτος κρατάει τον αρχαιολόγο, τον ταξιδιώτη αλλά και τον μελετητή σε μια συνεχή ένταση.

Η εργασία αυτή, αρχικά καλύπτει ένα γενικό πλαίσιο της ναϊκής αρχιτεκτονικής, κυρίως από το Νέο Βασίλειο, ούτως ώστε να φτάσουμε στην πτολεμαϊκή αρχιτεκτονική των ναών και να έχουμε μια εκτενέστερη ανάλυση. Κυρίως θα εξετάσουμε την πτολεμαϊκή περίοδο, στο ιστορικό της πλαίσιο, την αρχιτεκτονική, τη λατρεία αλλά και την πολιτική και πολιτιστική ιδεολογία της εποχής.

Θα γίνει μια σύντομη ανάλυση για τους Πτολεμαίους βασιλείς, τόσο σε ιστορικό πλαίσιο, όσο και για την επεκτατική τους πολιτική. Μετά θα γίνει μια αναφορά για την αρχιτεκτονική των ναών και τη λειτουργία τους (οικονομία και διοίκηση), κυρίως κατά τη φαραωνική περίοδο. Θα εξετάσουμε την αρχιτεκτονική του ναού στο Λούξορ, ούτως ώστε στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο να περάσουμε και να δούμε την αρχιτεκτονική και τα λειτουργικά χαρακτηριστικά δύο ναών της πτολεμαϊκής περιόδου, του Ώρου στο Εντφού και της Αθώρ στη Δενδέρα. Έτσι θα γίνει μια σύγκριση μεταξύ των δύο περιόδων.

Φεύγοντας από το αρχιτεκτονικό μέρος, θα περάσουμε στο λιγότερο ορατό και από κομμάτι της περιόδου. Θα μπούμε πια να δούμε πιο αναλυτικά την θρησκευτική ιδεολογία αλλά και την πρακτική της περιόδου που εξετάζουμε. Αφού δούμε αρχικά τις θεολογίες που είχαν δημιουργηθεί σε κάθε περιοχή, θα περάσουμε σε μια βαθύτερη ανάλυση του πως λειτουργούσε το ιερατείο και πως γινόταν η λατρεία. Μπαίνοντας σε δύο ναούς (Εντφού και Δενδέρα) θα αναλύσουμε τι γινόταν στις μεγάλες ιερές τελετές, σαν να ήμασταν μες στο πλήθος και παρακολουθούσαμε.

Τέλος, θα εξετάσουμε τι πολιτική χρησιμοποίησαν οι Πτολεμαίοι βασιλείς, αλλά και για τις αλλαγές και τους νεωτερισμούς που συνέβησαν εκείνη την περίοδο. Θα εξετάσουμε τη δημιουργία νέων θεοτήτων, αλλά και τα αμαλγάματα θεοτήτων που προέκυψαν. Σε πολύ

γενικό πλαίσιο, γίνεται ανάλυση των βασικότερων πολιτικών και κοινωνικών δομών της Αιγύπτου, κυρίως όσον αφορά την πολιτική διακυβέρνηση και τις κοινωνικές δομές.

Επίσης, γίνεται μια μικρή ανάλυση που αφορά το πολιτιστικό επίπεδο και τη δημιουργία του Μουσείου και της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης και το πώς αυτά τα δύο κτίσματα λειτουργούσαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΤΟΛΕΜΑΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 323π.Χ, η μεγάλη αυτή αυτοκρατορία διασπάστηκε και χωρίστηκε σε βασιλεια, τα οποία πλέον διοικούνταν από τους Διαδόχους. Ο Πτολεμαίος Ι Σωτήρας, έχοντας υπάρξει σατράπης αρχικά στην περιοχή της Αιγύπτου, αναλαμβάνει τη διοίκηση και βασιλεία της χώρας αυτής και συνάμα γίνεται ο ιδρυτής της Πτολεμαϊκής δυναστείας, μιας δυναστείας η οποία θα διαρκέσει από το 304 μέχρι το 30π.Χ στην Αίγυπτο. Παίρνοντας έναν έναν τους Πτολεμαίους βασιλείς μπορούμε να μάθουμε κάποια βασικά στοιχεία για τον καθένα από αυτούς, και έτσι να μάθουμε τι προσέφεραν στην χώρα της Αιγύπτου.

[Ο Πτολεμαίος Ι Σωτήρας υπήρξε σατράπης από το 323-306/304π.Χ και βασιλιάς της Αιγύπτου από το 306/304 μέχρι και το 283/282π.Χ. Ο Φίλιππος ΙΙΙ Αριδαίος δολοφονήθηκε το 317π.Χ και ο Αλέξανδρος ΙV δολοφονήθηκε στη Μακεδονία μεταξύ του 310/309π.Χ. Το 306π.Χ ο Πτολεμαίος πήρε τον ελληνιστικό τίτλο του βασιλιά, ακολουθώντας το παράδειγμα του Αντίγονου του Μονόφθαλμου. Και οι υπόλοιποι διάδοχοι ακολούθησαν το παράδειγμα τους. Στις αρχές του 304π.Χ ο Πτολεμαίος παίρνει και τον αιγυπτιακό τίτλο του Φαραώ. Στην τοποθεσία του Τριπαράδεισου το 321/320π.Χ ο Πτολεμαίος Ι έγινε κυβερνήτης της Αιγύπτου και της Λιβύης. Έλαβε μέρος στους πολέμους των Διαδόχων(319-315π.Χ και 314-311π.Χ) με εκστρατείες στη Συρία και τη Φοινίκη. Αυτός κυβέρνησε την Κύπρο από το 313 μέχρι το 306π.Χ και το 309π.Χ κατέκτησε πόλεις στην Καρία και τη Λυκία. Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} πολέμου των Διαδόχων(303-301π.Χ), ο Πτολεμαίος κατέλαβε τη δυτική Συρία και τη Φοινίκη και παράνομα πήρε θέση στην αποικία μετά τη μάχη της Ιψού το 301π.Χ. Το 295/294π.Χ πρόσθεσε την Κύπρο και τις φοινικικές πόλεις Σιδώνη και Τυρύνη στην αυτοκρατορία του.

Ο Πτολεμαίος ΙΙ Φιλάδελφος βασίλευσε μεταξύ 283/282π.Χ με 246π.Χ. Ήταν γιος του Πτολεμαίου Ι και της Βερενίκης Ι. Ο Πτολεμαίος ΙΙ αρχικά παντρεύτηκε την Αρσινόη Ι, κόρη του Λυσίμαχου της Θράκης. Μετά το 279/278π.Χ παντρεύτηκε την Αρσινόη ΙΙ χήρα του Λυσίμαχου. Όσον αφορά στην επεκτατική του πολιτική, μετά το 280π.Χ κατακτά τη Σάμο και πόλεις νοτιοδυτικά της Μικράς Ασίας. Γύρω στο 175π.Χ διεύρυνε την κυριαρχία του στη νότια Κάτω Νουβία. Στον Πρώτο Συριακό Πόλεμο(274-271π.Χ) πετυχαίνει νίκη

κατά του Αντιόχου Ι των Σελευκιδών. Σύμφωνα με τον Θεόκριτο, οι Πτολεμαίοι πέτυχαν νίκες στη Ανατολία, όπως στην Παμφυλία, Κυλικία, Λυκία και Καρία. Κατά τους Χραιμονιδικούς πολέμους(267-261π.Χ) ο Πάτροκλος, ένας Μακεδόνας, ίδρυσε πτολεμαϊκές βάσεις στην ανατολική Κρήτη, τη Θήρα, τα Μέθανα και τη Χίο. Η Έφεσος ήταν πτολεμαϊκή από το 202π.Χ. Κατά τον Δεύτερο Συριακό Πόλεμο(260-253π.Χ), οι Κυκλάδες, η Ιωνία, η Παμφυλία και η Κυλικία έγιναν σελευκίδικες επαρχίες επί Αντιόχου ΙΙ. Μετά την ειρήνη, ο Αντίοχος ΙΙ παντρεύτηκε την κόρη του Πτολεμαίου ΙΙ, τη Βερενίκη, το 252π.Χ.

Ο Πτολεμαίος ΙΙΙ Ευεργέτης(246-222/221π.Χ), ξαναπαίρνει την επαρχία της Λιβύης συνάπτοντας γάμο με τη Βερενίκη ΙΙ. Στον Τρίτο Συριακό Πόλεμο(246-241π.Χ) έχουμε μια διαμάχη μεταξύ των γυναικών του, Βερενίκης και Λαοδίκης, για το θέμα της διαδοχής του σελευκικού θρόνου, καθώς και οι δύο θέλουν να πάρουν το θρόνο οι γιοί τους. Ο Πτολεμαίος ΙΙΙ βοήθησε την αδερφή του Βερενίκη και πορεύτηκε προς τη Σελεύκεια Πιερίας και στην Αντιόχεια στον Ορόντα. Το 246π.Χ ο Πτολεμαίος ΙΙΙ κατακτά τη Συρία μέχρι και τον Ευφράτη. Η πρώτη απόπειρα των Αιγυπτίων κατά των Πτολεμαίων έγινε το 245π.Χ. Όμως με τη βοήθεια της Σελεύκειας, Κυλικίας, Παμφυλίας, Ιωνίας, Ελλήσποντου και νότιας Θράκης οι Πτολεμαίοι αύξησαν την αυτοκρατορία τους.

Ο Πτολεμαίος ΙV Φιλοπάτωρ(221-204π.Χ) ήταν γιός του Πτολεμαίου ΙΙΙ και της Βερενίκης ΙΙ, ο οποίος παντρεύτηκε την αδερφή του, Αρσινόη ΙΙΙ. Στον Τέταρτο Συριακό Πόλεμο(219-217π.Χ) κατά του Αντιόχου ΙΙΙ, αρχικά χάθηκε η Κοίλη Συρία αλλά ξαναπάρθηκε στη μάχη της Ράφια στις 22 Ιουνίου του 217π.Χ. Από το 206 έως το 186π.Χ, ντόπιοι φαραώ κυβερνούσαν τις Θήβες μαζί με το νουβιακό στρατό. Αυτό επέτρεψε στο γείτονα του νότου Μερή να ξαναπάρει την Κάτω Νουβία.

Ο Πτολεμαίος V Επιφανής(204-180π.Χ), γεννημένος στις 9 Οκτωβρίου του 210π.Χ ήταν γιος του Πτολεμαίου ΙV και της Αρσινόης ΙΙΙ. Υπήρξε αντικείμενο φύλαξης , καθώς η Αρσινόη ΙΙΙ δολοφονήθηκε αμέσως μετά το θάνατο του Πτολεμαίου ΙV. Η αδυναμία της πτολεμαϊκής αυτοκρατορίας στον δυναστικό, στρατευτικό και οικονομικό τομέα, υπήρξε η αφορμή για τον Πέμπτο Συριακό Πόλεμο(202-195π.Χ). Ο Αντίοχος ΙΙΙ κατέκτησε την Κοίλη Συρία το 198π.Χ και μέχρι το 197π.Χ είχε κατακτήσει την πτολεμαϊκή Μικρά Ασία. Ο Φίλιππος V της Μακεδονίας συνδέει την πτολεμαϊκή Θράκη το 200π.Χ. Μετά την ειρήνη με τον Αντίοχο, ο Πτολεμαίος V παντρεύεται την κόρη του Κλεοπάτρα Ι το 194/193π.Χ. Ο φαραώ των Θηβών Ανκουενέφερ καθαιρέθηκε τον Αύγουστο του 186π.Χ από τον Κομάνο, επιστράτηγο της Χώρα. Στις 9 Οκτωβρίου του 186π.Χ ο Πτολεμαίος V δηλητηριάστηκε απ' τους στρατηγούς του.

Ο Πτολεμαίος VIII Ευεργέτης II(145-116π.Χ), παντρεύτηκε τη χήρα του αδερφού του Κλεοπάτρα II το 145/144π.Χ, η οποία ήταν και αδερφή του. Συγχρόνως σκοτώνει τον νεότερο γιο της, του οποίου πατέρας ήταν ο Πτολεμαίος VI Φιλομήτωρ. Ο Πτολεμαίος VIII προσπαθεί να κερδίσει την εύνοια των Αιγυπτίων ιερέων και του πληθυσμού, υπογράφοντας αμνηστία. Προς το τέλος του 145π.Χ, αυτός υπέταξε το τελευταίο οχυρό του Αιγαίου. Το 141/140π.Χ παντρεύεται την Κλεοπάτρα III, μικρότερη κόρη του Πτολεμαίου VI και την Κλεοπάτρα II. Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου με την Κλεοπάτρα II(132-124π.Χ), ο Πτολεμαίος VIII πείστηκε να φύγει στην Κύπρο με την Κλεοπάτρα III. Η Κλεοπάτρα III ανακοίνωσε επίσημα τον εαυτό της σαν μοναδικό ηγέτη της Αλεξάνδρειας, ως «θεά Φιλομήτωρ Σοφία». Έχοντας επιστρέψει την άνοιξη του 130π.Χ, ο Πτολεμαίος VIII μπορούσε να προλάβει μεσολάβηση από τον Σελευκίδη βασιλιά Δημήτριο II και με την υποστήριξη της πεθεράς του, Κλεοπάτρα II, την ανάγκασε να φύγει στη Συρία.

Οι Πτολεμαίος IX Σώτηρ III και Πτολεμαίος X Αλέξανδρος I(116-81π.Χ) ήταν γιοί του Πτολεμαίου VIII και της Κλεοπάτρας III. Το φθινόπωρο του 116π.Χ δημιουργήθηκε μια τριπλή βασιλεία με την Κλεοπάτρα II, την Κλεοπάτρα III και τον Πτολεμαίο IX.. Αυτή η συμβασιλεία ακολούθησε την προηγούμενη συμβασιλεία της Κλεοπάτρας III και του Πτολεμαίου IX(116-107π.Χ). Η βασιλομήτωρ είχε την απόλυτη διοικητική δύναμη και εμφανίζεται στα διαχειριστικά αρχεία κάτω από το όνομα του βασιλιά. Ο Πτολεμαίος X έγινε στρατηγός της Κύπρου όπου και ανακήρυξε τον εαυτό του βασιλιά το 114/113π.Χ. Ο Πτολεμαίος X έγινε συμβασιλέας της Κλεοπάτρας III, την οποία και στήριξε στον πόλεμο της κατά της Συρίας με τον Πτολεμαίο IX το 103-101π.Χ, και τον οποίο σκότωσε ο ίδιος το 101π.Χ. Ο Πτολεμαίος παντρεύτηκε την Κλεοπάτρα Βερενίκη III(κόρη του Πτολεμαίου IX), ο οποίος έγινε ο νέος συμβασιλέας της. Από το 100π.Χ και πέρα, ο Πτολεμαίος Απιών ήταν ο βασιλιάς της Κυρήνης. Ο Πτολεμαίος X αναγκάστηκε να φύγει στην Αλεξάνδρεια το 88π.Χ και πέθανε ενώ προσπάθησε να ανακαταλάβει την Κύπρο το 87π.Χ. Από το 88π.Χ μέχρι και το θάνατο του στο τέλος του 81π.Χ, ο Πτολεμαίος IX για άλλη μια φορά κυβέρνησε την Αλεξάνδρεια και η Κλεοπάτρα Βερενίκη II παρέμεινε συμβασιλέας.

Πτολεμαίος XI Αλέξανδρος II. Μετά το θάνατο του Πτολεμαίου IX, η Κλεοπάτρα Βερενίκη III ανέλαβε ως μοναδική ηγέτης στις αρχές του 80π.Χ. Τον Ιούνιο, ο Πτολεμαίος XI Αλέξανδρος II ήρθε από την Ιταλία στην Αλεξάνδρεια και παντρεύτηκε την βασίλισσα, όπου ίσως ήταν η μητριά του, και την σκότωσε δυό μέρες αργότερα. Ο Πτολεμαίος XI δολοφονήθηκε αργότερα από τους Αλεξανδρινούς.

Ο Πτολεμαίος XII Νέος Διώνυσος(80-51π.Χ), ήταν γιος του Πτολεμαίου IX και μιας γυναίκας της οποίας την ταυτότητα δεν γνωρίζουμε. Ο αδερφός του έγινε βασιλιάς της

Κύπρου(Πτολεμαίος της Κύπρου). Ο Πτολεμαίος XIII παντρεύτηκε την αδερφή του Κλεοπάτρα VI Τρύφαινα, η οποία γέννησε τη Βερενίκη IV. Το 76π.Χ στέφθηκε φαραώ από τον δεκατετράχρονο ιερέα του Φθα, Ψενπτά III. Κατά το τέλος της δεκαετίας, ο Πτολεμαίος XII παντρεύτηκε μια Αιγύπτια γυναίκα, πιθανότατα ευγενικής καταγωγής και πιθανότατα συγγενής της οικογένειας των αρχιερέων της Μέμφιδας και είχε στενούς δεσμούς με την βασιλική οικογένεια. Έγινε η μητέρα της Κλεοπάτρας VII, του Πτολεμαίου XIII και XIV και της Αρσινόης IV. Η Κλεοπάτρα VI έπεσε σε δυσμένεια το 69/68π.Χ. Ο Καίσαρας επιβεβαίωσε τον Πτολεμαίο XII ως βασιλιά το 59π.Χ. Ο Πτολεμαίος XII εξορίστηκε από την Αλεξάνδρεια εξαιτίας της μη δραστηριότητας του το 58 με 55π.Χ και πέτυχε τον επαναπατρισμό του στη Ρώμη με δωροδοκίες. Εν τω μεταξύ, η αλεξάνδρεια κυβερνιόταν από τη Βερενίκη IV. Την άνοιξη του 55πΧ ο Α. Γαβίνιος επανέφερε τον Πτολεμαίο XII ως βασιλιά της Αλεξάνδρειας με υποστήριξη του ρωμαϊκού στρατού.

Κλεοπάτρα VII (51-31π.Χ): Ο Πτολεμαίος XII είχε ορίσει την Κλεοπάτρα VII και τον Πτολεμαίο XIII σαν συμβασιλείς με τη δική του θέληση και έκανε τη Ρώμη εκτελεστή για αυτή την επιτυχία. Σύντομα η Κλεοπάτρα VII βασίλευσε μόνη της, αλλά απομακρύνθηκα το 49π.Χ από τους υποστηρικτές του Πτολεμαίου XIII. Το καλοκαίρι του 48π.Χ ο Πομπήιος πήγε στην ακτή κοντά στο Πελούσιο μετά την ήττα του στη μάχη των Φαρσάλων. Εκεί οι αυλικοί του Πτολεμαίου XIII τον δολοφόνησαν. Ο Ιούλιος Καίσαρας μπήκε στην Αλεξάνδρεια και αποκατέστησε τη διένεξη σε συμφωνία με τη θέληση του Πτολεμαίου XII. Επίσης, έθεσε τον Πτολεμαίο XIV και την Αρσινόη IV ως βασιλιάδες της Κύπρου, η οποία ξανάγινε Πτολεμαϊκή. Ο Καίσαρας ερωτεύεται την Κλεοπάτρα VII. Οι δυνάμεις της πτολεμαϊκής αυλής εξαπέλυσαν τον Αλεξανδρινό πόλεμο κατά του Καίσαρα το 48/47π.Χ, στον οποίο ο Καίσαρας νίκησε. Ο Πτολεμαίος XII πεθαίνει στη μάχη. Η Αρσινόη IV αιχμαλωτίστηκε. Στην Κλεοπάτρα VII δόθηκε δύναμη να διοικεί την Αίγυπτο, από τον Καίσαρα, νε συγκυβερνήτη τον Πτολεμαίο XIV. Η Αίγυπτος ήταν ρωμαϊκό προτεκτοράτο μεταξύ 47 με 44π.Χ. Στις 23 Ιουνίου του 47π.Χ γεννιέται ο Πτολεμαίος XV Καίσαρας (ή Καισαρίωνας), γιος της Κλεοπάτρας και του Ιουλίου Καίσαρα. Από το 46 έως το 44π.Χ η Κλεοπάτρα και ο Πτολεμαίος XIV έζησαν μαζί με τον Καίσαρα στη Ρώμη. Αμέσως μετά το θάνατο του Καίσαρα, η Κλεοπάτρα επιστρέφει στην Αλεξάνδρεια όπου και δολοφονεί τον αδερφό της Πτολεμαίο XIV το 44π.Χ. Συγχρόνως μεγαλώνει το γιο της σαν δικό της συμβασιλέα.

Το 41π.Χ πείθει τον Μάρκο Αντώνιο να δολοφονήσουν την Αρσινόη IV, η οποία ζούσε στην εξορία στην Έφεσο. Το 41/40π.Χ ο Μ. Αντώνιος επισκέφτηκε την Κλεοπάτρα VII στην Αλεξάνδρεια και προσχώρησε την Πτολεμαϊκή Κύπρο στη Ρωμαϊκή Κυλικία. Το

40π.Χ η Κλεοπάτρα γεννάει δίδυμα, τον Αλέξανδρο Ήλιο και την Κλεοπάτρα Σελήνη, με πατέρα τον Μ. Αντώνιο. Η Κλεοπάτρα περνάει τον χειμώνα του 37/36π.Χ στην Αντιόχεια με τον Αντώνιο. Εκείνη την περίοδο επισκέπτεται το Λίβανο, την Κυρήνη και περιοχές της Κρήτης. Το 36π.Χ, γεννιέται το τρίτο παιδί του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, ο Πτολεμαίος Φιλάδελφος. Το φθινόπωρο του 34π.Χ ο Αντώνιος γιορτάζει τη νίκη του ως Νέος Διόνυσος στην Αλεξάνδρεια. Νωρίτερα είχε παντρευτεί την Κλεοπάτρα, ενώ ήδη ήταν παντρεμένος στη Ρώμη με την Οκτάβια. Η διγαμία επιτρεπόταν στην Ελλάδα, όχι όμως και στη Ρώμη. Στη Ρώμη, ο γάμος του Αντωνίου με την Κλεοπάτρα θεωρήθηκε απειλή στη Ρώμη και η Κλεοπάτρα θεωρήθηκε εχθρός της Ρώμης το 32π.Χ. Στις 2 Σεπτεμβρίου του 31π.Χ ο Μάρκος Αντώνιος ηττάται στη ναυμαχία του Ακτίου.

Την 1^η Αυγούστου του 30π.Χ ο Οκταβιανός Αύγουστος κατακτά την Αλεξάνδρεια και δυο μέρες αργότερα καθιστά την Αίγυπτο ρωμαϊκή επαρχία. Ο Μ.Αντώνιος και η Κλεοπάτρα αυτοκτόνησαν. Ο Καισαρίωνας χτυπήθηκε μέχρι θανάτου. Η Οκτάβια μεγάλωσε τα παιδιά του Μ. Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, στη Ρώμη. Η Κλεοπάτρα Σελήνη παντρεύτηκε τον Juba II της Μαυριτανίας το 20π.Χ. Ο γιος τους Πτολεμαίος της Μαυριτανίας, ηγεμόνευσε στη χώρα ως ο τελευταίος Πτολεμαίος από το 23π.Χ έως το 40μ.Χ] (*D. B. Redford, Oxford Encyclopedia of A. Egypt, Vol 3, σελ 76-81*)

Αυτό ήταν το ιστορικό υπόβαθρο των Πτολεμαίων σε πολύ γενικά πλαίσια, τόσο όσον αφορά τη ζωή τους σε προσωπικό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο επεκτατικής πολιτικής. Στο επόμενο κεφάλαιο, περνάμε από το ιστορικό μέρος για να εξετάσουμε άλλα χαρακτηριστικά της πτολεμαϊκής περιόδου, τα οποία όμως είναι εξίσου σημαντικά. Θα εξετάσουμε την αρχιτεκτονική, την οικονομία και τη διοίκηση ενός ναού, ξεκινώντας από τη φαραωνική περίοδο, ούτως ώστε στα τελευταία κεφάλαια να μπορέσουμε να τα συγκρίνουμε με αυτά της πτολεμαϊκής περιόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΝΑΪΚΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΦΑΡΑΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Σ' αυτό το κεφάλαιο, θα εξετάσουμε πως συσχετίζονται τα λατρευτικά και θρησκευτικά τελετουργικά με τα μέρη ενός ναού είτε θρησκευτικού είτε νεκρικού. Ενώ βρίσκουμε όμως αυτό τον διαχωρισμό θρησκευτικού και νεκρικού ναού, δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ τους καθώς η λατρεία γίνεται τόσο στους μεν, όσο και στους δε. Αν και το μεγαλύτερο ποσοστό των

ναικών οικοδομημάτων το βρίσκουμε από το Μέσο Βασίλειο και μετά, ωστόσο έχουν βρεθεί και τοπικοί ναοί κυρίως κατά το Αρχαίο Βασίλειο. Αυτοί οι ναοί είχαν το όνομα «**Φρούριο του θεού**» και τους βρίσκουμε κυρίως στην Άβυδο και η Σακκάρα. Η βασική είσοδος των ναών αυτών ήταν με κατεύθυνση ανατολή προς δύση και είχαν περίβολο ο οποίος περιέκλειε το ιερό αρχιτεκτόνημα.

Κατά την 6^η δυναστεία, οι ναοί ονομάζονται **ηλιακοί**, καθώς είναι αποκλειστικά αφιερωμένοι στον ηλιακό θεό και θυμίζουν ναικό σύμπλεγμα, καθώς χτίζονταν κοντά σε πυραμιδικά συμπλέγματα ή ακόμα και τα αντικαθιστούσαν. Τα ναικά συμπλέγματα της 6^{ης} δυναστείας αποτελούνταν από : **α)**τον ναό της Κοιλιάδας, **β)**το Πυραμίδιον και τον ναό, **γ)**το χώρο για την ηλιακή λέμβο και **δ)**τους χώρους για τα περιφερειακά διαμερίσματα. Είναι δηλαδή μια εξέλιξη και συγχώνευση των πυραμιδικών συμπλεγμάτων της 4^{ης} δυναστείας.

Στο Μ. Βασίλειο βρίσκουμε κυρίως νεκρικούς ναούς. Ο πιο γνωστός νεκρικός ναός με τις ιδιότητες λαξευτού τάφου ήταν αυτός του Μεντουχότεπ του Β' στο Ντέιρ ελ Μπάχρι. Ο ναός είναι φτιαγμένος σε άνδρα όπου ο διαχωρισμός τους γινόταν από κιονοστοιχίες. Ο ναός μέχρι ένα σημείο ήταν λαξευμένος στο βράχο και ο υπόλοιπος χτισμένος με λίθους. Στο ναό του Μεντουχότεπ έχουν βρεθεί τρία επίπεδα. Το πρώτο είχε ανεγερθεί πάνω σε μία επίπεδη έκταση, και στο κέντρο του έχουν βρεθεί τα ερείπια του δεύτερου επιπέδου, όπου έρευνες έδειξαν ότι πρέπει να επρόκειτο για Μασταμπά. Στο ναό αυτό του Μ. Βασιλείου προκύπτουν δύο νεωτερισμοί οι οποίοι έχουν να κάνουν κυρίως με την λατρεία και λιγότερο με την αρχιτεκτονική. Ο πρώτος νεωτερισμός έγκειται στο ότι ο Φαραώ δεν είναι πια ο μοναδικός αποδέκτης της λατρείας, αλλά μετέχει σε αυτές προς τιμήν του θεού ήλιου Ρα .Ο δεύτερος νεωτερισμός είχε να κάνει με την μείωση της θεικής υπόστασης του Φαραώ και ο τονισμός της θνητής του φύσης

Στο Μ. Βασίλειο ο νεκρικός ναός του συμπλέγματος εξυπηρετεί την λατρεία του θεού Όσιρι, με τον οποίο γίνεται ταύτιση του Φαραώ ως προστάτη της χώρας του Νείλου. Επίσης γίνεται ο χώρος, όπου η λατρεία προς το πρόσωπο του βασιλιά και του θεού ενώνονται στο άγαλμα του θεού και ο βασιλιάς προσφέρει προς την θεότητα αυτή ώστε να τον ευλογήσει με αιώνια δύναμη και εξουσία.

Στο Ν. Βασίλειο έχουμε τόσο θρησκευτικούς όσο και νεκρικούς ναούς. Τα σημαντικότερα ναικά συμπλέγματα είναι αυτά της Χατσεψούτ στο Ντέιρ ελ Μπάχρι (θρησκευτικός και νεκρικός ναός μαζί) και οι νεκρικοί ναοί στο Καρνάκ και το Λούξορ.

Η επιλογή ενός ναού, σύμφωνα με τους μύθους και τις παραδόσεις, γινόταν, (τόπος γέννησης και ταφής του θεού), με τον αστρονομικό προσανατολισμό (άστρο του Ωρίωνα), με το περιβάλλον και τις λατρευτικές ανάγκες. Το χτίσιμο των ναών γινόταν κυρίως από λίθο, βασάλτη, και πλίνθο που προέρχονταν κυρίως από τα λατομεία της Τούρα και της νότιας Αιγύπτου.

Κατά την διάρκεια του χτισίματος ενός ναού γίνονταν κάποιες τελετές για την θεμελίωση του. Αυτές ήταν εννέα : **α)**οριοθέτηση του ναού, **β)**εξαγνισμός με γύψο, **γ)**άνοιγμα του πρώτου λάκκου,

δ) γέμισμα του λάκκου με άμμο, ε) τοποθέτηση μαγικών πλίνθων στις τέσσερις γωνίες του ναού, στ) έναρξη του χτίσιματος, ζ) εξαγνισμός της ανωδομής, η) αποκάλυψη του ναού στις πατρώες θεότητες και τέλος θ) οι θυσίες.

Όσον αφορά τη διακόσμηση ενός ναού, αυτή γινόταν ταυτόχρονα με το χτίσιμο. Για τη διακόσμηση των ναών έχουμε τη χρήση των τεχνικών του ανάγλυφου και του πρόστυπου ανάγλυφου. Επίσης έχουμε διαφορετικό θεματολόγιο για τα διαφορετικά μέρη του ναού (στο εσωτερικό έχουμε σκηνές προσφορών και λατρείας και στις εξωτερικές πλευρές και τους πυλώνες έχουμε αποτρεπτικές σκηνές). Περιπτώσεις διαφορετικής διακόσμησης έχουμε στην περίοδο Αμάρνα, με τον αιρετικό Φαραώ Ακενατόν όπου οι ναοί είναι διακοσμημένοι με σκηνές από την καθημερινή ζωή των Αιγυπτίων.

Τα βασικά μέρη από τα οποία αποτελείται ένας ναός είναι οι οδοί πρόσβασης, η τελετουργική οδός, οι σφίγγες και τα αγάλματα, τα κιόσκια, τα κτήρια και οι σταθμοί, οι πυλώνες, τα εξωτερικά μέρη και τα εσωτερικά μέρη. Ένα παράδειγμα όπου βλέπουμε την αρχιτεκτονική ενός ναού του Νέου Βασιλείου, είναι ο ναός του Λούξορ τον οποίο θα αναλύσουμε εκτενέστερα.

Η αρχιτεκτονική ενός ναού είχε να κάνει με το τι αντιπροσώπευε αυτός ο ναός. Ο ναός αποτελούσε μια μικρογραφία του σύμπαντος, ήταν ο τόπος ανάπαυσης του θεού ή του Φαραώ αντίστοιχα. Ο ναός αποτελούσε το κέντρο λατρείας για τους πιστούς και αντιπροσώπευε την αέναη δημιουργία.

2.2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Όπως είδαμε λοιπόν το κέντρο λατρείας και πίστης αποτελούσε ο ναός. Ο ναός όμως δεν ήταν μόνο αυτό. Οι βασιλικοί ναοί της πόλης ήτανε περισσότερο προικισμένοι από άλλους, πιθανότατα επειδή οι περιουσίες που είχανε τους βοήθησαν ως προς το να αποτελέσουν μεγάλα κέντρα.. Οι πλουσιότεροι ναοί ήταν αυτοί των τριών βασιλικών πρωτευουσών δηλ οι Θήβες, η Μέμφιδα και η Ηλιούπολη. Παρά το εμπόριο, οι ναοί ανέπτυξαν σε ένα μεγάλο βαθμό επίπεδο οικονομικής ανεξαρτησίας. Κυρίως η τοπική ελίτ, η οποία είχε εισόδημα και επιρροές από τη σύνδεση της με τους ναούς και στήριζε την κοινωνική της θέση και βιωσιμότητα στην ύπαρξη του ναού. Βασικότερα, οι ναοί αποτελούσαν εξαρτώμενα ιδρύματα. Αργότερα έγιναν πηγές εισοδήματος και γοήτρου για τα νέα άτομα που θα κατείχαν την εξουσία.

Η περιούσια των ναών, αποτελούνταν κατά ένα μεγάλο μέρος από τις γαίες που της ανήκαν. Στον πάπυρο Wilbour, η γη του ναού χωριζόταν σε τρεις κατηγορίες. Αρχικά, έχουμε τον **Τομέα**(domain ή rmnit). Κάθε Τομέας εποπτευόταν από ένα ναό ή από πολιτικά ανώτερους υπαλλήλους. Οι Τομείς αποτελούνταν από φάρμες, οι οποίες εποπτεύονταν από έναν μάνατζερ

που ονομαζόταν **Καλλιεργητής**(ihwiti). Ο Καλλιεργητής είχε υπό την εποπτεία του εξήντα περιοχές στις οποίες εργάζονταν από οκτώ έως δώδεκα οικονόμοι.

Μεγάλο μέρος της ναϊκής γης έπεσε στη δεύτερη κατηγορία, όπου έχουμε μικρές φάρμες έκτασης τέσσερα έως πέντε αρούρα. Ένα 6% των προϊόντων πήγαινε στο ναό ως ενοίκιο. Μερικές ναϊκές γαίες χωρίζονταν σε μικρά οικόπεδα και όχι σε φάρμες. Αυτά τα οικόπεδα μάλλον εξυπηρετούσαν ένα εσκεμμένο σκοπό καθώς δεν υπήρχε εισόδημα από εκεί μια και τις είχαν καλλιεργητές w'b ιερείς, γραφείς ακόμα και hmw-ntr ιερείς. Κυρίως δηλαδή, ανήκε στο ανώτερο ναϊκό προσωπικό. Η γη των ναϊκών ιδρυμάτων ήταν αφορολόγητη αλλά ένα πολύ μεγάλο μέρος των προϊόντων της πήγαινε στο παλάτι προς κατανάλωση.

2.3. ΝΑΙΚΑ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΝΕΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

Ο ναός του Λούξορ, αποτελεί το μεγαλύτερο ναϊκό σύμπλεγμα του Νέου Βασιλείου. Βρίσκεται στην περιοχή των Θηβών, στη ανατολική όχθη του Νείλου, ανάμεσα στο ποτάμι και την αρχαία πόλη του Λούξορ στα ανατολικά. Είναι ένας ναός αφιερωμένος στη Θηβαϊκή Τριάδα(Άμμων-Ρα-Μούτ-Χονσού) και ονομαζόταν *Ίπετ-Σουτ* που σημαίνει «Αυτός που μετρά τους τόπους λατρείας». Ο ναός του Άμμωνα στο Καρνάκ, κατασκευάστηκε μεταξύ 18^{ης} και 19^{ης} δυναστείας. Ξεκίνησε με τον Αμενχοτέπ Γ' της 18^{ης} δυναστείας και τελείωσε με τον Ραμσή Β' της 19^{ης}. Ο ναός αυτός λοιπόν, έχει προσανατολισμό από δυσμάς προς ανατολάς(κύρια οδός πρόσβασης). Στην αρχή είχε τέσσερις πυλώνες κατά μήκος της κυρίας οδού πρόσβασης, και αργότερα προστέθηκαν άλλοι δύο πυλώνες κατά μήκος ενός δευτερεύοντος άξονα από βορρά προς νότο.

Μέχρι τη 18^η δυναστεία, πολλοί τοπικοί θεοί σχημάτιζαν «θεϊκές τριάδες». Στο ναό του Καρνάκ έχουμε το θεό Άμμωνα ως το αρσενικό γένος, τη θεά Μούτ ως το θηλυκό γένος και τον θεό Χονσού ως το παιδί ή το νεαρό μέλος της τριάδας. Με αυτή την αντίληψη, έχουμε ανέγερση ναού για τη θεά στα νότια του κυρίως ναού και για το παιδί στα βόρεια. Στο Καρνάκ, ενώ έχουμε τη θεά Μούτ στο νότιο τμήμα, στο βόρειο έχουμε τον θεό Μοντ. Ο Χονσού αποκτά ναό αργότερα στον περίβολο του Άμμωνα.

Γενικότερα τώρα η διάρθρωση του ναού έχει οριζόντια ανάπτυξη, η οποία περιλαμβάνει τον πυλώνα, τον περιμετρικό τοίχο, το αίθριο με τις κιονοστοιχίες, την υπόστυλη αίθουσα, το άδυτο και τα περιφερειακά διαμερίσματα.

Η κάθετη ανάπτυξη, περιλαμβάνει τη βάση, τα διαζώματα, τη ζωφόρο και την οροφή.

Τα βασικά μέρη από τα οποία αποτελείται ένας ναός είναι, οι οδοί πρόσβασης, η τελετουργική οδός και τα αγάλματα, τα κίосκια, οι πυλώνες, τα εξωτερικά και εσωτερικά μέρη και το Άδυτο-ιερό.

Όσον αφορά την αρχιτεκτονική του ναού θα τη δούμε τώρα λίγο αναλυτικότερα.

Μπαίνοντας στο ναό βρισκόμαστε στο Ηλιακό Αίθριο του Αμενχοτέπ Γ'. Το Ηλιακό Αίθριο, ήταν ο πρώτος πυρήνας προέκτασης του ναού προς το βορρά. Μετά ακολουθεί η υπόστυλη αίθουσα όπου στα ανατολικά και στα δυτικά της έχουμε περιφερειακά δωμάτια. Η ανατολική θύρα πιθανότατα οδηγούσε σε ένα παλάτι, όπου κατά τη διάρκεια της Τελετής του Οπετ, ο βασιλιάς ξεκουραζόταν ή έτρωγε. Η δυτική θύρα, πιθανότατα να οδηγούσε στα καταλύματα των ιερέων. Μπαίνοντας εκεί, στα ανατολικά στο τέλος της στοάς υπήρχαν ατομικοί θρόνοι για την Θηβαϊκή Τριάδα. Μετά, καθώς πηγαίνουμε ευθεία προς τον αξονικό δρόμο, μπαίνουμε σε μια αίθουσα με κίονες, στο *Θάλαμο του Θεϊκού Βασιλιά*. Σκύβοντας μέσα από μια μικρή θύρα στο πίσω μέρος της αίθουσας, βγαίνουμε στον *Προθάλαμο των Προσφορών*.

Από τον προθάλαμο, περνάμε μέσα στο Κεντρικό Ιερό, όπου η φορητή μορφή του Αμμων-Ρα του Καρνάκ εκεί κατοικούσε όταν επισκεπτόταν το ναό του Λούξορ για την Τελετή του Οπέτ. Ο θρόνος του εσωτερικού ιερού ανακατασκευάστηκε επί Μεγάλου Αλεξάνδρου. Μια θύρα στη νότιο-ανατολική γωνία του ιερού οδηγεί σε σουίτα δύο δωματίων, στους τοίχους των οποίων είναι ζωγραφισμένα τα επεισόδια από τον κύκλο της θεϊκής γέννησης του Αμενχοτέπ Γ', της αποθέωσης του ως θεός ήλιος, της στέψης του και μιας τελετής του Ιωβηλαίου. Κάποια δωμάτια, εξωτερικά, στους εξωτερικούς και ανατολικούς τοίχους του ναού πρέπει να περιείχαν αγάλματα των θεών που είχαν να κάνουν με τον Αμμων-Ρα και τα μέλη της Θηβαϊκής Εννεάδας.

Κατά τους φαραωνικούς χρόνους, ο αξονικός δρόμος του ναού του Λούξορ τελείωνε στο συμπαγή πίσω τοίχο του ιερού. Σήμερα περνάμε μέσα από μια ανοιχτή θύρα σ' αυτό τον τοίχο για να μπούμε εκεί που ήταν αρχικά ένας ξεχωριστός ναός κατευθείαν στα νότια. Αυτό ήταν το *Δυτικό Οπετ*, το ιερό του διακριτικού τύπου του ναού του Αμμωνα στο Λούξορ: το Αμενεμόπετ. Εκεί, η θρησκευτική μορφή του θεού, κατοικούσε σε ένα μεγάλο βάθρο χτισμένο πάνω από το μυθικό Ύψωμα της Δημιουργίας.

Ο ναός του Λούξορ, αρχικά είχε δύο προσανατολισμούς: από Βορρά προς Νότο που οδηγούσε στο ιερό, και από Δύση προς Ανατολή που περνούσε από το ναό του Οπέτ. Το ιερό του Αμμων-Ρα στο Καρνάκ και το Κεκρυμένο Ιερό του Αμενεμόπετ στο Λούξορ ήταν ως προς την κατασκευή τους μακριά και ξένα, αλλά ως προς τις αντιλήψεις και τα τελετουργικά τους ήταν συγγενικά.

Η αρχιτεκτονική ενός ναού, είχε να κάνει με το τι αντιπροσώπευε αυτός ο ναός. Ο ναός αποτελούσε μια μικρογραφία του σύμπαντος. Ήταν ο τόπος ανάπαυσης του θεού ή του φαραώ αντίστοιχα. Ο ναός αποτελούσε το κέντρο λατρείας για τους πιστούς και αντιπροσώπευε την αέναη δημιουργία.

Αφού αναλύσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο τη ναϊκή αρχιτεκτονική σε πολύ γενικά πλαίσια, και το πώς δημιουργήθηκε από το ξεκίνημα της, στο κεφάλαιο που ακολουθεί, θα αναλύσουμε τη ναϊκή αρχιτεκτονική και την εξέλιξη της κατά τη πτολεμαϊκή περίοδο, αλλά και τις καινοτομίες που βρίσκουμε σε ένα ναό από εδώ και πέρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΝΑΪΚΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

3.1. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΩΡΟΥ

Ο ναός του Ώρου στο Έντφου είναι ένας καθαρά θρησκευτικός ναός. Ακολουθεί τα πρότυπα των ναών του Νέου Βασιλείου τόσο σε αρχιτεκτονική διάρθρωση όσο και σε διακόσμηση. Ο προσανατολισμός του ναού βασίζεται σε 4 στοιχεία: **α.** στην κατεύθυνση Β-Ν (όπου και αποτελεί εξαίρεση μαζί με τους ναούς στο Λούξορ, καθώς μέχρι τότε είχαμε προσανατολισμό σε γωνία 90 μοιρών κατά μήκος του Νείλου και με προσανατολισμό Α-Δ), **β.** Στον εσωτερικό προσανατολισμό των ηλιακών συμβόλων, **γ.** Στην ευθυγράμμιση των ιερότερων σημείων του ναού με τον ήλιο και **δ.** Στον αστρικό προσανατολισμό, με τον Σείριο και τον Ωρίωνα.

Ενώ χτίζεται ο ναός, γίνονται κάποιες τελετές για τη θεμελίωση του. Αυτές οι τελετές είναι εννέα. Είναι η οριοθέτηση του ναού, ο εξαγνισμός με γύψο, το άνοιγμα του πρώτου λάκκου, το γέμισμα του λάκκου με άμμο και κτερίσματα, η τοποθέτηση μαγικών πλίνθων στις τέσσερις γωνίες του ναού, η έναρξη του χτισίματος, ο εξαγνισμός της ανωδομής, η αποκάλυψη του ναού στις πατρώες θεότητες και οι θυσίες.

Στο Εντφού, στο ναό, ο πρώτος πλίνθος μπήκε το 237π.Χ, το 212 π.Χ ξεκίνησε η υπόστυλη διακόσμηση η οποία ολοκληρώθηκε το 206π.Χ. Η καθαγίαση του ναού έγινε το 142π.Χ. Ο Ναός είχε πλάτος 53μ και φάρδος 33μ. Στον Πρόναο, ο πρώτος πλίνθος μπήκε το 140π.Χ και έχουμε το 124π.Χ την ολοκλήρωση του ταβανιού. Η διακόσμηση του Πρόναου ξεκίνησε το 122π.Χ και τελείωσε το 116π.Χ. Ο Πρόναος είχε 19μ πλάτος και 40μ φάρδος. Όσον αφορά την ολοκλήρωση του ναού, το 70π.Χ έχουμε την καθαγίαση. Το

57π.Χ τοποθετούνται οι μεγάλες θύρες. Συνολικά το πλάτος τους είναι 137μ και το φάρδος τους 47μ.

Η διακόσμηση του ναού γίνεται με μια συγκεκριμένη σειρά. Συνήθως γίνεται ταυτόχρονα με το χτίσιμο του ναού. Χρησιμοποιούνται τεχνικές ανάγλυφου και πρόστυπου ανάγλυφου. Έχουμε διαφορετικό θεματολόγιο στα διαφορετικά μέρη του ναού και συνήθως οι σκηνές είναι είτε θρησκευτικού είτε πολεμικού χαρακτήρα.

Και εδώ, η διάρθρωση του ναού γίνεται με οριζόντια και κάθετη ανάπτυξη. Η οριζόντια περιλαμβάνει τον πυλώνα, τον περιμετρικό τοίχο, το αίθριο με τις κιονοστοιχίες, την υπόστυλη αίθουσα, το άδυτο και τα περιφερειακά διαμερίσματα. Η κάθετη ανάπτυξη περιλαμβάνει τη βάση, τα διαζώματα, τη ζωφόρο και την οροφή.

Τα βασικά μέρη του ναού, όπως είπαμε και στο Ναό του Καρνάκ, είναι οι οδοί πρόσβασης, η τελετουργική οδός και τα αγάλματα, τα κιόσκια, οι πυλώνες, τα άδυτο και τα εσωτερικά και εξωτερικά μέρη.

Ειδικότερα τώρα, στο ναό του Εντφού έχουμε την εξής αρχιτεκτονική. Εξωτερικά στο ναό έχουμε τους δύο πυλώνες με την Κεντρική Είσοδο, η οποία ονομάζεται «Μεγάλη Θύρα» ή «Παράθυρο του Γερακιού». Μπαίνοντας μέσα, βρίσκουμε την Περίστυλη Αυλή και κατευθυνόμενοι προς τον Πρόναο ή Υπόστυλη Αίθουσα βρίσκουμε στα αριστερά τον «Οίκο της Αυγής» και στα δεξιά την Βιβλιοθήκη ή «Οίκο των Βιβλίων». Αφού περάσουμε την πρώτη Υπόστυλη Αίθουσα μπαίνουμε σε μια μικρότερη Υπόστυλη Αίθουσα την «Μεγάλη Αίθουσα», όπου στα αριστερά βρίσκεται το Εργαστήριο και ο Προθάλαμος με τον «Οίκο του Νείλου». Στα δεξιά είναι το Θησαυροφυλάκιο. Προχωρώντας πιο μέσα μπαίνουνε στην Αίθουσα των Προσφορών. Εκεί, στα αριστερά είναι το Δυτικό Κλιμακοστάσιο, ενώ μια είσοδος στα δεξιά οδηγεί στην Εγκάρσια Αίθουσα. Αμέσως μετά μπαίνουμε στην Κεντρική Αίθουσα, εκεί βρίσκουμε στ' αριστερά την «Αίθουσα του θεού Μιν» και στα δεξιά τον «Βωμό των Τροφίμων». Τέλος, βρίσκουμε τον χώρο του Κεντρικού Ιερού. Έξω από αυτό τον χώρο υπάρχουν κι άλλα δωμάτια. Αριστερά απ' το ιερό βρίσκουμε τον «Θρόνο των Θεών», το «Ιδιωτικό Ιερό» και τον «Οίκο του Πρίγκιπα». Στα δεξιά είναι ο « Χώρος του Εξαγνισμού», το Behdet(Μπεχετζέντ) ή «Αίθουσα του Θρόνου», το « Ιερό του Θρόνου του Ρα» και του «Ιερό της Αθώρ». Πίσω από το Κεντρικό Ιερό είναι ο «Θάλαμος του Σοκάρ», η «Αίθουσα της Λόγης» και ο «Οίκος του Ποδιού». Τέλος μέσα στο Κεντρικό Ιερό εκτός από το Άδυτο, βρίσκουμε και τον «Θρόνο του θεού Ρα».

Βγαίνοντας από την «Μεγάλη Αίθουσα» στα αριστερά και περνώντας μέσα από τον «Οίκο του Νείλου», φτάνουμε στη στοά. από τα δεξιά της Υπόστυλης Αίθουσας βρισκόμαστε στο πέρασμα που οδηγεί τις Καθημερινές Προσφορές στο ναό. Μέσα από

αυτό το πέρασμα, στον απέναντι τοίχο βρίσκουμε την είσοδο που οδηγεί σε ανοιχτό κλιμακοστάσιο και το οποίο φτάνει στην οροφή. Στο αμέσως επόμενο δωμάτιο από την «Μεγάλη Αίθουσα» υπάρχει ένας Προθάλαμος. Εκεί έχουμε το Δυτικό Κλιμακοστάσιο από τη μια μεριά και το ανοιχτό κλιμακοστάσιο από την άλλη, στα ανατολικά. Επίσης, στην ανατολική μεριά της στοάς είναι το Νειλόμετρο, το οποίο μετρά τη στάθμη του ποταμού.

Τώρα θα ακολουθήσει μια μεγαλύτερη ανάλυση για το ρόλο του κάθε δωματίου και του κάθε αύλιου και μη χώρου του ναού.

Σαν δημόσιοι χώροι στο ναό του Εντφού ήταν η Αίθουσα Εισόδου, το wabet ή «Χώρος Εξαγνισμού» και οι σκάλες-κλιμακοστάσια. Λατρευτικοί χώροι ήταν το Εργαστήριο, ο «Οίκος του Νείλου» και η Αίθουσα των Προσφορών. Η Υπόστυλη Αίθουσα ήταν ο χώρος εξύμνησης της δύναμης του Ώρου. Ο Πρόναος είχε να κάνει με την απεικόνιση του πρωταρχικού μέρους από το οποίο προήλθε η Δημιουργία. Η αυλή ήταν ένας μυθικός χώρος που χρησιμοποιούνταν για τελετές ή εορτασμούς ή και για τα δύο, προς τιμήν του θεού Σοκάρ και της θεάς Αθώρ. Εκεί όπου χωρίζεται ο ναός από τον Περίβολο, εγχαράξεις μας λένε τους μεγάλους μύθους όπως αυτόν της γέννησης του ναού, το μύθο του Ώρου, την τελετή του καθαρού κυνηγιού και τη γιορτή της πρώτης μέρας του μήνα Tybi. Στον εξωτερικό τοίχο, έχουμε το σημαντικότερο κείμενο το οποίο έχει καταγραφεί ως δώρο του Εντφού. Οι πυλώνες καταγράφουν τη δόξα του Ώρου βασισμένοι στη μεταφορά της δύναμης του Ώρου από τον Όσιρι και τον Ρα.

Φεύγοντας από τους εξωτερικούς χώρους, θα μπούμε στο εσωτερικού του ναού, καθώς θα εξηγήσουμε τα περισσότερα από τα δωμάτια και τους θαλάμους του ναού, για να δούμε τη σημασία τους και ποια ήταν η χρήση τους.

Ο «Οίκος της Αυγής», ήταν ένας θάλαμος όπου ο βασιλιάς και η ακολουθία του εξαγνίζονταν πριν από την παρουσίαση κάθε τελετουργικού. Ο εξαγνισμός γινόταν από τον Αρχιερέα(sem-priest), ο οποίος φορούσε δέρμα λεοπάρδαλης στον ένα ώμο κατά τη διάρκεια του τελετουργικού.

Το « Εργαστήριο», ετοίμαζε θυμιάματα και αλοιφές για να χρησιμοποιηθούν στο ναό και στους τοίχους των θαλάμων.

Το «Θησαυροφυλάκιο», ήταν το μέρος όπου φύλασσαν τον χρυσό, τον άργυρο, τους πολύτιμους λίθους και τα φυλαχτά που χρησιμοποιούνταν για προστασία.

Στην «Αίθουσα των Προσφορών», έχουμε σε επιγραφή το εσωτερικό με το τελετουργικό της θεϊκής υπηρεσίας και όλες τις τελετές που γίνονται μέσα σε αυτήν.

Η Κεντρική Αίθουσα είναι «Το μέρος όπου οι θεοί αναπαύονται». Ήταν σε αυτή την αίθουσα όπου τα αγάλματα των θεών βρίσκονταν μέσα, το καθένα με το δικό του φορητό θρόνο.

Το «Ιερό του Μιν», έχει να κάνει με τον ιθυφαλλικό θεό της ευφορίας, όπου εμφανίζεται ως Μιν-Άμμων, για να αναπαραστήσει την ευφορία και ως Μιν-Ωρος για να δείξει τη βασιλεία και τη δύναμη του. Ο σκοπός αυτού του δωματίου ήταν για να ενισχύσει πιθανότατα την ιδέα της βασιλείας.

Στο «Βωμό των Τροφίμων» και στο wabet ή «Χώρος Εξαγνισμού», γίνονταν οι πρωταρχικές τελετουργίες της Τελετής Ενδυμασίας ή της Τελετής του Νέου Έτους.

Το Κεντρικό Ιερό είναι γνωστό ως «Θρόνος» ή «Μεγάλος Θρόνος της Μαύρης Πέτρας». Στις επιγραφές του στην πρόσοψη βλέπουμε την πρωινή λιτανεία, η οποία γινόταν κατά τη διάρκεια της Καθημερινής Τελετουργίας.

Η «Αίθουσα της Λόγχης» ή «Οίκος της Τιμής» βρισκόταν ακριβώς πίσω από το Κεντρικό Ιερό. Εκεί, μέσα στο ιερό, βρισκόταν το άγαλμα του θεού Ωρου ως Ρα-Χορακχι μαζί με το άγαλμα της θεάς Αθώρ, το καθένα τοποθετημένο πάνω σε ένα «μυστηριώδες θρόνο από μαύρη πέτρα».

Ο «Θάλαμος του Σοκάρ», είχε να κάνει με μια γεωργική θεότητα της οποίας κύριο κέντρο λατρείας ήταν η περιοχή γύρω από την Μέμφιδα. Από πολύ νωρίς ο Σοκάρ ήταν ο προστάτης της Μεμφιτικής νεκρόπολης, και ήταν συνδεδεμένος με τον θεό Ρα, την πατρώα θεότητα της Μέμφιδας.

Ο «Οίκος του Πρίγκιπα» μαζί με τον «Θάλαμο του Σοκάρ», αποτελούσαν τις «Πύλες του θεού Κίονα» (Όσιρι). Στο «Θάλαμο του Σοκάρ», όπου βρίσκεται ο τάφος του θεού στη Μέμφιδα, υποτίθεται ότι η θεά Ίσιδα παρουσιάζει τα κομμάτια του νεκρού συζύγου της, αφού ο Όσιρις έχει διαμελιστεί από τον Σεθ. Στον «Οίκο του Πρίγκιπα», όπου παρουσιάζεται το ιερό του θεού στην Ηλιούπολη, τα *Αρχαία Μυστήρια του Όσιρι*, είναι καταγεγραμμένα σε ανάγλυφα, όπου τα πιο σημαντικά δείχνουν τον Όσιρι να κάθεται στο θρόνο και να εορτάζει το Ιωβηλαίο.

Το «Ιδιωτικό Ιερό» ήταν αφιερωμένο στον Όσιρι μαζί με την Ίσιδα και την αδερφή τους Νέφθυ.

Ο «Θρόνος των Θεών» είναι ένας θάλαμος αφιερωμένος στην Εννεάδα της Ηλιούπολης.

Ο «Οίκος του Ενδύματος» περιλάμβανε τα χρωματιστά ρούχα που χρησιμοποιούσαν οι ιερείς κατά τη διάρκεια των καθημερινών υπηρεσιών.

Ο «Οίκος του Ποδιού», είχε να κάνει με το αριστερό πόδι του Όσιρι, που φαίνεται να είναι η μυθολογική πηγή του Νείλου στις Φύλες, αλλά εδώ έχουμε τη λατρεία του σε μορφή λειψανοθήκης, σαν οβελίσκο.

Το «Ιερό της Αθώρ» και ο «Οίκος του Ποδιού», έχουν να κάνουν με το μύθο του Νείλου και με την ετήσια ύψωση του Dog Star, Σόθι.

Το «Θρόνο του Ρα», όπου η ψυχή υποθετικά κοιμάται τη νύχτα και από το γεγονός ότι ο θεός ανυψώνεται κάθε πρωί.

Το Behdet ή «Δωμάτιο του Θρόνου», είναι διακοσμημένο με εικόνες της θεάς Mehyt. Η Mehyt ήταν κόρη του Ρα, με μορφή άγριου λιονταριού, το οποίο με τη βοήθεια άλλων θεοτήτων προστάτευε τους δρόμους κατά μήκος των οποίων πρέπει να περάσει για να πάει στον άλλο κόσμο. Οι μορφές της Mehyt στο «Δωμάτιο του Θρόνου» ήταν για να προστατέψει το Behdet, το ναό του Ώρου από τις εξουμενιστικές προσφορές από θυμίαμα.

MAMMISI Η BIRTH HOUSE Η «ΟΙΚΟΣ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ»

Εκτός από το ναό και τα βασικά δωμάτια που υπάρχουν στο εσωτερικό του, εξωτερικά υπάρχει ένα κτίριο, το οποίο έχει μεγάλη λατρευτική σημασία. Αυτό το κτίριο ονομάζεται Mammisi ή «Οίκος της Γέννησης». Στο Mammisi στο Εντφού, εορτάζεται η θεϊκή γέννηση του Ώρου, και βρίσκεται στη νότιο-δυτική πλευρά του αύλιου χώρου μπροστά από το ναό. Το κτίριο είναι σχήματος ορθογωνίου και αποτελείται από ένα προθάλαμο, με ένα ιερό εκατέρωθεν και ένα κλιμακοστάσιο στα δεξιά, το οποίο οδηγεί στην κορυφή.

Ένας κύριος θάλαμος ήταν διακοσμημένος με σκηνές. Οι οποίες είναι συνδεδεμένες με τη γέννηση του θεού. Ο κύριος θάλαμος περιβάλλεται από κιονοστοιχία φτιαγμένη από σύνθετες λωτόσχημες και παπυρόσχημες κολώνες, συνδεδεμένες η μια με την άλλη με παραπετάσματα τοίχων, όπου το καθένα έχει ψηλούς αβάκους διακοσμημένους και στις τέσσερις πλευρές με τη μορφή του θεού Μπες. Ένα κατάλληλο μοτίβο, καθώς ο Μπες συνδεόταν με την Αθώρ.

3.2. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΘΩΡ ΣΤΗ ΔΕΝΔΕΡΑ

ΓΕΝΙΚΑ

Ο ναός βρίσκεται στην αρχαία Ιουνέτ, πρωταρχική πρωτεύουσα και σημαντική θρησκευτική θέση κατά τη διάρκεια διαφόρων περιόδων της αιγυπτιακής θρησκείας. Νεότερα κείμενα αναφέρονται στο ναό της Δενδέρα, ο οποίος ξαναχτίστηκε σε περιόδους του Αρχαίου Βασιλείου, αλλά και από κάποιους μονάρχες του Νέου Βασιλείου συμπεριλαμβανομένου και του Τούθμωσι III, Αμενόφι III, Ραμσή II και Ραμσή III. Ο ναός που στέκεται σήμερα στη Δενδέρα, χρονολογείται από την Ελληνορωμαϊκή περίοδο και είναι ένας από τους πιο καλοδιατηρημένους ναούς της περιόδου, μαζί με αυτόν του Ώρου στο Εντφού. Πρόκειται για ένα ναό που συνδυάζει πτολεμαϊκά και ρωμαϊκά στοιχεία.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο προσανατολισμός του ναού είναι δίπλα στο Νείλο. Η κατασκευή κοιτάει προς το βορρά και όχι ανατολή-δύση όπως θα έπρεπε να είναι. Η περιοχή του ναού περιβάλλεται από διάφορα περίπτερα της ρωμαϊκής περιόδου και η εξώθυρα του προπυλώνα χτίστηκε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Δομητιανού και του Τραιανού. Ένα μισοτελειωμένο εσωτερικό περίφρακτο τείχος από πέτρα, το οποίο περιβάλλει περίβολος με εισόδους στα πλαϊνά, και το οποίο ανοίγει πριν τη μεγάλη υπόστυλη αίθουσα, ανοίγει τον 1^ο αιώνα μ.Χ επί αυτοκράτορα Τιβερίου.

Η πρόσοψη αυτής της υπόστυλης αίθουσας κατασκευάστηκε σαν χαμηλό παραπέτασμα με τοίχους από εσωτερικές κολώνες, εκθέτοντας την οροφή της αίθουσας και τη αίθουσα της Αθώρ με τις 24 κολώνες. Η κάθε κολώνα φέρει κίονα σκαλισμένο με το κεφάλι της αγλαδόμορφης θεάς. Η οροφή της αίθουσας είναι διακοσμημένη σαν σύμπλεγμα, το οποίο περιλαμβάνει το ζωδιακό κύκλο και εικόνες της ουράνιας θεάς Νουτ, η οποία καταπίνει τον ηλιακό δίσκο κάθε βράδυ, ούτως ώστε να γεννηθεί το ξημέρωμα.

Η «Μεγάλη Αίθουσα» οδηγεί σε εσωτερική μικρότερη υπόστυλη αίθουσα με 6 κολώνες, η οποία ονομάζεται «Αίθουσα των Εμφανίσεων», επειδή εκεί εμφανιζόταν το άγαλμα της θεάς από το ιερό της για τις απαραίτητες διαδικασίες και τελετουργίες. Ο εσωτερικός πυρήνας του ναού κατασκευάστηκε από διάφορους μεταγενέστερους Πτολεμαίους βασιλείς. Το μέρος περιλαμβάνει μια «Αίθουσα Προσφορών» στην οποία πραγματοποιούνται θυσίες και η «Αίθουσα της Εννεάδας», όπου αγάλματα άλλων θεοτήτων βρίσκονται με την Αθώρ πριν να ξεκινήσουν οι διαδικασίες. Εκεί βρισκόταν και το ιερό της θεάς. Αν και ήταν άδειο, οι διακοσμήσεις των τοίχων του ιερού περιλάμβαναν ένα θρόνο από πέτρα για το άγαλμα της Αθώρ αλλά και την φορητή βάρκα της θεάς. Γύρω από το κεντρικό ιερό υπάρχουν 11 θάλαμοι για τις άλλες θεότητες, οι οποίες έχουν να κάνουν με την Αθώρ σ' αυτή τη θέση. Ο σηκός στον τοίχο του δωματίου πίσω από το κεντρικό ιερό έχει βυθιστεί μες στον τοίχο του ναού, στο σημείο όπου βρίσκεται ο βωμός του «Αυτιού που ακούει», και το οποίο επιτρέπει στη θεά να «ακούσει» τον πιστό.

Επίσης, υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός από «κρύπτες», όπου εκεί τοποθετούνταν οι θησαυροί του ναού. Το σημαντικότερο αντικείμενο που βρίσκουμε σ' αυτές τις κρύπτες ήταν το άγαλμα του βα της Αθώρ, το οποίο έπαιρναν από το μέρος από το οποίο το έκρυβαν και το τοποθετούσαν στην οροφή του ναού κατά τη διάρκεια των τελετουργιών της γιορτής του Νέου Έτους. Η σκάλα στα δυτικά της «Αίθουσας των Προσφορών» οδηγούσε στην οροφή του ναού και σ' ένα δωμάτιο όπου η θεά περνούσε τη νύχτα προτού να δει την ανατολή του ήλιου στη συμβολική του ένωση με τον ηλιακό δίσκο. Στην οροφή του εσωτερικού του ναού υπάρχουν

δύο παράλληλες σειρές από δωμάτια στις ανατολικές και δυτικές πλευρές, τα οποία λειτουργούσαν σαν δωμάτια αφιερωμένα στο θάνατο και την ανάσταση του Όσιρι. Εκεί βρίσκουμε και αναπαραστάσεις της θεάς Nut και άλλων χθόνιων θεοτήτων. Ένα από αυτά τα δωμάτια περιλαμβάνει ένα ζωδιακό κύκλο.

Η οροφή της υπόστυλης αίθουσας εκτεινόταν από άλλη μια σειρά με σκαλοπάτια, με πολλές θεότητες σκαλισμένες στον τοίχο. Αυτό το μέρος επειδή ήταν το ψηλότερο σημείο του ναού, χρησιμοποιούνταν από τους προσκυνητές, οι οποίοι περίμεναν κάποιο σημάδι ή θαύμα από τη θεά.

Στο πίσω μέρος του ναού, πίσω από τις αποτροπαικές λεοντοκεφαλές, οι οποίες μάζευαν το νερό της βροχής, στο εξωτερικό τείχος βρίσκουμε σκηνές με μαζικές φιγούρες της Κλεοπάτρας VII και του γιου της Καισαρίωνα. Στο κέντρο του τοίχου πίσω από το ιερό, υπάρχει μια ψευδόπορτα με ένα έμβλημα της θεάς.

Πέρα από το έγκλειστο πέτρινο τείχος υπάρχουν τα συντρίμια από διάφορα κτίρια του ναικού συμπλέγματος. Θα τα εξετάσουμε τώρα συνοπτικά και παρακάτω θα τα αναλύσουμε στην ενότητα “Εξωτερικά κτίρια του ναού”.

Ο ρωμαϊκός «Οίκος της Γέννησης» χτίστηκε επί αυτοκράτορα Αυγούστου, λίγο μετά αφού η Αίγυπτος είχε προστεθεί στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οι σκηνές στο mammisi περιγράφουν τον διάδοχο του Τραϊανό, να προσφέρει θυσία στην Αθώρ. Η κατασκευή ήταν αφιερωμένη στη θεά και το παιδί της Ihy.

Νότια από το mammisi βρίσκουμε τα λείψανα μια χριστιανικής βασιλικής του 5^{ου} αιώνα μ.Χ και ένα παλαιότερο mammisi, το οποίο χρονολογείται στην 30^η δυναστεία της Πτολεμαϊκής περιόδου. Η τελευταία κατασκευή είχε χωριστεί από το κτίριο του ρωμαϊκού έγκλειστου τείχους.

Δίπλα στο mammisi βρίσκουμε τα λείψανα ενός πλινθόκτιστου σανατόριου, στου οποίου τα νερά οι επισκέπτες μπορούσαν να κάνουν μπάνιο ή να περάσουν τη νύχτα, ούτως ώστε να λάβουν θεραπευτικό όνειρο από τη θεά.

Στα δυτικά του σανατόριου, ένα μικρό κτίριο-θάλαμος αφιερωμένο στον Nebhepetre Montuhotep της 11^{ης} δυναστείας, το οποίο φαίνεται να είναι αφιερωμένο περισσότερο στον βασιλιά της περιόδου παρά στη θεά Αθώρ.

Στη νοτιοδυτική γωνία του ναού, στον περίβολο, βρίσκεται η «Ιερή Λίμνη», η οποία παρείχε νερό για το πλύσιμο και τον εξαγνισμό των ιερέων του ναού.

Στα νότια του ναού, βρίσκουμε το «Ισαίο», δηλαδή το ναό της γέννησης της θεάς Ίσιδας. Το σχέδιο αυτού του κτιρίου ήταν μοναδικά χωρισμένο, με το κεντρικό μέρος της κατασκευής και την υπόστυλη αίθουσα να κοιτάνε ανατολικά, αλλά το ιερό κοίταζε νότια προς τον κεντρικό ναό της θεάς Αθώρ.

ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Σ' αυτή την ενότητα θα εξετάσουμε πιο λεπτομερειακά τα εξωτερικά κτίρια, τα οποία περιβάλλουν το ναϊκό αυτό σύμπλεγμα.

ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΟΣ ΟΙΚΟΣ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ

Στα νότια της Κοπτικής Εκκλησίας υπάρχει ένας παλαιότερος Οίκος της Γέννησης. Αυτός ξεκίνησε να χτίζεται από τον Nectanebo I και ολοκληρώθηκε κατά την πολεμική περίοδο. Όταν χτίστηκε ο ναός της Αθώρ, το τείχος της αυλής κόπηκε κατά μήκος μέχρι το τέλος αυτού του mammisi, μετά εγκαταλείφθηκε και αντικαταστάθηκε αργότερα με ένα άλλο στα βόρεια. Από τα ανατολικά τελειώνει μια κιονοστοιχία, η οποία φαίνεται μεταξύ των κιόνων και οδηγεί μέσα από μια Πτολεμαϊκή είσοδο σε εγκάρσιο θάλαμο. Μέσα από αυτό το θάλαμο, στ' αριστερά, υπάρχει μια πόρτα η οποία οδηγεί έξω από το mammisi και άλλες τρεις πόρτες στον πίσω τοίχο. Η μεσαία πόρτα είναι η είσοδος για το ιερό, μαζί με ανάγλυφες τοιχογραφίες, οι οποίες χρονολογούνται από τη βασιλεία του Nectanebo και περιγράφουν τη γέννηση το Ihy. Οι πλαϊνές πόρτες οδηγούν σε δύο δωμάτια χωρίς διακόσμηση. Στα αριστερά υπάρχει μια σκάλα η οποία οδηγεί στην οροφή.

ΙΕΡΗ ΛΙΜΝΗ

Στη νοτιοδυτική γωνία του ναού βρίσκεται η Ιερή Λίμνη. Μια βαθιά λεκάνη, περίφρακτη από τοίχους ντυμένους με πέτρα, με σειρές από σκαλοπάτια που οδηγούν προς τα κάτω σε τέσσερα σημεία. Είσοδοι στις βόρειες και νότιες πλευρές δίνουν πρόσβαση σε σκάλες, οι οποίες οδηγούν προς το νερό σε χαμηλότερο επίπεδο.

ΚΟΠΤΙΚΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Νότια του Οίκου Γέννησης, βρίσκουμε μια Κοπτική Εκκλησία η οποία χρονολογείται στα τέλη του 5^{ου} αιώνα μ.Χ. Η είσοδος της στη βορειοδυτική γωνία, οδηγεί σε προθάλαμο και πέρα απ' αυτό στο νάρθηκα, ο οποίος καταλαμβάνει ολόκληρο πλάτος της εκκλησίας και έχει ημικυκλικά κοιλώματα στα βόρεια και νότια άκρα. Στα δυτικά έχουμε ένα αριθμό από θαλάμους και μια σκάλα. Από το νάρθηκα, τρεις πόρτες οδηγούν στον κυρίως ναό, όπου στους τοίχους έχουμε ορθογώνια κοιλώματα. Στο τέλος βρίσκουμε το ιερό με μικρά δωμάτια στις πλευρές του.

ΘΑΛΑΜΟΣ ΤΟΥ NEBHEPETRE MONTUHOTEP II

Πρόκειται για ένα μικρό θάλαμο του Nebhepetre Montuhotep II της 11^{ης} δυναστείας, ο οποίος βρισκόταν στα δυτικά του ναού της Αθώρ μαζί με ένα τμήμα του ναού, το οποίο τώρα ανακατασκευάζεται στο Μουσείο του Καίρου.

ΟΙΚΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Στα δυτικά της εισόδου του ναού, υπάρχει τμήμα του ρωμαϊκού οίκου γέννησης. Ένας μικρός ναός αφιερωμένος στη λατρεία του γιου των δύο θεοτήτων που λατρεύονταν στον κυρίως ναό. Το mammisi αυτό, χτίστηκε επί βασιλείας Αυγούστου και διακοσμήθηκε με αρκετά ανάγλυφα επί βασιλείας Αδριανού και Τραϊανού. Ήταν αφιερωμένος στον Harsomtus, γιο της Ίσιδας και του Ωρου του Εντφού. Κατά μήκος των δύο πλευρών και προς το τέλος, υπάρχει μια κιονοστοιχία από κολώνες σε σχήμα λουλουδιού, όπου έχουμε στους άβακες φιγούρες του θεού Bes. Μια ράμπα οδηγεί σε ευρύχωρη αυλή. Από εκεί μπαίνουμε σε προθάλαμο, όπου στα δεξιά υπάρχει μια σκάλα η οποία οδηγεί στην κορυφή. Στα αριστερά υπάρχουν δύο πόρτες, η μια οδηγεί σε κιονοστοιχία και η άλλη σε ένα μικρό θάλαμο. Η κεντρική πόρτα ανοίγει σε ένα μεγάλο εγκάρσιο θάλαμο, που οδηγεί σε ένα μεγάλο ιερό το οποίο και ήταν ο θάλαμος της γέννησης, με ανάγλυφες παραστάσεις της γέννησης και της περιποίησης του θείου παιδιού. Στα αριστερά και δεξιά έχουμε θαλάμους μικρού μεγέθους.

ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΙΣΙΔΑΣ

Σ' ένα ύψωμα της γης στα νότια του ναού της Αθώρ, βρίσκεται ο ναός της Ίσιδας. Ήταν χτισμένος επί βασιλείας Αυγούστου και χρησιμοποιώντας τμήματα από λίθο από ένα παλαιότερο ναό της Πτολεμαϊκής περιόδου. Έχει το περίεργο χαρακτηριστικό, ότι ενώ ο κυρίως ναός είναι προσανατολισμένος ανατολικά, το δυτικό μισό μέρος (κατεστραμμένο) στο οποίο γινόταν η αναπαράσταση της γέννησης της θεάς, είναι προσανατολισμένο στα βόρεια. Η είσοδος του ναού είναι στο βορρά. Στα ανατολικά του ναού υπήρχε άλλος ένας ναός, του οποίου μόνο τα θεμέλια έχουν διατηρηθεί, αποτελούμενος από μια αυλή, μια αίθουσα με τέσσερις κολώνες και πλήθος από δωμάτια.

Αφού εξετάσαμε τις καινοτομίες, κυρίως στην αρχιτεκτονική, με τους ναούς των θεών Ωρου και Αθώρ, θα περάσουμε παρακάτω για να εξετάσουμε λίγο αναλυτικότερα και βαθύτερα τη θρησκεία, κυρίως σε ιδεολογικό επίπεδο αλλά και σε πρακτικό. Επίσης, θα εξετάσουμε πως γινόταν η λατρεία, αλλά θα δούμε και τους μύθους των δύο αυτών θεοτήτων και τις τελετουργίες που γίνονταν στους ναούς τους κατά τη διάρκεια του αιγυπτιακού έτους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

4.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θρησκεία της Αιγύπτου έχει περάσει από πάρα πολλές αλλαγές μέχρι να φτάσει και να διαμορφωθεί όπως είναι πια κατά την Πτολεμαϊκή περίοδο. Παράλληλα με τις αλλαγές στη θρησκεία έχουμε και αλλαγές στην αρχιτεκτονική των ναών. Μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωση της θρησκείας έπαιξαν και οι κατά καιρούς φαραώ, οι ιερείς των ανώτερων αλλά και κατώτερων βαθμίδων, και γενικότερα οι άνθρωποι όλων των κοινωνικών τάξεων τους οποίους είχε πάντα ως στόχο προσέλευσης η θρησκεία.

Κατά τη διάρκεια της φαραωνικής περιόδου, σε τέσσερα διαφορετικά σημεία της Αιγύπτου, δημιουργούνται τέσσερις διαφορετικές θεολογίες που έχουν να κάνουν με τους μύθους για τη δημιουργία του κόσμου. Αυτές οι θεολογίες ήταν: **α)** η Ογδοάδα της Ερμούπολης, **β)** ο μύθος του Σαμπάκο στη Μέμφιδα, **γ)** η θεολογία του Χνούμ στις Θήβες και **δ)** η Εννεάδα της Ηλιούπολης. Παρακάτω θα τις εξετάσουμε ξεχωριστά για να δούμε τι λέει η καθεμία.

Γενικότερα, έχουμε δημιουργία του κόσμου από τον ηλιακό θεό μέσα από μια πρωταρχική χαώδης ουσία, η οποία ονομάζεται Νουν και πρόκειται για το αρχαιότερο στοιχείο της δημιουργίας.

4.2. ΘΕΟΛΟΓΙΕΣ

Η **Ογδοάδα της Ερμούπολης**, αποτελείται από τέσσερα ζεύγη αρχέγονων θεοτήτων. Αυτά τα ζεύγη είναι: Nnyt και Nnit(ιερό νερό και άβυσσος), Kky και Kkit(φώς και σκοτάδι), Hhy και Why(περιορισμός και άπειρο) και Imn και Imnt(παρατηρητικότητα και κρυμμένη δημιουργός δύναμη). Τα θετικά στοιχεία είναι το ιερό νερό, το φως, ο περιορισμός και η παρατηρητικότητα. Τα ζευγάρια είχαν όψη βατράχου ή ήταν βατραχόμορφα με ανθρώπινο σώμα. Γι' αυτό το λόγο και η θεότητα της γέννησης έχει μορφή βατράχου. Εκτός από αυτά τα ζευγάρια, οι Αιγύπτιοι είχαν άλλη μια ομάδα από πέντε θεούς, που αποτελούνταν από τέσσερις πρωταρχικές θεότητες οι οποίες είχαν αρχηγό τον θεό Θωθ.

Στη **θεολογία της Μέμφιδος** έχουμε το μύθο του βασιλιά Σαμπάκο(716-702π.Χ), ο οποίος λέγεται ότι αντέγραψε τη μυθολογία της Μέμφιδας σε ένα λίθο, επειδή η αρχική μυθολογία είχε φαγωθεί από σκουλήκια.

Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη μυθολογία, ο θεός της γης Γκεμπ έκρινε τους αντίξηλους θεούς Ώρο και Σεθ, όπως επίσης και το πώς ο Όσιρις καθιερώθηκε ως ο θεός του Κάτω Κόσμου. Μιλάει για τους διαφορετικούς μύθους που υπάρχουν για την δημιουργία του κόσμου από τον Ατούμ της Ηλιούπολης και τον Πτα της Μέμφιδας, αλλά και το πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος μέσα από τις δυνάμεις του λόγου και της σκέψης. Όσον αφορά το λίθο όπου ο Σαμπάκο μετέφερε τη μεμφιτική μυθολογία, θεώρησε ότι το κείμενο « Στην αρχή ήταν η Λέξη, και η Λέξη ήταν με τον Θεό και η Λέξη ήταν ο Θεός», άξιζε να διατηρηθεί καθώς θα υπήρχε για να χρησιμεύει στους προγόνους.

Προχωρώντας στη **θεολογία των Θηβών**, ο τοπικός θεός της Ελεφαντίνης και προστάτης του ποταμού Νείλου, Χνούμ, δημιούργησε τον άνθρωπο από πηλό πάνω σε τροχό. Συνήθως υπάρχει ένας ηγέτης θεός σε κάθε θρησκευτικό κέντρο, ο οποίος είναι και αρχηγός μιας τριάδας, η οποία περιλαμβάνει τον θεό, τη γυναίκα του και το παιδί τους. Αν σε κάποιο τόπο δεν υπήρχε τοπική θεότητα, τότε οι Αιγύπτιοι δημιουργούσαν έναν για την τριάδα. Γνωστές τριάδες θεών είναι στις Θήβες(Αμων-Μουτ-Χονσού) και στην Ελεφαντίνη(Χνούμ-Σάτις-Ανούκις). Όλες αυτές οι τριάδες έχουν γενική σύνδεση με τη βασιλική τριάδα Όσιρις-Ίσις-Ώρος.

Τέλος, έχουμε την **θεολογία της Ηλιούπολης** η οποία αποτελείται από εννέα κύριες θεότητες: ο Ατούμ, ο Σού, η Τεφνούτ, ο Γκεμπ, η Νούτ, ο Όσιρις, η Ίσιδα, η Νέφθυς και ο Σεθ. Από τους σημαντικότερους θεούς του πάνθεον της Ηλιούπολης ήτανε και ο Ώρος ο Γηραιότερος, ο οποίος αργότερα αντικαταστάθηκε από τον Ώρο τον γιο του Όσιρι και της Ίσιδας.

Σύμφωνα με τη θεολογία της Ηλιούπολης, ο δημιουργός θεός Ατούμ δημιούργησε το πρώτο ζεύγος θεών, τον Σού και την Τεφνούτ. Το δεύτερο ζευγάρι ήταν ο Γκέμπ και η Νούτ. Αυτοί οι δύο ήταν οι γονείς των επόμενων τεσσάρων θεών: του Όσιρι, της Ίσιδας, του Σεθ και της Νέφθυ. Από τον Όσιρι και την Ίσιδα γεννήθηκε ο πρώτος επί γης βασιλιάς , ο Ώρος. Από' κει και πέρα οποιοσδήποτε βασιλιάς αναλαμβάνει την εξουσία της Αιγύπτου είναι και ο εκπρόσωπος του θεού επί γης, άρα τιμάται και ως θεός.

Σύμφωνα με αυτό, μπορούμε να δούμε και τη συσχέτιση του βασιλιά με το θείο. Ο Φαραώ ήταν ο αντιπρόσωπος του θεού στη γη ή αλλιώς η εικόνα του θεού στη γη. Ο φαράώ είχε εξουσία ως πολιτικός, θρησκευτικός και στρατιωτικός ηγέτης.

Ο πρώτος τίτλος του βασιλιά είναι «Ώρος». Υπάρχει πολύ στενός δεσμός μεταξύ θεότητας και βασιλιά από τα προδυναστικά χρόνια ακόμα. Αυτό το βλέπουμε όταν ο θεός Ώρος εμφανίζεται ως μέλος της βασιλικής οικογένειας. Ο βασιλιάς θεωρείται απόγονος του θεού από την 4^η δυναστεία κυρίως. Αυτό το πράγμα δείχνει τη θέση του νεκρού βασιλιά ως Όσιρι και του ζώντα βασιλιά ως γιό του θεού ήλιου Ρα. Επειδή όμως ο βασιλιάς δεν θα μπορούσε να βρίσκεται σε όλη την

Αίγυπτο, είχε αντιπροσώπους. Αυτοί οι αντιπρόσωποι ήταν οι ιερείς, κυρίως όσον αφορά τα θρησκευτικά καθήκοντα.

4.3.ΙΕΡΑΤΕΙΟ-ΙΕΡΕΙΣ

Η ιεραρχία των ιερέων χωριζόταν σε ομάδες που ονομάζονταν *φωλές*, τα **s3**. Στο μεγαλύτερο μέρος τους ήταν άνδρες ιερείς, όμως υπήρχαν και γυναίκες ιέρειες.

Οι κατηγορίες των ιερέων ήταν οι εξής: **α)** hem-priest(αρχιερέας) ή hmw-ntr, **β)** w bw(wab priest), **γ)** hntiw-s, **δ)** imy-hmt ή hry-hbt(lector priest), **ε)** smw(sem priest). Οι κατηγορίες των ιερείων ήταν τέσσερις: **α)** hmt-ntr, **β)** w bt, **γ)** hnr, **δ)** wrt-hnr. Όλες αυτές οι κατηγορίες δεν ήταν ίδιες κατά τη διάρκεια των βασιλείων. Οι βαθμίδες των ιερέων έμεναν ίδιες, απλά άλλαζε το όνομα. Αν και ουσιαστικά ο βασιλιάς παρουσίαζε και έπαιρνε μέρος στις θρησκευτικές τελετές, κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος όμως, μια κατηγορία ντόπιων ιερέων ήταν υπεύθυνη για τα καθημερινά θρησκευτικά τελετουργικά στους ναούς της Αιγύπτου. Τα τελετουργικά αυτά περιλάμβαναν: το ξέντυμα, το καθάρισμα, το χρίσμα και το ντύσιμο του ιερού αγάλματος, το Άνοιγμα του Στόματος, την προσφορά φαγητών και άλλων δώρων, η επιστροφή ιερού αγάλματος τυλιγμένο σε καθαρό λινό στο θρόνο. Κατά τη διάρκεια των γιορτών, οι ιερείς στους περισσότερους ναούς ήταν υπεύθυνοι για τη μεταφορά του ιερού αγάλματος από το ναό στη βάρκα ώστε να το εκθέσουν σε κοινή θέα.

Όσον αφορά τους ιερείς των νεκρικών τελετών, τους βρίσκουμε να παίρνουν μέρος σε ιδιωτικές μνημονικές τελετές ήδη από την 1^η δυναστεία. Μια ομάδα ειδικών ιερέων περιλάμβανε τους υπηρέτες του ka, οι οποίοι προμήθευαν το νεκρό άτομο με δύναμη για την αθάνατη ζωή του. Σύμφωνα με τα Πυραμιδικά κείμενα η νεκρώσιμη τελετή δεν περιλάμβανε μόνο το διάβασμα θρησκευτικών κειμένων, αλλά επίσης είχε και παράσταση κάποιων πράξεων, όπως το ρόλο των θεοτήτων οι οποίοι είχαν σχέση με το μύθο του Όσιρι. Τους sem ιερείς τους βρίσκουμε να παρουσιάζουν την τελετή του Ανοίγματος του Στόματος στην μούμια του νεκρού, κυρίως από το τέλος του Αρχαίου Βασιλείου. Οι ιερείς αυτοί ήταν επίσης υπεύθυνοι για τη μεταφορά των προσφορών, του ψωμιού και των άλλων αντικειμένων προς το άγαλμα του βεζίρη στον τοπικό ναό, και σε αντάλλαγμα πληρώνονταν με μια μερίδα από τις προσφορές που υπήρχαν στο ναό.

Τέλος έχουμε τους **υπηρέτες της λατρείας** και τους **ιερείς των μαγικών τελετών**. Όσον αφορά τα μαγικά τελετουργικά ο **lector priest**, ο οποίος είχε ειδική γνώση στα θρησκευτικά κείμενα, ήταν υπεύθυνος για τις βασικές πρακτικές της αποτροπαικής μαγείας. Ήταν επίσης εκτός από μάγος και υπεύθυνος για κάποια περιστατικά που είχαν να κάνουν με την φαρμακευτική τέχνη. Μία άλλη ομάδα μάγων οι **hk3w** εμφανίζονται να έχουν σχέση με τον Οίκο της Ζωής. Τόσο οι lector- ιερείς όσο και οι φυσικοί ιερείς (swnw) είχαν συγκεκριμένους τίτλους οι οποίοι είχαν να

κάνουν με ειδικούς τύπους μαγείας. Αυτοί οι ιερείς ήταν ικανοί να φτιάξουν τα σωστά φυλακτά προστασίας και ευχετικά φυλακτά.

Στην οργάνωση της ιερουργίας (ιεροσύνης) κατά το Α. Βασίλειο οι **chief priests** του τοπικού ναού των μεγάλων θεοτήτων ήταν αρκετά συχνά μέλη της βασιλικής οικογένειας, γιοί ή γαμπροί του βασιλιά. Άλλες θεότητες και λατρευτικά κέντρα είχαν ειδικούς τίτλους για τους chief ιερείς τους .

Στο Μ. Βασίλειο ο τοπικός άρχοντας συνέχιζε να υπηρετεί τους chief ιερείς του τοπικού ναού, αν και σε πολλές περιπτώσεις αυτοί οι άντρες ήταν επιλεγμένοι από τον βασιλιά. Οι chief ιερείς ήταν οι πιο υψηλόμισθοι, ακολουθούμενοι από τον chief lector ιερέα, τον ρυθμιστή των φυλών, τον wab-ιερέα, και άλλους ιερείς οι οποίοι ασχολούνταν με τις προσφορές και τη λατρεία.

Στο Ν. Βασίλειο υπεύθυνος για τα τελετουργικά του ναού ήταν ο chief lector ιερέας ο οποίος επιθεωρούσε την συντήρηση και επαγγελία των κειμένων, προσευχών και τελετουργικών. Οι lector- ιερείς επίσης ανακοίνωναν τα αποτελέσματα των οραμάτων τα οποία γίνονταν σε διάφορες γιορτές.

Στην γ' ενδιάμεση περίοδο έγιναν αλλαγές στην οργάνωση του ναού. Οι ιερείς τώρα με γεμάτα ωράρια βοηθούσαν από ιερείς με ημιαπασχόληση, τους **hem ιερείς**. Στην ελληνορωμαϊκή Αίγυπτο υπήρχαν τέσσερις κατηγορίες ιερέων :α) οι **Ιερογραμματείς** (ιερείς γραφείς), β) οι **Ιεροστολιστές** (είχαν αναλάβει το λατρευτικό άγαλμα),γ) οι **Ωρολόγοι** (αστρονόμοι) και δ) οι **Παστοφόροι** (μετέφεραν το θρόνο του θεού). Επίσης υπήρχαν και οι wab-ιέρειες και οι hem-ιέρειες.

4.4 ΛΑΤΡΕΙΑ

Λατρεία, γενικότερα, ονομάζουμε τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι εκφράζουν την πίστη τους στον θεό ή τους θεούς.

Η λατρεία των αιγυπτιακών θεών και θεοτήτων μπορούσε να γίνει με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους: **α)** Ιδιωτική, **β)** Βασιλική, **γ)** Ταφική και **δ)** Ζωική. Αυτή η λατρεία γινότανε μέσα από μια σειρά τελετουργιών στις οποίες συμμετείχε ο βασιλιάς και οι υπόλοιποι αρχιερείς και ιερείς. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των τελετουργιών γίνονταν μέσα στο ναό, όμως κάποιες τελετές μπορούσαν να είναι και ιδιωτικές.

[Για να γίνουν οι τελετουργίες χρειαζόταν ένας μεγάλος αριθμός ιερέων και υπηρετών. Τεχνικά, μόνο ο βασιλιάς-ως θεός- μπορούσε να ιεουργήσει. Αυτός ήταν ο αρχιερέας όλων των θεών και θεοτήτων της Αιγύπτου. Πρακτικότερα όμως, όλες οι ευθύνες της τέλεσης αυτών των θρησκευτικών καθηκόντων έπεφταν στα ιερατεία των ναών.](*D. B Redford, Oxford Encyclopedia of A. Egypt, Vol 1, σελ 326*)

Ο κύριος σκοπός του ναού και του ιερατείου ήταν να αναλαμβάνει τη λατρεία για τους θεούς. Γενικότερα η λατρεία είχε δύο μορφές: α) τα τελετουργικά που γίνονταν σε καθημερινή βάση και β) τα τελετουργικά που γίνονταν σε συγκεκριμένες γιορτές.

Η εστία του ναϊκού τελετουργικού ήταν το άγαλμα του θεού, που ονομαζόταν hm, δηλαδή πρόσωπο. Αυτό συνήθως, ήταν ένα άγαλμα του θεού που βρισκόταν μέσα στο ιερό σε δωμάτιο του ναού. Αυτά τα αγάλματα ήταν φτιαγμένα από ξύλο, λίθο ή πολύτιμα μέταλλα.

Όσον αφορά το καθημερινό ναϊκό τελετουργικό, αυτό είχε την ίδια μορφή σε όλους τους ναούς της Αιγύπτου. Προερχόταν από το τελετουργικό για τον θεό ήλιο Ρα στην Ηλιούπολη και αντιπροσώπευε την αναγέννηση του ήλιου κάθε πρωί. Αργότερα, στοιχεία της Οσιριακής δοξασίας προστέθηκαν στο τελετουργικό και έφτασε να συμβολίζει την αποκατάσταση και την αναζωογόνηση του διαμελισμένου σώματος του Όσιρι. Για το σκοπό του τελετουργικού, το λατρευτικό άγαλμα προσωποποιούσε τον Ρα και τον Όσιρι μαζί.

Κατά το πρωινό τελετουργικό γινόταν και η τελετή των προσφορών, όπου αυτό είχε να κάνει με την προσφορά του «πρωινού» στον θεό. Το πρωινό τελετουργικό ήταν το σημαντικότερο κάθε ημέρας, αλλά υπήρχαν και άλλα, τα οποία γίνονταν τον απόγευμα και κατά τη διάρκεια της νύχτας. Κατά τη διάρκεια αυτών των τελετών, οι πόρτες του δωματίου όπου ήταν το άγαλμα του θεού, παρέμεναν κλειστές.

Εκτός από τις προσφορές, γίνονταν την διάρκεια της μέρας και της νύχτας κάποιες αποτροπαικές δραματικές τελετές και για να αποτρέψουν κάποιους κινδύνους ύπαρξης κυρίως για τον Σεθ, τον δολοφόνο του Όσιρι, ή τον Άποφι τον υπηρέτη που προσπάθησε να σταματήσει το καθημερινό ταξίδι του Ρα και να φέρει το τέλος της δημιουργίας. Ύμνοι τραγουδιόνταν κατά τη διάρκεια των δώδεκα ωρών της μέρας και της νύχτας για την προστασία του Ρα από τον Άποφι.

Εκτός από τις καθημερινές τελετές όμως, στο ναό γιορταζόταν και ένας αριθμός από Φεστιβάλ(hbw) κατά τη διάρκεια του χρόνου. Παραδείγματος χάρη, κατά τη βασιλεία του Τούθμωση III, στο ναό του Άμων Ρα στο Καρνάκ, γιορτάζονταν 55 ημέρες φεστιβάλ και στο Μεντινέτ Χάμπου επί βασιλείας Ραμσή III γιορτάζονταν 60 ημέρες φεστιβάλ.

Αυτά μπορούσαν να κρατήσουν από μία έως είκοσι επτά ημέρες και αποτελούνταν από μεγάλες ποσότητες φαγητού και ποτού για όσους λάμβαναν μέρος. Σημαντικό φεστιβάλ ήταν αυτό του **Νέου Έτους**(New Year's Day) του Όσιρι στην Άβυδο και το φεστιβάλ της **Στέψης του Ιερού Γερακιού** στο Εντφού. Το Ωραίο Φεστιβάλ της Κοιλιάδας ήταν μια σημαντική περίσταση κατά τη διάρκεια της οποίας ο Άμων Ρα ταξίδευε από το Καρνάκ στο ναό του Ντεϊρ ελ Μπάχρι, και επισκεπτόταν τα λατρευτικά συμπλέγματα του παλατιού στη δυτική όχθη του Νείλου. Αυτό αποτελούσε και μια περίσταση για τους ανθρώπους να επισκεφθούν τους τάφους των συγγενών τους, οι οποίοι παρακολουθούσαν την ολονύχτια αγρυπνία και μοιράζονταν τη γιορτή με τους νεκρούς συγγενείς τους.

Το σημαντικότερο σ' ένα φεστιβάλ ήταν η εστίαση στο θεό ο οποίος βρισκόταν σε μια βάρκα-θρόνο. Οι Αιγύπτιοι θεοί ταξίδευαν συνήθως με βάρκες διαμέσου του ποταμού Νείλου. Τα φεστιβάλ μπορούσαν να δείξουν την πορεία του θεού μέσα στη βάρκα μέσα στο ναό ή ο θεός μπορούσε να αφήσει το ναό και επισκεφθεί μια άλλη θεότητα σε κάποιο άλλο ναό. Αυτοί οι θρόνοι κουβαλιούνταν κατά μήκος μιας λεωφόρου, συνήθως από σφίγγες. Στα διαλλείματα, μικροί βωμοί είχαν χτιστεί οι οποίοι ήταν ανοικτά κτήρια, και περιλάμβαναν ένα σταθμό στον οποίο οι ιερείς μπορούσαν να ξεκουραστούν από το συνεχές σήκωμα της βάρκας. Όταν ξεκουράζονταν οι αχθοφόροι, οι ιερείς παρουσίαζαν εξαγνισμό με καπνό και σπονδές και έψαλλαν ύμνους στο θεό. τέτοια φεστιβάλ και πομπές έδιναν στο λαό μια πρόσβαση και μια αμεσότητα με το θεό. Ήταν επίσης κατά τη διάρκεια της πομπής του φεστιβάλ, όπου οι άνθρωποι μπορούσαν να έρθουν κοντά στους θεούς αναζητώντας ένα χρησμό.

[Βασιλική λατρεία: Όσον αφορά τη βασιλική λατρεία, ο βασιλιάς ως θεός δέχεται λατρεία τόσο κατά τη διάρκεια της ζωής του όσο και μετά θάνατον. Το πρωταρχικό τελετουργικό ήταν η στέψη, η οποία μετέτρεπε τον βασιλιά σε θεό. Αυτό γίνεται με την ένωση του με το βασιλικό Κα. Κάθε χρόνο, το Φεστιβάλ του Οπέτ γινόταν στο ναό του Άμμων Ρα στο Καρνάκ κατά τη διάρκεια του 4^{ου} μήνα της Πλημμύρας. Τότε, ο βασιλιάς με την ένωση του με το Κα ανανεώνεται και το δικαίωμα του στην εξουσία επιβεβαιώνεται. Μετά από τριάντα χρόνια βασιλείας ο βασιλιάς γιόρταζε το πρώτο του sed-festival, όπου εξυπηρετούσε την επιβεβαίωση της σχέσης του με το βασιλικό Κα.

Όπως το λατρευτικό άγαλμα ήταν το δοχείο του θεϊκού Κα, ο βασιλιάς ως δοχείο του βασιλικού Κα μπορούσε να γίνεται αποδέκτης λατρείας. Αυτό όμως συμβαίνει κυρίως στο Νέο Βασίλειο. Οι βασιλιάδες έφτιαχναν κολοσσιαία αγάλματα για τον εαυτό τους με σκοπό την παραλαβή εισφορών.

Το πρόσωπο του ζωντανού βασιλιά, όπου αντιπροσώπευε το βασιλικό Κα, φαινόταν να ταξιδεύει σε βάρκα πάνω στους ώμους των ιερέων, όπως οι θεοί ταξίδευαν κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ.

Υπάρχουν ακόμα και απεικονίσεις του βασιλιά όπου φτιάχονταν προσφορές για το θεοποιημένο εαυτό του. Ο βασιλιάς λατρεύει όχι τον εαυτό του, αλλά την ιδέα

της θεοποιημένης βασιλείας όπως αυτή αντιπροσωπεύεται μέσα στο βασιλικό Κα, στο οποίο και ενσωματώνεται.] (*D. B. Redford, Oxford Encyclopedia of A. Egypt, Vol 1, σελ 329-330*)

[Ιδιωτική λατρεία: Ο ναός δεν ήταν το μόνο μέρος λατρείας όπου οι Αιγύπτιοι λάτρευαν τους θεούς τους. Πολλά σπίτια εργατών στην Deir el Medina περιείχαν οικιακούς βωμούς, που περιλάμβαναν ένα τοίχο σηκούς, ο οποίος συνοδευόταν από ένα τραπέζι προσφορών για σπονδές. Αυτοί οι σηκοί βρίσκονταν σε κάθε δωμάτιο περιλαμβανομένου και της κουζίνας.

Θεότητες γνωστές μέσα σε τέτοιους σηκούς ήταν ο Σομπέκ, ο Αμωνα, η Ταουερέτ, η Αθώρ κλπ. Οι νεκροί συγγενείς λατρεύονταν στο σπίτι σε μορφή μικρών ανθρωποειδών προτομών με ύψος από 10 έως και 25cm.

Νεκρική λατρεία: Δεν ήταν όμως μόνο οι βασιλιάδες που έφταναν στη θεϊκή θέση μετά θάνατον. Κάθε νεκρό άτομο μετατρεπόταν σε ntr(θείο) μέσα από την τεχνική της μουμιοποίησης και του ενταφιασμού, οποίος περιλάμβανε την τελετή του Ανοίγματος του Στόματος. Αυτή η τελετή μπορούσε να γίνει είτε πάνω στη μούμια ή στο άγαλμα του νεκρού όπου μέσω της χρήσης ευχών, μαγικών ρήσεων και χειρονομιών επιτυγχανόταν η εμψύχωση του ειδώλου, και επέτρεπε στο Κα του νεκρού να καταναλώσει τις προσφορές που του έφεραν. Ο νεκρός χρειαζόταν καθημερινή συντήρηση, η οποία προερχόταν από την τελετή των προσφορών. Οι αιγυπτιακοί τάφοι ήταν εξοπλισμένοι με μια περιοχή όπου εκεί τοποθετούνταν οι προσφορές προς το νεκρό. Στη μεγάλη πλειοψηφία των Αιγυπτίων οι προσφορές φτιάχνονταν κατά ένα μεγάλο μέρος από τα μέλη των οικογενειών ή από εκείνους που αναλάμβαναν να φτιάχνουν τις προσφορές μετά από συμφωνία

Ζωική λατρεία: η λατρεία των ζώων στην Αίγυπτο ξεκινάει από πολύ νωρίς. Προδυναστικές ταφές ζώων έχουν βρεθεί στην περιοχή Βαδάρι, Νακάντα, Μαάντι και Ηλιούπολη. Στη λατρεία των ζώων δόθηκε έμφαση από την 26^η Δυναστεία κυρίως. Υπήρχαν τρεις τύποι ιερών ζώων στην αρχαία Αίγυπτο. Ο πρώτος τύπος είναι τα ναικά ζώα. Αυτά παρουσίαζαν το ίδιο έργο όπως αυτό των λατρευτικών αγαλμάτων στους ναούς. Μπορούσαν να επισκεφθούν άλλες θεότητες στους ναούς τους και να δώσουν χρησμούς. Αυτά τα ζώα ζούσαν μέσα ή κοντά στους ναούς και ξεχώριζαν από ειδικά σημάδια. Ένα παράδειγμα ήταν ο ταύρος Άπις της Μέμφιδας, ο οποίος ήταν μαύρος με ένα άσπρο τρίγωνο στο μέτωπο, μια ημισέληνο στο στήθος και στα πλευρά και δίχρωμο τρίχωμα στην ουρά. Ο Άπις ήταν το Μπα του θεού Πτα.

Η δεύτερη κατηγορία, ήταν ζώα του ίδιου είδους όπως αυτά του ναού. Μεγάλος αριθμός από αυτά τα ζώα κρατιόνταν κοντά στο ναό. Στη Σακκάρα υπήρχε ένα σύμπλεγμα κτιρίων που είχε να κάνει με την ιερή φροντίδα αγελάων ίβιδας και γερακιού. Από τέτοιες αγέλες έχουν βρεθεί μεγάλοι αριθμοί θαμμένων ζώων στην Αίγυπτο.

Η τρίτη κατηγορία ήταν μέλη του ίδιου είδους όπως τα ναικά ζώα, τα οποία όμως κρατιόνταν σε ιδιωτικές οικίες σαν αντιπροσωπευτικά των θεών. Για παράδειγμα ζώα όπως φίδια γάτες η σκύλοι συχνά κρατιόνταν σε κλουβιά και θάβονταν με τον θάνατο τους. Τα μουμιοποιημένα σώματα των ζώων εξυπηρετούσαν σαν αφιερωματικές προσφορές για τον θεό, και αυτός που τα πρόσφερε ήλπιζε να λάβει φιλικής διάθεσης από τη θεότητα στην οποία έκανε τις προσφορές.

4.5. Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΩΡΟΥ

[Αρχικά, ο Ρα διόρισε τον Όσιρι βασιλιά της Αιγύπτου και για 33 χρόνια ο Όσιρις κυβέρνησε με σοφία. Όταν αποφάσισε να κάνει ένα ταξίδι προς τα έξω, με σκοπό να φέρει τις τέχνες του πολιτισμού στον υπόλοιπο κόσμο, άφησε πίσω του τη γυναίκα και τη αδερφή του Ίσιδα ως αντιβασιλέα. Ο Σεθ, ο οποίος ήδη τον φθονούσε για το γάμο του με την Ίσιδα έτρεφε μνησικακία επειδή πίστευε ότι αυτός θα έπρεπε να ονομαστεί αντιβασιλέας και όταν ο Όσιρις επέστρεψε στην Αίγυπτο φορτωμένος με επαίνους από τις χώρες που επισκέφθηκε, ο Σεθ ζήλεψε πολύ. Αυτός κάλεσε τον Όσιρι σε μια δεξίωση κατά τη διάρκεια της οποίας, παγιδεύσε τον Όσιρι μέσα σε ένα κιβώτιο ενός δέντρου, το οποίο ο Σεθ έριξε στο Νείλο. Ο κορμός ρίχτηκε στον ποταμό και στο Αιγαίο, όπου επέπλευσε ανατολικά μέχρι που έφτασε στη Βύβλο του Λιβάνου. Εκεί, βγήκε στην ακτή και σύντομα ένα μεγάλο δέντρο μεγάλωσε γύρω του, εγκλείοντας το κιβώτιο και τις θεϊκές ευχαριστίες μαζί με τον κορμό. Ο βασιλιάς της Βύβλου έκοψε το δέντρο και το έβαλε μέσα στον κεντρικό κίονα, της μεγάλης αίθουσας του παλατιού του.

Εν τω μεταξύ η Ίσιδα έψαχνε για τον άντρα της. Μετά από πολλή αναζήτηση βρέθηκε στη Βύβλο, και χωρίς να γνωρίζουν ποια είναι έγινε νοσοκόμα στο γιό(βρέφος) του βασιλιά. Ήταν άρρωστος και η θεά η οποία ήταν σπουδαία «μάγισσα» όσο και ο Ρα, ξεκίνησε τη διαδικασία για να τον θεραπεύσει. Κάθε βράδυ που το παλάτι ήταν ήσυχο, έβαζε το παιδί σε ένα κύκλο από φωτιά. Μια νύχτα η βασίλισσα περίεργη να μάθει τι συμβαίνει και για το πώς η υγεία του πήγαινε καλύτερα, πήγε στο βρεφοκομείο. Όπως έφθανε, η νοσοκόμα εμφανίστηκε κι έκανε τη διαδρομή της προς τη μεγάλη αίθουσα. Η βασίλισσα την ακολούθησε και την είδε να μεταμορφώνεται σε χελιδόνι το οποίο έκανε κύκλους γύρω γύρω από τον κεντρικό πυλώνα στην αίθουσα, βγάζοντας πένθιμους ήχους. Η βασίλισσα στάθηκε έκπληκτη για ώρα και μετά γύρισε πίσω στο βρεφοκομείο για να δει αν η νοσοκόμα-μάγισσα είχε κάνει κακό στο γιό της. Όταν τον είδε μες στις φλόγες, ούρλιαξε τόσο δυνατά ώστε ο άντρας της και οι ακόλουθοι του πήγαν τρέχοντας να δουν τι είχε συμβεί. Όταν ο βασιλιάς κατάλαβε ότι η νοσοκόμα ήταν θεά, δεν έχασε χρόνο στο να παρακαλεί για συγχώρεση. Και η Ίσιδα με ευγνωμοσύνη δέχτηκε τον κεντρικό κίονα του παλατιού ως εξευμενιστικό δώρο.

Η Ίσιδα ανέκτησε το κιβώτιο το οποίο περιείχε το σώμα του συζύγου της από τον κορμό του δέντρου και γύρισε πίσω με αυτό στην Αίγυπτο. Εκεί έβαλε το σώμα στην ακτή και τον άφησε μέχρι να βρει τον Ρα για να δει τι θα κάνει. Όσο έλειπε, ο Σεθ πλησίασε το σώμα του Όσιρι. Εκείνη την ώρα ήταν αποφασισμένος ότι η Ίσιδα δεν έπρεπε να το βρει ποτέ ξανά. Το έκοψε σε κομμάτια και τα πέταξε σε όλο το μήκος και πλάτος της Αιγύπτου. Όταν η Ίσιδα γύρισε ήταν ζαλισμένη, αλλά με τη βοήθεια της αδελφής της Νέφθυ,

επιτέλους μάζεψε τα κομμάτια του συζύγου της, εκτός από τον φαλλό, ο οποίος είχε φαγωθεί από ένα ψάρι. Αυτό δεν εμπόδισε τη θεά από το να μείνει έγκυος. Και όσο ο Όσιρις αναστηνόταν για να γίνει η επόμενη θεότητα του κάτω κόσμου, η Ίσιδα διένυε τη διαδρομή για το Chemmis στο Δέλτα, εν αναμονή της γέννησης του γιου της Ώρου, ο οποίος μια μέρα θα γινόταν διάδοχος του πατέρα του και βασιλιάς της Αιγύπτου. Όταν ο Ώρος έγινε 15 χρόνων, η μητέρα του τον πήρε στο δικαστήριο των θεών για να απαιτήσει την κληρονομιά του. Όταν έγινε 18 χρονών και ήρθε ο καιρός να πάρει τον θρόνο, διεκδίκησε το θρόνο και ο Σέθ, αλλά τελικά ο Ώρος έγινε βασιλιάς της Αιγύπτου.

Σε μια από τις συμπλοκές του Ώρου με το Σέθ, ο Ώρος βρέθηκε από τον εχθρό να κοιμάται σε μια βουνοπλαγιά. Ο Σέθ διασκέλισε τον Ώρο και του έβγαλε τα μάτια, τα οποία μετά τα φύτεψε στο έδαφος. Τα μάτια του Ώρου μπήκαν ξανά στη θέση τους με τη βοήθεια της θεάς Αθώρ, και το θεραπευμένο κομμάτι του Ώρου, το wadjet-μάτι, έγινε ένα από τα πιο γνωστά στην αιγυπτιακή μυθολογία. Η θεά Αθώρ της Δενδέρα έγινε αργότερα η σύζυγος του Ώρου

Στο Έντφού, ο Ώρος λατρευόταν ως γεράκι και ονομαζόταν Ώρος του Behdet(Μπεχετζέντ). Ο μύθος του Ώρου του Behdet φαίνεται να βασίζεται πάνω στην ιστορία ενός πολεμιστή βασιλιά της Κάτω Αιγύπτου, του οποίου οι μάχες γίνονταν εναντίον του Σεθ, ο οποίος λατρευόταν στην Άνω Αίγυπτο. Οι μύθοι που αφορούσαν αυτές τις μάχες ηλιοποιήθηκαν τόσο ώστε ο Ώρος του Behdet ενώ καταστρέφει τους εχθρούς του, να καταστρέφει τους εχθρούς του ηλιακού θεού Ρα. Τέλος, οι μύθοι οσιριοποιήθηκαν και ο Ώρος του Behdet έγινε το ίδιο με τον Ώρο γιο της Ίσιδας και του Όσιρι, ο οποίος αντικατέστησε τον Ώρο τον Γηραιότερο στην Εννεάδα της Ηλιούπολης. Ο Ώρος ο Γηραιότερος είχε βοηθήσει την Ίσιδα να θάψει τον Όσιρι, αλλά όταν έχουμε οσιριοποίηση ήταν ο Ώρος γιος της Ίσιδας ο οποίος είχε κάνει αυτό το πράγμα. Αυτή η πράξη επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο ένας βασιλιάς διεκδικούσε τον θρόνο του. Αυτό γινόταν με την ταφή του προκατόχου του όπως ο Ώρος είχε θάψει τον παλιό βασιλιά της Αιγύπτου, τον πατέρα του, τον Όσιρι.

Στον μύθο του Ώρου ο θεός διαρκώς ψάχνει να πάρει εκδίκηση από τον Σεθ, το δολοφόνο του πατέρα του και η αιώνια διαμάχη μεταξύ του Ώρου και του Σεθ φάνηκε σαν σύγκρουση η οποία διατήρησε τη συντήρηση της αιώνιας ισορροπίας των δυνάμεων του σύμπαντος.] (*B. Watterson, The house of Horus at Edfu, σελ. 32-33*)

4.6. ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ ΣΤΟ ΝΑΟ ΤΟΥ ΏΡΟΥ

Στο ναό του Ωρου γίνονταν αρκετές τελετές. Από αυτές οι σημαντικότερες ήταν τέσσερις: 1. Η *Τελετή Στέψης του Ιερού Γερακιού*, 2. Η *Τελετή του Νέου Έτους ή Ιωβηλαίο*, 3. Η *Τελετή του Ιερού Γάμου* και 4. Η *Τελετή της Νίκης*. Ας τις δούμε όμως μια μια πιο αναλυτικά παρακάτω.

4.6.1. ΤΕΛΕΤΗ ΣΤΕΨΗΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

Η *Τελετή Στέψης του Ιερού Γερακιού*, γιορταζόταν τις πρώτες 5 ημέρες του Πρώτου Μήνα του Χειμώνα (5^{ος} μήνας του χρόνου)

Το γερακόμορφο άγαλμα του Ωρου, εστεμμένο με το Διπλό Στέμμα, το έπαιρναν από το Ναό στο Ιερό και το τοποθετούσαν σε φωτεινό μέρος, πάνω σε φορείο το οποίο ήταν ανοιχτό στα πλάγια. Το φορείο το κουβαλούσαν ιερείς που φορούσαν μάσκες. Αυτοί που ήταν μπροστά φορούσαν μάσκες γερακιού και οι πίσω φορούσαν μάσκες τσακαλιού. Αντιπροσώπευαν τους προγόνους τους, τους βασιλιάδες των αρχαϊκών βασιλείων της Ιεράκων Πόλης στην Άνω Αίγυπτο και της Βουτώ στο Δέλτα.

Η πομπή ήταν σχεδόν ίδια σε οργάνωση με αυτή της Τελετής του Νέου Έτους. Μπροστά πήγαιναν οι ιερείς που κουβαλούσαν τα βασικά, ακολουθούσαν τα βασικά μέλη του Ιερατείου, μετά ήταν ο θεός στο φορείο του και τέλος, οι ιερείς οι οποίοι στήριζαν τα αγάλματα των θεών στους θρόνους τους. Χαρακτηριστικό της πομπής, ήταν ότι έμεναν σιωπηλοί. Κανένας δε μιλούσε στο σύντροφο του. Η πομπή περνούσε μέσα από το ναό, μέσα από τις μεγάλες πόρτες του πυλώνα, και αφού περνούσε την πύλη στο νότιο τείχος του τεμένους, στρεφόταν στα αριστερά και βιάδιζε προς το Ναό του Ιερού Γερακιού. Εδώ, το φορείο γύριζε και αντίκριζε τους θρόνους των θεών, οι οποίοι με τους αχθοφόρους τους είχαν μαζευτεί νωρίτερα. Η στιγμή της εκλογής του νέου βασιλιά είχε φθάσει.

Ένα προς ένα, το όνομα κάθε θεότητας ακουγόταν δυνατά έτσι ώστε ο Ωρος να μπορεί να δείξει τον ένα του οποίου η επιλογή είχε γίνει. Κανένας από τους θεούς που παρευρίσκονταν δεν εκλεγόταν. Υποθέτουμε ότι όλη αυτή την ώρα, ο φορείο του Ωρου παρέμενε ακίνητο ή οπισθοχωρούσε καθώς ακουγόταν το κάθε λάθος όνομα. Μετά, η πομπή έμπαινε στην αυλή είτε στο Αίθριο είτε στην Υπόστυλη Αίθουσα του Ναού του Ιερού Γερακιού. Όσο το φορείο του θεού τοποθετούνταν στη θύρα, έφερναν μέσα στην αυλή τα Ιερά Γεράκια, τα οποία ανατρέφονταν στο ιερό δάσος και τελικά ένα από αυτά επιλεγόταν και αναγνωριζόταν ως αντιπρόσωπος του θεού στη γη και ως νέος βασιλιάς.

Το β' μέρος της τελετής ξεκινούσε αμέσως μετά. Η πομπή, μαζί με το Ιερό Γεράκι πια, ανασχηματιζόταν και ανίχνευε την περιοχή στο Αίθριο για την Τελετή της Αναγνώρισης.

Μπαίνοντας στο Αίθριο, όπου οι θεοί και οι ακόλουθοι τους έμπαιναν από την πόρτα στο ανατολικό φτερό του πυλώνα, εμφανίζονταν στην κορυφή από την κεντρική θύρα, ανάμεσα στα δύο φτερά του πυλώνα. Αυτό ήταν ο «Εξώστης του Γερακιού» ή το «Παράθυρο Ανάδυσης του Γερακιού». Είναι φανερό, ότι αυτό γινόταν ώστε ο νεοεπιλεγμένος Ώρος να έκανε την εμφάνιση του στον κόσμο. Δεν υπάρχει ένδειξη ποιοι ήταν αυτοί οι άνθρωποι, αλλά υποθέτουμε ότι πρέπει να ήταν μια συνέλευση ιερέων και άλλων προνομιούχων ανθρώπων στο αίθριο και πριν τους πυλώνες. Πιθανότατα, σε αυτό το σημείο και οι δύο λιτανείες έψαλαν. Πρώτα η Λιτανεία του Χαρούμενου Έτους, και μετά η Λιτανεία του Sakhmet, σκοπός των οποίων ήταν να σιγουρέψουν την προστασία του Ιερού Γερακιού από όλων των ειδών τους κινδύνους.

Στη συνέχεια, η πομπή κατέβαινε από τον εξώστη και έμπαινε στο ναό για το γ' μέρος των διαδικασιών, τη Στέψη. Στο α' μέρος των υπηρεσιών στέψης, το γεράκι τοποθετούνταν κάτω από φωτεινή σκιά σε ορθογώνιο μπλοκ περίτεχνα χαραγμένο σε μίμηση της αρχικής πρόσοψης του παλατιού το serekh. Μετά χριζόταν βασιλιάς, αφού πρώτα περιβαλλόταν με το τελετουργικό περιλαίμιο και παρουσιαζόταν με το Σύμβολο της Αιωνιότητας. Το β' μέρος της τελετή, είχε να κάνει με περιβολή και προστασία του νέου βασιλιά. Το γεράκι και ο Ώρος τοποθετούνταν δίπλα δίπλα, σε θέσεις όπου το καθένα βρισκόταν πίσω από μια μορφή ενός λιονταριού. Ο θεός παρουσιαζόταν με τα βασιλικά εμβλήματα και με σειρά από φυλαχτά. Τα χείλη του είχαν πάνω γάλα και μεγάλοι ύμνοι τραγουδιόνταν για την προστασία του θεού και του οίκου του, για το χώμα στο οποίο στεκόταν, για το κρεβάτι που κοιμόταν και τον αέρα που ανέπνεε. Τέλος, απαγγέλλονταν ξόρκια για την προστασία του θεϊκού σώματος.

Όταν όλες οι τελετές ολοκληρώνονταν, ήταν η στιγμή για το τελευταίο μέρος, το Banquet. Γι' αυτό το σκοπό η πομπή σχηματιζόταν ξανά και επέστρεφε στο ναό του Ιερού Γερακιού. Εκεί ψαλλόταν μια επεξεργασμένη Ευλογία πριν το Κρέας, όσο ο βασιλιάς παρουσίαζε κομμάτια κρέατος στο γεράκι. Το κόψιμο του κρέατος, συμβόλιζε την απόλυτη καταστροφή των εχθρών από τον θεό και βασιλιά. Το ακριβές Banquet παρουσιάζεται από μια σκηνή, η οποία ονομάζεται «Καμμένη Σμύρνα. Φέρνοντας τον θεό στο κρέας του». Όπως στην καθημερινή υπηρεσία, η προσφορά της σμύρνας, συμβόλιζε πραγματικό κρέας. Η συνοδευτική φόρμουλα μας λέει: «Η μυρωδιά της σμύρνας είναι για τη δική σου μύτη, σου γεμίζει το ρουθούνι, η καρδιά σου παίρνει τα κομμάτια κρέατος στη μυρωδιά». Με το Banquet τελείωναν οι διοικητικές τελετές. Όσο το Γεράκι παρέμενε στο ναό, ο Ώρος μεταφερόταν πίσω στο θρόνο του, στο Ιερό του κυρίως ναού. Έξω ο απλός λαός το γιόρταζε.

4.6.2. ΤΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΤΟΥΣ Η ΙΩΒΗΛΑΙΟ Η HEB-SED

Η *Τελετή του Νέου Έτους* ή *Ιωβηλαίο* ή *Heb-sed* , ξεκινούσε την 13^η μέρα του Τέταρτου Μήνα του Καλοκαιριού(τελευταία μέρα του παλιού έτους), συνέχιζε για 5 μέρες, και σύμφωνα με τον Alliot¹ τελείωνε την 5^η μέρα του Πρώτου Μήνα της Πλημμύρας. Το ημερολόγιο του Κομ Όμπο λέει ότι το φεστιβάλ τελείωνε την 4^η μέρα του μήνα.

Οι τελετές του Νέου Έτους δεν επηρέαζαν το Κεντρικό Ιερό και τα αγάλματα που ήταν μέσα σ' αυτό, αλλά ξεκίναγε από την Αίθουσα της Λόγγης. Ο βασιλιάς ή η συνοδεία του, συνοδευμένοι από τους πρεσβύτερους ιερείς του ναού, έμπαινε στο δωμάτιο και εκτελούσε τις ανοιχτές τελετές της καθημερινής υπηρεσίας: αυτός έφιππος ανέβαινε τα σκαλιά του ναού, τα άνοιγε και απεκάλυπτε το πρόσωπο του θεού.

Μετά από μια σύντομη λατρεία, οι θρόνοι του Ώρου και της Αθώρ μετακινούνταν και τοποθετούνταν σε διαφορετικά, ορθογώνια, επιχρυσωμένα υποστηρίγματα, όπου το καθένα είχε μεταλλικά δαχτυλίδια στις τέσσερις γωνίες.

Εννέα ιερείς, που αποκαλούνταν η *Συντροφιά* , ήταν διορισμένοι για κάθε θρόνο και την στήριξη τους και ήταν υπεύθυνοι για το κουβάλημα τους σε όλες τις πομπές της ημέρας. Αυτοί οι ιερείς συμβόλιζαν τους 4 γιούς του Ώρου, τους 4 γιούς του Mekhentienirty, και τον Mekhentienirty τον ίδιο. Μετά η πομπή φτιάχνεται ξανά , και σε διπλή σειρά, μαζί με την Ιερή Λόγχη του Ώρου πριν τον Ώρο και τη Λόγχη του Khonsu πριν την Αθώρ. Η πομπή έκανε τη διαδρομή κατά μήκος του διαδρόμου που περιέβαλλε το Κεντρικό Ιερό. Έτσι έφτανε στο Βωμό των Τροφίμων και στο Χώρο Εξαγνισμού. Εν τω μεταξύ, πλούσιες προσφορές, ακόμα και καμένες προσφορές, είχαν τοποθετηθεί σε όλους τους βωμούς του ναού καθώς και στο Αίθριο και την Αίθουσα Προσφορών. Οι θρόνοι του Ώρου, της Αθώρ και όλων των υπόλοιπων θεοτήτων που στεγάζονταν στο ναό, τώρα βρίσκονταν στο Χώρο Εξαγνισμού όπου τους προσφέρονταν προσφορές. Τώρα η πομπή ανασχηματιζόταν και έκανε τη διαδρομή για τη στέγη. Η διαδρομή γινόταν από το Βωμό των Τροφίμων, μέσα στην Κεντρική Αίθουσα, κατόπιν στην Αίθουσα Προσφορών. Εκεί έστριβε δεξιά, περνώντας μέσα από την πόρτα, έκανε τη διαδρομή πάνω στο ανοιχτό κλιμακοστάσιο για τα στέγη, μέχρι που έφτανε στο Κιόσκι.

Ο πρώτος τομέας της πομπής αποτελούνταν από ιερείς, πιθανότατα 15, οι οποίοι κουβαλούσαν τα ιερά σύμβολα. Πίσω τους ακολουθούσαν άλλοι ιερείς, κάποιοι από αυτούς μασκοφορεμένοι, οι οποίοι εκπροσωπούσαν τις υπόλοιπες θεότητες και κουβαλούσαν τρόφιμα, ποτά, ρούχα και άλλες προσφορές. Μετά έμπαινε ο Μέγας Ιερέας, μαζί με τους γηραιότερους ιερείς οι οποίοι ακολουθούσαν, δίπλα στο βωμό. Πίσω από τους ιερείς βιάδιζε ένας άντρας ντυμένος με βασιλικό κοστούμι και ο οποίος κρατούσε την Ιερή Λόγχη του Ώρου. Πίσω του έρχονταν ο βασιλιάς και η βασίλισσα ξυπόλυτοι και κοιτούσαν

πάνω από τους ώμους τους το θρόνο του θεού ακριβώς πίσω τους. Η βασίλισσα κροτάλιζε τα σείστρα σε όλη τη διαδρομή και ο βασιλιάς έκαιγε θυμίαμα. Μετά έφερναν το φορητό θρόνο του Ώρου, τον οποίο κουβαλούσαν οι 9 Σύντροφοι. Τον θεό ακολουθούσαν άλλοι ιερείς, όπου ο καθένας κουβαλούσε από μια θεότητα, που βρισκόταν στο φορητό του/της θρόνο.

Τα αγάλματα των θεών παρουσιάζονταν στο Κιόσκι, όλα κοίταζαν νότια και ήταν συγκεντρωμένα πίσω από τον Ώρο. Όσο φτιάχνονταν οι προσφορές, η τελετουργία παρουσιαζόταν. Το άγαλμα αποκαλυπτόταν, τα παλιά ρούχα αφαιρούνταν, έμπαιναν καινούρια και το γεύμα προσφερόταν. Η μεγαλύτερη στιγμή της τελετής πρέπει να ήταν η αποκάλυψη του προσώπου του θεού και αυτό συνέβαινε το μεσημέρι. Εκείνη τη στιγμή που οι ακτίνες του ήλιου χτύπαγαν πάνω στο άγαλμα, και αυτή η μυστική ένωση του θεού και του ήλιου ήταν ο σκοπός της τελετής. Μετά από αυτές τις τελετές, η πομπή ανασχηματιζόταν, περνούσε μέσα από την δυτική θύρα του Περιπτέρου και καθώς έμπαινε πάλι στο ναό και στα ησυχαστήρια των θεών καθώς κατέβαινε για το Δυτικό Κλιμακοστάσιο. Έτσι, τελείωνε και η σημαντικότερη από τις τελετές στο ναό του Ώρου.

4.6. 3. ΤΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΓΑΜΟΥ

Η *Τελετή του Ιερού Γάμου* γιορταζόταν στο Εντφου, από τη μέρα του Νέου Φεγγαριού, τον Τρίτο Μήνα του Καλοκαιριού(11^{ος} μήνας του χρόνου0) και τελείωνε τη μέρα του Γεμάτου Φεγγαριού, σε σύνολο 15 ημερών.

Στην ουσία τα προκαταρκτικά της τελετής ξεκινούσαν 14 μέρες νωρίτερα στη Δενδέρα, όταν η Αθώρ ξεκίναγε το ταξίδι της στο Νείλο με το πλοiάριο της να προπορεύεται. Πίσω της ακολουθούσε στόλος από πλοiα τα οποία κουβαλούσαν ιερείς και πιστούς. Η πομπή σταματούσε στο δρόμο για τις Θήβες, όπου η Αθώρ επισκεπτόταν την Μουτ του Ασερού, το Κομίρ ανάμεσα στην Έσνα και την ΙεράκωνΠόλη απέναντι από το σημερινό Κομ Όμπο. Είναι πιθανό, αν και δεν είναι σίγουρο, ότι μπορεί να υπήρξαν κι άλλες στάσεις σε άλλα μέρη, και ήταν εύκολο να φανταστείς ότι όσο η ακτινοβόλος πομπή έκανε την αργή διαδρομή της, ξετρελαμένα πλήθη χόρευαν στις όχθες του ποταμού. Η πομπή έφτανε στην προκουμιά στο βόρειο Εντφού την 8^η ώρα της μέρας, τη μέρα του Νέου Φεγγαριού, και εκεί συναντιόταν με τον Ώρο του Behdet και την ακολουθία του αλλά και μια αντιπροσωπεία από την Ελεφαντίνη. Η Αθώρ αποβιβαζόταν και προχωρούσε μα τον Ώρο σε ένα γειτονικό ναό και εκεί γίνονταν διάφορες τελετές, με πιο σημαντική από αυτές, το *Άνοιγμα του Στόματος*. Ήταν μια προσφορά από τα πρώτα φρούτα του αγρού, την παρουσίαση του αγρού, το οδήγημα των μοσχαριών και την προσφορά της Αλήθειας και πολλές ακόμα προσφορές τροφίμων.

Οι θεοί μετά επιβιβάζονταν στα πλοία τους, και συνοδευόμενοι από τους αρχηγούς του Κομίρ, της ΙεράκωνΠόλης και της Ελεφαντίνης, και από ένα πλήθος περιστεριών, ξεκινούσαν για το Εντφου. Στο δρόμο, η πομπή σταματούσε σε ένα μέρος που ονομαζόταν *Υψωμα του Γκεμπ* όπου εκεί γίνονταν άλλες τελετές όπως το Άνοιγμα του Στόματος. Εδώ γινόταν εορτασμός του τελετουργικού και των πλούσιων προσφορών αλλά και των καμένων προσφορών. Τελικά, τα πλοία έφταναν στο Εντφού, όπου ο Ώρος και η Αθώρ έμπαιναν στον Περίβολο από την ανατολική θύρα μέσα στον πλίνθινο περίβολο και πέρα από αυτόν. Από εκεί έμπαιναν στο Αίθριο από τη θύρα της νότιο-ανατολικής γωνίας. Αυτό περιλάμβανε τις τελετές της μέρας. Τότε γινόταν και ο γάμος όπου ο Ώρος και η Αθώρ περνούσαν την πρώτη νύχτα γάμου μέσα στο ιερό.

Το επόμενο πρωινό, τη δεύτερη μέρα του σεληνιακού μήνα, υπήρχε μια ευφυής αλλαγή: η έμφαση δε δίνεται πλέον στο γάμο, αλλά τη στη 14ήμερη τελετή του Behdet που άρχιζε εκείνη τη μέρα. Η πομπή ξεκινούσε το δρόμο από το ναό, απέναντι στην έρημο του Ταφικού-εδάφους του Behdet. Εκεί σταματούσαν στον Άνω Ναό και σε αντίθεση με τα αφιερώματα όπως ψωμί, μπύρα, ταύρους, πουλιά και άλλα καθημερινά προϊόντα, καμένες θυσίες και ύμνους. Επίσης, παρουσίαζαν και την τελετουργία του πατήματος και το αφιέρωμα στις Θεϊκές Ψυχές. Η πομπή μετά έφευγε από τον Άνω Ναό και έμπαινε στην Αίθουσα του *Οίκου της Ζωής*, ένα κτίριο του οποίου η ακριβής θέση δεν είναι γνωστή αλλά ήταν πιθανότατα εξαρτώμενο από τον κυρίως ναό. Εκεί γινόταν μια σειρά από περίπλοκες τελετές όπου έχουμε το σφάξιμο μιας γίδας και ενός βοδιού, την αποστολή τεσσάρων χηνών σε περιφερειακά σημεία. Το καθένα από αυτά έφερνε το κατάλληλο μήνυμα.

Οι τελετές από τη 2^η μέχρι την 4^η μέρα της τελετής του Behdet ήταν περίπου ίδιες με αυτές της πρώτης μέρας, εκτός του ότι οι βασικές τελετές στον Άνω Ναό γίνονταν σε διαφορετικό ύψωμα. Από την 5^η μέχρι την 13^η μέρα της τελετής, οι λεπτομέρειες είναι λίγες, αλλά από όσα γνωρίζουμε οι εορτασμοί μειώνονταν. Δεν υπήρχε καμιά πομπή στη νεκρόπολη και οι τελετές γίνονταν μέσα στο ναό. Τελικά, τη μέρα του Γεμάτου Φεγγαριού, τη 14^η μέρα της Τελετής του Behdet, ήταν ο καιρός για την Αθώρ να γυρίσει στη Δενδέρα. Όπως και στην άφιξη της, συνοδευόταν στο ναό ή το θάλαμο του Έτμπο και εκεί γίνονταν κι άλλες τελετές όπως το Άνοιγμα του Στόματος. Γίνονταν προσφορές, το πλήρωμα του πλοίου του Ώρου πορευόταν πίσω, γινόταν η τελετή πατήματος του τάφου, και τελικά η Αθώρ ανέβαινε στο πλοίο της και έφευγε ξανά για τη Δενδέρα.

Βλέπουμε λοιπόν ξεκάθαρα ότι η Τελετή του Ιερού Γάμου, χωρίζεται σε δύο μέρη: αυτό του Ιερού Γάμου την πρώτη μέρα που γινόταν κατά τη διάρκεια του απογεύματος και της

νύχτας, και εκείνο της Τελετής του Behdet που γινόταν σε δύο κομμάτια των τεσσάρων και δέκα ημερών αντίστοιχα.

4.6.4.ΤΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ

Η Τελετή της Νίκης γιορταζόταν για 5 μέρες, ξεκινώντας από την 21^η μέρα του Δεύτερου Μήνα του Χειμώνα(6^{ος} μήνας του χρόνου)

Τα κύρια κείμενα που αφορούν την τελετή, διατηρούνται στους πρώτους και δεύτερους καταλόγους της εσωτερικής επιφάνειας του δυτικού περιβόλου. Αυτά ερμηνεύονται και ξεχωρίζουν από τις άλλες σκηνές του τείχους καθώς δίνονται στην αντίστροφη σειρά. Στους πρώτους καταλόγους, μας δίνονται τα κείμενα του *Ιερού Δράματος*. Στους δεύτερους καταλόγους μας δίνονται τα κείμενα γνωστά ως *Θρύλος του Φτερωτού Δίσκου*.

[Σύμφωνα με τους Blackman και Fairman, παρουσιάζονται τα κείμενα του Ιερού Δράματος με Προλόγους, 3 πράξεις και Επίλογο.](A. M. Blackman and H. W. Fairman, *The Myth of Horus at Edfu II: "The Triumph of Horus over his enemies: A Sacred Drama"*, JEA 28, 32-8, 29, 2-36, 30, 5-22)

[Ο Drioton πάλι, αρνείται ότι αυτά τα κείμενα είναι πράγματι δραματικά, και υποστηρίζει ότι στην πραγματικότητα ενσωματώνουν δύο εκδοχές του αρχαίου δράματος που αφορούν τη νίκη του Ώρου, η οποία με κάποιο πρόσθετο υλικό, έχει συγχωνευτεί και για να φτιάξει μια σειρά από ύμνους για λειτουργική χρήση.](E. Drioton, "*Le texte dramatique d' Edfu*", *Cahiers des Annales de Service des Antiquites de l' Egypte*, No 11, Cairo 1948.)

[Ο Alliot από την άλλη μεριά, αμφισβητεί και τις δύο εκδοχές, υποστηρίζοντας ότι το κείμενο δεν είναι μυστήριο ή δράμα αλλά ότι ενσωματώνει μια σειρά από τελετουργικές κινήσεις.](*Revue de l' Histoire des Religions*, 137, 95-103)

Όσον αφορά τα τελετουργικά δρώμενα μέσα στο ναό, χωρίζεται, όπως είπαμε παραπάνω, σε αυτό του Ιερού Δράματος και σε αυτό του Θρύλου του Φτερωτού Δίσκου.

Ιερό Δράμα: Το άγαλμα του Ώρου μεταφέρεται από το Κεντρικό Ιερό στην Ιερή Λίμνη, στο άκρο της οποίας πρέπει να υπάρχει ένα μικρό κιόσκι. Η πράξη του έργου γίνεται εν μέρει πίσω από τη λίμνη και εν μέρει μέσα σε αυτή. Έχουμε την παρουσία ιερέων και ενός μεγάλου τόπου συγκέντρωσης από πιστούς, η οποία δρούσε ως χορωδία. Οι βασικοί συμμετέχοντες ήταν ο βασιλιάς, ο Αρχιερέας(Lector-priest) και ιερείς που εκπροσωπούσαν τους θεούς και τη χορωδία.

Στον Πρόλογο, τονίζεται το δράμα μαζί με τις προσευχές του βασιλιά και τις δηλώσεις του. Η Α΄ Πράξη που χωριζόταν σε πέντε σκηνές, είναι η *Τελετή της Ιερής Λόγχης*, όπου 10 λόγχες συνοδευμένες από τα κατάλληλα λόγια και χειρονομίες είναι εμφυτευμένες στη μορφή του ιπποπόταμου. Οι δύο σκηνές της Β΄ Πράξης είναι γεμάτες χαρά από τη νίκη.

Στην άσκηγή ο Ώρος είναι καθισμένος στην τρίρη του και οι νεαροί ακόλουθοι βρίσκονται σε στάση επίκλησης. Στη β΄σκηγή οι άνθρωποι χαίρονται για τον Ώρο, οποίος στέφεται και περιβάλλεται από τα εμβλήματα της βασιλείας. Στην Γ΄Πράξη, η γιορτή της νίκης αποτελείται από 2 εκδοχές του διαμελισμού του Σεθ, χωρισμένος σε ένα Διάλειμμα. Τέλος, στον Επίλογο δηλώνεται ότι ο Ώρος είναι θριαμβευτής και ότι οι εχθροί του θεού και του βασιλιά έχουν ανατραπεί.

Θρύλος του Φτερωτού Δίσκου: ο Φτερωτός Δίσκος τοποθετείται σε σ κάθε ναό σε όλη την Αίγυπτο, και το κείμενο εξηγεί ότι ο Φτερωτός Δίσκος είναι ο Ώρος του Behdet, ο οποίος ήταν γνωστός στην Άνω και Κάτω Αίγυπτο και ο οποίος ανατρέπει τους εχθρούς του. Σε αυτόν πάνω ήταν χαραγμένα τα ονόματα των νεκρών και των ζωντανών. Το κείμενο τελειώνει με καθαρή μαγεία: ένα φτερωτό σκαθάρι σε γραφή, είναι για να μπει στο στήθος του βασιλιά της μέρα της ταλαιπωρίας, το κατάλληλο ξόρκι είναι για να απαγγελθεί και σαν αποτέλεσμα ο βασιλιάς δεν πρέπει να φοβηθεί και οι εχθροί του αυτόματα θα καταστραφούν. Είναι ξεκάθαρο ότι το κείμενο ολοκληρωμένο έχει σχεδιαστεί για να βεβαιώσει και να Αποδείξει την διεκδίκηση του Ώρου του Behdet σε κυρίαρχο της γης και να δώσει έμφαση στο ότι μπορεί και πρέπει να προστατέψει τον βασιλιά. Το τελευταίο μέρος του κειμένου είναι φαινομενικά συνδεδεμένο με την προσφορά του ποτού, του αιγάγρου και του βοδιού με μεγάλα και μικρά κέρατα, που όπως ξέρουμε συμβολίζει τους εχθρούς του βασιλιά και των θεών. Επεξεργάζοντας το ξόρκι το οποίο απαγγέλλεται στο φτερωτό σκαθάρι και το οποίο τοποθετείται γύρω από το λαιμό του βασιλιά. Οι εχθροί έφταναν αυτόματα στο μηδέν, σε συμμόρφωση μιας από τις βασικές αρχές της αιγυπτιακής μαγείας, από τον γυμνό ισχυρισμό ότι φοβούνται και είναι ανίσχυροι. Αυτό ακολουθείται από το γεγονός ότι οι ηττημένοι εχθροί έχουν φονευθεί στα 4 σημεία της περιοχής, όπου εκεί σχηματίζονται οι διαφορετικές φυλές του ανθρωπίνου γένους, εκτός φυσικά από τους Αιγυπτίους.

4.7. ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΑΣ ΑΘΩΡ

Η Αθώρ ήταν μια προδυναστική θεά, η οποία απέκτησε φήμη και αργότερα. Το όνομα της μεταφράζεται ως « Οίκος του Ώρου», που ίσως να παραπέμπει στην ενσωμάτωση της με τον ουρανό στο ρόλο της ως «Ουράνια Αγελάδα», όπου γίνεται αυτό που περιβάλλει τον γερακόμορφο θεό Ώρο όταν βγάζει φτερά. Εάν ο Ώρος ήταν θεός που είχε να κάνει με τον ζώντα βασιλιά, τότε η Αθώρ είχε να κάνει με τη ζώσα βασίλισσα.

Σε νεότερες περιόδους περιγραφόταν ως αγελάδα με τον ηλιακό δίσκο ανάμεσα στα κέρατα της ή ως λεπτή γυναίκα φορώντας κέρατα και έχοντας πάνω στο κεφάλι τον ηλιακό δίσκο. Επίσης εμφανίζεται ανά περιόδους ως ιπποπόταμος, γεράκι, κόμπρα ή λέαινα. Τα σύμβολα της

θεάς Αθώρ ήταν τα σείστρα(τύπος κροτάλων), τα κέρατα, ο ηλιακός δίσκος στο κεφάλι, το menat(τελετουργικό κολιέ) και οι καθρέπτες.

Η λατρεία της ξεκίνησε στην Ta-Netjer(«Γη του Θεού» ή αλλιώς Δενδέρα) της Άνω Αιγύπτου, και οι ιερείς της ήταν τόσο άντρες όσο και γυναίκες,πολλοί εκ των οποίων ήταν χορευτές, τραγουδιστές ή μουσικοί. Οι ιερείς της Αθώρ ήταν επίσης μάντεις και μαιές και οι προσκυνητές μπορούσαν να πάνε στους ιερείς για να πάρουν χρησμό. Η Αθώρ ήταν προστάτιδα των παιδιών και των εγκύων.

Η Αθώρ ως «Μάτι του Ρα», γίνεται «Sakhmet» στην ιστορία για την «Καταστροφή του Ανθρωπίνου Είδους». Χαραγμένη σε έναν από τους βωμούς του τάφου του Τουτανκχαμών, η ιστορία λέει πως η Αθώρ μετά από αίτημα του πατέρα της μετατρέπεται σε «Sakhmet» για να τιμωρήσει τους ανθρώπους επειδή τον παράκουσαν. Όταν κόντεψε να εξαλείψει όλη την ανθρωπότητα, ο Ρα προσπάθησε να την σταματήσει. Όμως, επειδή δεν τα κατάφερε και έπρεπε να δράσει γρήγορα, την ποτίζει ένα υγρό με το οποίο εκείνη αυτόματα ξεχνά τι έκανε και μετατρέπεται πάλι στην παλιά Αθώρ.

Σε ένα άλλο μύθο, μερικές φορές ονομάζεται «Μακρινή Θεά». Εκεί μας διηγείται πως η Αθώρ νευρίασε με τον Ρα και έφυγε από την Αίγυπτο. Μεγάλη λύπη έπεσε στη γη και ο Ρα, χαμένος χωρίς το Μάτι του, αποφασίζει να τη φέρει πίσω. Εν τούτοις, η Αθώρ έχει μετατραπεί σε μια άγρια γάτα η οποία καταστρέφει όποιον την πλησιάζει, και έτσι κανένας άνθρωπος ή θεός δεν μπορεί να τη φέρει πίσω. Ο Θωθ συμφωνεί να τη φέρει πίσω χρησιμοποιώντας δόλο. Μεταμφιεσμένος, προσπαθεί να την παροτρύνει να γυρίσει στην Αίγυπτο, λέγοντας της ιστορίες. Πίσω στην Αίγυπτο, κάνει μπάνιο στα νερά του Νείλου και για άλλη μια φορά γίνεται η γνωστή σε όλους Αθώρ, όχι όμως προτού τα νερά του Νείλου γίνουν κόκκινα από την προσπάθεια της να παγώσει τα νεύρα της. Σύμφωνα με άλλους, αυτή η ιστορία είναι με τη θεά Τεφνούτ αντί για την Αθώρ και με τον θεό Σου αντί για τον Θωθ.

Στις «Φιλονικίες του Ωρου και του Σεθ», ο ηλιακός θεός Ρα νευριάζει όταν προσβάλλεται από τον βαβουίνο θεό Μπαμπ. Αυτό σημαίνει ότι ο δημιουργός θεός ήλιος βυθιζόταν σε μια αδρανή κατάσταση που θα σήμαινε το τέλος του κόσμου. Η θεά Αθώρ, «Κυρία της Νότιας Συκομορέας», επισκέπτεται τον πατέρα της Ρα και του αποκαλύπτει τα απόκρυφα μέλη της. Αυτός, αυτόματα γελάει, σηκώνεται και πάει πίσω για να επαναφέρει τη δικαιοσύνη(maat). Η θεά κατάφερε να επαναφέρει τον πατέρα της στην αρχική του θέση και να αποτρέψει την κακή του διάθεση, η οποία θα είχε ολέθριες συνέπειες στην ανθρωπότητα.

Η Αθώρ συνδέεται και με άλλες Αιγύπτειες θεότητες. Οι συνδέσεις της με την Μπαστέτ(θεά γάτα), έχουν βοηθήσει στο να μαλακώσει το πρόσωπο της θεάς. Επίσης η Αθώρ έχει κάποιες ιδιότητες της θεάς Μπατ(αγελαδόμορφη θεά) της προδυναστικής περιόδου.

Η Αθώρ είναι επίσης γνωστή ως «Κυρία των Ορίων» και «Κυρία της Δύσης». Την εικόνα της βρίσκουμε σε ταφική απεικόνιση στην οποία στέκεται πίσω από τον Όσιρι και καλωσορίζει το νεκρό στη νέα του κατοικία. Άλλοι τίτλοι της είναι «Ουράνια Αγελάδα», «Ερωμένη του Ουρανού», «Κυρία του Χρυσού». Ήταν επίσης γνωστή και ως «Κυρία της Πέτρας και του Μαλαχίτη». Οι Έλληνες αποκαλούσαν την Αθώρ, Αφροδίτη. Σε κάποιες περιόδους της αιγυπτιακής θρησκείας απορροφήθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από την θεά Ίσιδα.

Στο ναό της Νεφερτάρι στο Abu Simbel, η Νεφερτάρι εμφανίζεται σαν Αθώρ σε κάποια σημεία, και ο Ραμσής II εμφανίζεται να πίνει γάλα από το στήθος της θεάς Αθώρ ως αγελάδα. Όταν ένα παιδί γεννιόταν στην Αίγυπτο, 7 Αθώρ εμφανίζονταν για να «μιλήσουν μ' ένα στόμα» και να καθορίσουν τη μοίρα του. Το ένα και μόνο παιδί της θεάς ήταν ο Ihy, ο οποίος λατρευόταν στη Δενδέρα μαζί με την Αθώρ και τον Ώρο-Μπεχετζέτι(Behdety). Όπως και η μητέρα του, ο Ihy ήταν θεός της μουσικής και του χορού και εμφανίζεται στις εικονογραφίες ως ένα παιδί που φέρει σείστρο.

Στα Κείμενα των Σαρκοφάγων και στη Βίβλο των Νεκρών υπάρχουν ωδές που βοηθούν το νεκρό να ζήσει για πάντα σαν ακόλουθος της θεάς. Στην Ύστερη περίοδο, η Αθώρ κυβερνά τον Κάτω Κόσμο, ενώ εμφανίζεται να τιμωρεί όσους συμπεριφέρονται άδικα πάνω στη γη. Κατά την Ελληνορωμαϊκή περίοδο, την οποία και εξετάζουμε, οι νεκρές γυναίκες ταυτοποιούνταν στην άλλη ζωή με την Αθώρ και όχι με το Όσιρι.

4.8. ΦΕΣΤΙΒΑΛΣ ΚΑΙ ΓΙΟΡΤΕΣ ΣΤΟ ΝΑΟ ΤΗΣ ΔΕΝΔΕΡΑ

4.8.1. ΟΜΟΡΦΗ ΓΙΟΡΤΗ ΤΗΣ ΚΟΙΛΑΔΑΣ

Η Όμορφη Γιορτή της Κοιλάδας ονομάζεται heb nefer στα αιγυπτιακά ιερογλυφικά. Γιορταζόταν κάθε χρόνο, τον δεύτερο μήνα του Shomu, την εποχή της Συγκομιδής, η οποία ξεκινούσε το καλοκαίρι. Κατά τη διάρκεια της γιορτής, τα ιερά αγάλματα του Άμμων-Ρα, της Μουτ και του Χονσού, άφηναν το ναό του Καρνάκ για να επισκεφθούν τους ταφικούς ναούς των νεκρών βασιλέων στη δυτική όχθη του Νείλου αλλά και τους βωμούς τους στο Netjeru στα δυτικά, συμπεριλαμβανομένου και της Αθώρ ως «Κυρία της Δύσης και του Wesir». Ο Άμμων-Ρα ταξίδευε στο δικό του θρόνο, σε φορητή ιερή βάρκα, την οποία κουβαλούσαν στους ώμους τους 24 ιερείς. Η πλώρα και η πρύμνη του πλοίου ήταν διακοσμημένες με το κριαρίσιο κεφάλι του Άμμωνα, φορώντας ένα φαρδύ κολάρο στο λαιμό και τον ηλιακό δίσκο. Έπειτα αυτή η βάρκα διέσχισε το Νείλο στο Userhet, ένα πλοίο 67 πόδια πλάτος, καλυμμένο με χρυσό και ημιπολύτιμους λίθους και κατασκευασμένο από εισαγόμενο λιβανέζικο κέδρο. Μια σειρά από μικρότερα πλοία ακολουθούσαν την πορεία του ιερού πλοίου στο Νείλο.

Αυτή η γιορτή, ήταν η στιγμή της μεγάλης χαράς από τους ανθρώπους της Kemet(Αιγύπτου), οι οποίοι χαιρετούσαν τη βάρκα του θεού στο ταξίδι του και του πρόσφεραν λουλούδια, φαγητά και ποτά ως προσφορές στο θάλαμο του τάφου των αγαπημένων τους προσώπων. Ακολουθούσε μεγάλη γιορτή, και αργότερα αυτοί που συμμετείχαν στους εορτασμούς θα περνούσαν τη νύχτα τους στα ταφικά δωμάτια του ευλογημένου τους πια νεκρού, του akhu, ο οποίος μπορεί να επικοινωνούσε μαζί τους μέσα σε όνειρο.

4.8.2. ΓΙΟΡΤΗ ΤΗΣ ΟΜΟΡΦΗΣ ΕΠΑΝΕΝΩΣΗΣ

Η Αθώρ ήταν η σύζυγος του Ώρου, και ο ναός της στη Δενδέρα γιόρταζε τη Γιορτή της Όμορφης Επανεάνωσης(heb en sekhen nfr) της Αθώρ και του Ώρου στο Εντφού. Και στους δύο ναούς βρίσκουμε επιγραφές στους τοίχους γι' αυτή τη γιορτή. Μια φορά το χρόνο, κατά τη διάρκεια του τρίτου μήνα του Shomu, την εποχή του Θερισμού, η θεά Αθώρ ταξίδευε με την ιερή της βάρκα πάνω από 100 μίλια προς το νότο, για να βρεθεί με τον Ώρο. Το ταξίδι κρατούσε τέσσερις μέρες, και άλλες πέντε μικρότερες βάρκες ακολουθούσαν αυτή τη θεάς, κουβαλώντας το ιερό συνοδευτικό πλοίο με το άγαλμα της θεάς.

Η ονομασία της χρυσής βάρκας της Αθώρ ήταν «Κυρία του Έρωτα»(nb mrwt). Όλος ο κλήρος του ναού της Δενδέρα ήταν παρόν στις τελετουργίες. Η πρώτη στάση της θεάς κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, ήταν στο ναό του Asheru στο Καρνάκ, όπου η θεά επισκεπτόταν τη θεά Μουτ. Τη δεύτερη μέρα, επισκεπτόταν τη θεά Anuki στο Per-Mer και την Τρίτη μέρα έφτανε στην Ιεράκων Πόλη. Σ' αυτή τη στάση έβρισκε τον τοπικό θεό Ώρο, ο οποίος τη συντρόφευε μέχρι το τέλος του ταξιδιού στο Εντφού. Όταν η ακολουθία της θεάς κόντευε στο Εντφού, ο Ώρος του Εντφού μαζί με τον θεό Χονσού έβγαινε μαζί με την ακολουθία του για προυπαντήσουν τη σύζυγο του. Αυτή η συνάντηση γινόταν στο Wetjeset-Hor(WTsT-Hr), βόρεια του Εντφού. Η άφιξη και συνάντηση των δύο θεοτήτων στο Wetjeset-Hor, ακολουθούνταν από προσφορές των πρώτων φρούτων του θερισμού και από τελετουργίες. Αργότερα, οι βάρκες και των δύο έπλεαν στο Iat-Geb(λοφο του Γκεμπ) όπου γίνονταν πολλές προσφορές. Τέλος, το βράδυ με το Νέο Φεγγάρι, έπλεαν οι βάρκες προς το Εντφού. Εκεί, και τα δύο ιερά αγάλματα των θεοτήτων τοποθετούνταν στο ιερό του ναού και ξεκινούσαν 14 μέρες τελετουργιών και εορτασμών. Τα αγάλματα των θεών πήγαιναν με πομπή το επόμενο πρωί στο ανοιχτό κιόσκι, που βρισκόταν στην οροφή του ναού, και με τις φωτεινές ακτίνες του ήλιου, οι θεότητες περίμεναν την παρουσία του Ρα. Μετά από 14 μέρες εορτασμών, η βάρκα της θεάς με το άγαλμα της έπλεε πάλι προς το ναό της στη Δενδέρα.

4.8.3. ΑΝΟΙΓΜΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ-ΠΡΩΤΗ ΜΕΡΑ ΤΟΥ ΚΑΙΝΟΥΡΙΟΥ ΕΤΟΥΣ

Μια από τις πιο σημαντικές τελετές που γινόταν στο ναό της Δενδέρα, αλλά και σε όλους τους ναούς της Αιγύπτου, ήταν το «Άνοιγμα του Χρόνου», την πρώτη μέρα του καινούριου έτους. Η τελετή αυτή γινόταν την περίοδο, την οποία φούσκωναν τα νερά του Νείλου και συμβόλιζαν την ανανέωση των δυνάμεων που αναγέννησαν την Αίγυπτο. Το κεντρικό γεγονός ήταν η ένωση του αγάλματος του Netjer με τον ηλιακό δίσκο, και στη Δενδέρα το άγαλμα της Αθώρ κουβαλιόταν στην οροφή του ναού και τοποθετούνταν στο κιόσκι, ώστε να ενωθεί με τις ακτίνες του ήλιου που δίνουν ζωή. Παρόμοια τελετή γινόταν και στο ναό του Ωρου στο Εντφού.

4.8.4. ΓΙΟΡΤΗ ΤΟΥ ΟΠΕΤ

Η γιορτή του Οπέτ ονομαζόταν αλλιώς «Όμορφη Γιορτή του Οπέτ» και έγινε η σημαντικότερη γιορτή στην περιοχή των Θηβών. Το όνομα «Οπέτ», σημαίνει «μυστικός θάλαμος» και αναφέρεται στα ιδιωτικά δωμάτια του θείου ιερού του Άμμωνα στο Λούξορ, στον εσωτερικό θάλαμο του ναού του Αμενχοτέπ III. Η γιορτή του Οπέτ ήταν τα γενέθλια του βασιλικού Κα και μέσα από ειδικά τελετουργικά γινόταν η αναγέννηση της θείας βασιλείας.

Η βάρκα του Άμμωνα στο Καρνάκ θα άφηνε το ιερό, με μια συνοδεία που θα τον έπαιρνε στο ιερό του ναού του Λούξορ. Ήταν ένα μεγάλο θέαμα το οποίο συνέβαινε τον δεύτερο μήνα του Akhet, την εποχή της Πλημμύρας, και συνδέθηκε τόσο με τις πλημμύρες της εποχής όσο και με τη γονιμότητα της γης, μέσω της μαύρης ίλης της Αιγύπτου. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας της Χατσεψούτ, η βάρκα κουβαλιόταν από τους web-ιερείς κατά τη διάρκεια όλου του ταξιδιού. Η ακολουθία συνοδευόταν από ανώτερους λειτουργούς και ιερείς, στρατιώτες, τραγουδιστές, ακροβάτες, μουσικούς και άρματα του βασιλιά. Αφού έφταναν στο Λούξορ, τα αγάλματα μεταφέρονταν με θρόνους στο ναό. Ανάμεσα στις θρησκευτικές τελετές που παρουσιάζονταν, ήταν και η επανάληψη του τελετουργικού της στέψης του βασιλιά και των προσφορών του βασιλιά προς τον Άμμωνα-Ρα.

4.8.5. ΓΙΟΡΤΗ ΤΗΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΘΕΑΣ ΑΘΩΡ

Αυτή η γιορτή λάβαινε μέρος κατά τη διάρκεια του τρίτου μήνα του Akhet, την εποχή της Πλημμύρας. Ο μήνας αυτός ονομαζόταν αλλιώς «Ταξίδι της Αθώρ».

Η πρώτη αναφορά γι' αυτή τη γιορτή, διάρκειας 30 ημερών, μας έρχεται από την 5^η δυναστεία στο ημερολόγιο των γιορτών του φαράω Νιουσερέ. Τα ανάγλυφα των τάφων του Αρχαίου βασιλείου δείχνουν τη συνοδεία του πλοίου και το τύλιγμα του παπύρου για την Αθώρ. Το αρχαίο τελετουργικό του τυλίγματος του παπύρου για την Αθώρ, ανακαλεί τη φανέρωση της Αθώρ ως αγελάδας που εμφανιζόταν μέσα από πάπυρο στο δέλτα του Νείλου.

Οι επιβάτες στα πλοία που ακολουθούσαν την ιερή βάρκα της θεάς, παρουσίαζαν αυτή την τελετή κατά τη διάρκεια του ταξιδιού της.

Η χρυσή βάρκα της θεάς ονομαζόταν «Μεγάλη του Έρωτα» και ήταν ένα εκθαμβωτικό θέαμα χρυσού, το οποίο περιείχε και ημιπολύτιμους λίθους. Το άγαλμα της θεάς τοποθετούνταν σ' έναν ειδικό θρόνο στο εσωτερικό της βάρκας, το οποίο κουβαλιόταν στους ώμους των ιερέων, περικυκλωμένη από θεούς και θεές ως ακολουθία της. Μαζί με τις ιερές βάρκες του Ώρου και του Ώρου-Ρα-Akhety, η ακολουθία κατευθυνόταν στην Αίθουσα των Προσφορών του ναού, όπου οι ιερείς προσέφεραν κρέατα, ψωμιά, μπύρες, φρούτα και φρέσκα λουλούδια. Ο lector-ιερέας διάβαζε ύμνους.

Η μνημειακή πόρτα του ναού ήταν τώρα ορθάνοιχτη, και η ακολουθία κατευθυνόταν προς το φως από τη σκοτεινή αίθουσα. Οι ιερείς ντυμένοι με λευκό λινό και κρατώντας χρυσές βάρκες στους ώμους τους, ακολουθούσαν από γυναίκες οι οποίες χόρευαν, έπαιζαν σείστρα και κρατούσαν πιάτα με φαγητά. Όλη η ακολουθία κατευθυνόταν στο δωμάτιο της βάρκας, δίπλα στην Ιερή Λίμνη. Οι βάρκες έμπαιναν σε σειρά γύρω από τα νερά της λίμνης και με το τέλος του τελετουργικού επέστρεφαν στο ναό.

Μετά την εξέταση της λατρείας, τόσο σε επίπεδο πρακτικής όσο και ιδεολογίας, θα περάσουμε να δούμε τις πολιτικές και κοινωνικές δομές που υπήρχαν στην Αίγυπτο κατά τη διάρκεια της πτολεμαϊκής περιόδου. Επίσης, θα αναλύσουμε τις νέες θεότητες που δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο αλλά και τις πολιτιστικές δομές της εποχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΤΟΛΕΜΑΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ.

5.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Αιγύπτιος φαραώ, κατά την πτολεμαϊκή περίοδο αποτελούσε την κεντρική φιγούρα της αιγυπτιακής θρησκείας και ήταν ο κύριος αντιπρόσωπος του θεού στη γη. Στις αρχές του 331π.Χ, ο Μέγας Αλέξανδρος ταξίδεψε μέχρι την όαση Σιβα στο ναό του Άμμωνα, μαζί με μια ομάδα από επίλεκτους φίλους του, ώστε να πάρει χρησμό. Σύμφωνα με το χρησμό ο Αλέξανδρος ήταν γιος του Άμμωνα-Δία, άρα και θεός. Με αυτό το χρησμό εδραιώνει τη βασιλεία του και ως θεός επί γης αλλά και ως φαραώ της Αιγύπτου. Μετά το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου και με τη διαίρεση της αυτοκρατορίας σε βασίλεια, ο Πτολεμαίος Ι αναλαμβάνει το βασίλειο της Αιγύπτου, και το 304π.Χ ανακηρύσσεται με τον τίτλο του φαραώ, ενάμιση χρόνο μετά αφού είχε ανακηρυχτεί με τον τίτλο του βασιλιά στην Ελλάδα.

Ο Πτολεμαίος βασιλιάς ενσαρκώνει δύο διαφορετικά βασίλεια, το ελληνιστικό ως βασιλιάς και το εθνικό αιγυπτιακό ως φαραώ. Επίσης βρίσκουμε και αγάλματα, τόσο ελληνικά όσο και αιγυπτιακά των Πτολεμαίων και των συζύγων τους, τα οποία αποτελούσαν διάφορους στόχους. Τα φαραωνικά αγάλματα φοράνε το αιγυπτιακό νέμες ή το διπλό στέμμα και άλλα αιγυπτιακά στοιχεία, αλλά το πρόσωπο είναι άλλοτε φτιαγμένο με αιγυπτιακά πρότυπα και άλλοτε έχει αιγυπτιακή επιρροή.

Η θρησκευτική πολιτική και ανάπτυξη της θρησκείας έγινε σε δύο κύματα. Η λατρεία του Μ. Αλεξάνδρου ως εθνικό θεό στην Αλεξάνδρεια ήταν για τον ελληνικό πληθυσμό. Το γραφείο του ιερέα γι' αυτή τη λατρεία ιδρύθηκε το 290π.Χ και ήταν το υψηλότερο στον ελληνιστικό κόσμο. Προς το τέλος του 2^{ου} αι. π.Χ, αυτό το γραφείο πέρασε στα χέρια των Πτολεμαίων ΙΧ και Χ και ακόμα το 105/104π.Χ στην Κλεοπάτρα ΙΙΙ. Αργότερα ιδρύθηκαν και άλλα τέτοια γραφεία ιερέων. Αυτοί οι ιερείς και ιέρειες αναφέρονται περισσότερο σαν τους Αλεξανδρινούς ιερείς.

Ο κύριος τομέας αλληλεπίδρασης και συνεργασίας μεταξύ ιερέων και βασιλιάδων ήταν το χτίσιμο των ναών. Τα μεγάλα πτολεμαϊκά σχέδια ξεκίνησαν με το χτίσιμο του ναού της Ίσιδας στις Φίλαι υπό τον Πτολεμαίο ΙΙ. Ο καλύτερα διατηρημένος ναός στον παλιό αιγυπτιακό τύπο είναι ο ναός του Ώρου στο Εντφού. Αυτός ο ναός ξεκίνησε να χτίζεται το 237π.Χ και συνέχισε να χτίζεται μέχρι τα μισά της 5^{ης} δεκαετίας του 1^{ου} αι. μ.Χ. Πρόκειται για ένα ολοκληρωμένο συγκρότημα με κλασσικό σχέδιο στο δάπεδο: πίσω από τους πυλώνες υπάρχει μια μεγάλη αυλή, η οποία ακολουθείται από τον πρώτο μεγάλο πρόναο(Αίθουσα Εμφανίσεως). Κατά μήκος του άξονα του ναού είναι η Αίθουσα Προσφορών, η Αίθουσα της Εννεάδας και το μονόχωρο ιερό, το οποίο είναι σχεδιασμένο με αυτόνομα αρχιτεκτονικά στοιχεία. Άλλοι πτολεμαϊκοί ναοί, γνωστοί ως σήμερα και σχετικά διατηρημένοι, είναι ο ναός του Θωθ στη Ντάκα της Νουβίας, ο ναός του Σομπέκ στο Κομ Όμπο και ο ναός του Χνουμ στην Έσνα. Η τελευταία πτολεμαϊκή ναϊκή κατασκευή, είναι ο ναός της Αθώρ στη Δενδέρα, του οποίου η κατασκευή ξεκίνησε από τον Πτολεμαίο ΙΙΙ και συνεχίστηκε με την Κλεοπάτρα ΙΙΙ.

Κατά την Πτολεμαϊκή περίοδο έγιναν κάποιες κινήσεις όσον αφορά τη θρησκευτική πολιτική, ώστε να ενώσουν τους διαφορετικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια των χρόνων στους οποίους ο Πτολεμαίος Ι διοικούσε ως σατράπης, ίδρυσε την ελληνιστική λατρεία του θεού Σέραπι, και δημιούργησε το Σεράπειο στην Αλεξάνδρεια ως κέντρο λατρείας του θεού. Μετά το θάνατο του, το 270π.Χ, ο Πτολεμαίος ΙΙ θεοποιεί την Αρσινόη ΙΙ. Τόσο αιγυπτιακοί όσο και ελληνικοί ναοί ήταν αφιερωμένοι στην Αρσινόη(Αρσινόεια) και αυτή τιμώνταν στους αιγυπτιακούς ναούς ως καλεσμένη θεά. Στη Μέμφιδα, ο αρχιερέας του Φθα ενεργούσε σαν ιερέας της θεάς Αρσινόη κατά τον 3^ο αι.π.Χ.

Με το ερχομό του Μ. Αλεξάνδρου στην Αίγυπτο ως κατακτητή, άρα με τον ερχομό του ελληνικού στοιχείου, αρχίζουν να γίνονται κάποιες αλλαγές και στη θρησκεία. Έχουμε τις αλληλεπιδράσεις σε όλους σχεδόν τους τομείς της Αιγύπτου. Από αυτές τις αλληλεπιδράσεις δεν θα μπορούσε να ξεφύγει και ο τομέας της θρησκείας στην Αίγυπτο. Έχουμε εισαγωγή και δημιουργία νέων θεοτήτων ή αμαλγάματα αυτών. Πέρα όμως από την δημιουργία αυτών, έχουμε και τους βασιλείς οι οποίοι, από τη στιγμή που αναλαμβάνουν εξουσία ανακηρύσσουν τους εαυτούς τους ως θεούς και δέχονται τις τιμές των θεών. Αυτό ξεκινάει από την ελληνιστική περίοδο με τον Μ. Αλέξανδρο, ο οποίος μετά από χρησμό στο μαντείο του θεού Άμμωνα, παίρνει την απάντηση ότι είναι γιος του Δια-Άμμωνα, άρα είναι γιος θεού άρα και θεός ο ίδιος. Με αυτό τον τρόπο ο Αλέξανδρος αρχίζει και λατρεύεται ως επίγειος θεός στην Αίγυπτο και συνεχίζει την παράδοση των προηγούμενων φαραώ πριν απ' αυτόν.

Με τον θάνατο του Αλεξάνδρου και αναλαμβάνοντας το βασίλειο της Αιγύπτου, ο Πτολεμαίος Α΄, από το γένος των Λαγιδών ανακηρύσσει τον εαυτό του φαραώ, ενώ νωρίτερα είχε πάρει το όνομα του βασιλιά, και συνεχίζει να τιμάται ως ζώντας θεός. Οι Πτολεμαίοι βασιλείς από δω και πέρα φέρουν τα 5 χαρακτηριστικά ονόματα της φαραωνικής εξουσίας « ανδρείος, έφηβος, δοξασμένος, ενθρονισμένος από τον πατέρα του, παντοδύναμο ka του Ρα του εκλεκτού του Άμμωνα, Πτολεμαίος».

Πέρα όμως από το παραδοσιακό πάνθεον που γνωρίζουμε ότι υπήρχε στην Αίγυπτο(είπαμε γι' αυτό παραπάνω), έχουμε και τη δημιουργία των νέων θεοτήτων, οι οποίες έχουν επηρεαστεί είτε από το ελληνικό πάνθεον είτε από το αιγυπτιακό.

Σαραπης: Μια τέτοια θεότητα είναι και ο θεός Σάραπη. Πρόκειται για ένα θεό, ο οποίος παίρνει τον όνομα του από τον Όσιρι-Άπη, θεό- προστάτη των νεκρών, και από τους θεούς Δια, Ασκληπίειο και Διόνυσο που ανήκαν στο ελληνικό πάνθεον. Αργότερα, και για να έχει μια εικόνα ο θεός, ο Πτολεμαίος ο Α΄ φέρνει στην Αλεξάνδρεια ένα άγαλμα, δημιουργία του γλύπτη Βρύαξη (κατά το β΄ μισό του 4^{ου} αιώνα π.χ), το οποίο είχε χαρακτηριστικά ενός άντρα ώριμης ηλικίας, με κυλινδρικό κάλυμμα στο κεφάλι, πλούσια μαλλιά και γένια, ενώ στο πρόσωπο του υπήρχε μια σοβαρή ηρεμία. Η λατρεία του Σάραπη εμφανίζεται κυρίως στη Μέμφιδα και την Αλεξάνδρεια, όπου και δημιουργείται προς τιμήν του ιερό, και αργότερα επί Πτολεμαίου Γ΄ αντικαθίσταται από ένα μεγαλύτερο ιερό. Αργότερα, η λατρεία του εξαπλώνεται στη λεκάνη της Μεσογείου και ιδιαίτερα στο νησί της Δήλου.

Αφροδίτη-Άδωνης: Άλλο ένα ζευγάρι θεοτήτων το οποίο εισάγεται στο αιγυπτιακό πάνθεον είναι η Αφροδίτη και ο Άδωνης. Αυτό το ζευγάρι στην Αίγυπτο ταυτίζεται με την Ίσιδα και τον Όσιρι. Η δημοτικότητα της θεάς Ίσιδας φτάνει σε τέτοια επίπεδα ώστε αργότερα να συνενώνονται στο πρόσωπο της οι περισσότερες θηλυκές θεότητες, όχι μόνο

από την ελληνική θρησκεία αλλά και από άλλες. Όσον αφορά τον Άδωνη, προς τιμήν του εορτάζονταν τα Αδώνια, στα οποία και γινόταν λουτρό καθαρμού και τελετουργική κουρά, η ημέρα της ιερής ιερογαμίας, η ημέρα του πένθους και της νηστείας και η ημέρα των μυστηρίων, όπου εκεί παρουσιαζόταν η ιερή παντομίμα της ανάστασης του θεού.

Ερμής ο Τρισμέγιστος ή Ερμητισμός: Ο ελληνικός θεός Ερμής, στην Αίγυπτο ταυτίζεται με τον θεό Θωτ, ο οποίος είναι ο εφευρέτης της ιερογλυφικής γραφής, ο γραμματέας του Κάτω Κόσμου και ο χορηγός όλων των ιερών γνώσεων. Στη αιγυπτιακή εκδοχή του, ο Ερμής, καθορίζει τη μοίρα, μετρά το χρόνο, και σύμφωνα με τους θεογενούς της Ερμούπολης είναι και ο δημιουργός θεός του κόσμου.

Εξαιτίας του γεγονότος, ότι ο Θώτ ήταν ο εφευρέτης της γραφής αποδίδονται στον Ερμή-Θωτ τα αρχαιότερα βιβλία της Αιγύπτου. Σύμφωνα με τις ιερές γραφές της Αιγύπτου, ο θεός έγραψε 42 βιβλία, από τα οποία τα 36 είναι φιλοσοφίας και τα 6 αστρολογίας και ιατρικής.

Όσον αφορά τη νέα μορφή σκέψης που δημιουργήθηκε με τον ερμητισμό, [η ερμητική σκέψη προωθείται με αποκαλύψεις και όχι με συλλογιστική πορεία. Είναι μια ολική προσπάθεια να τεθούν σε κίνηση οι θείες δυνάμεις, που έχουν ως προορισμό να διατηρούν τη δύναμη και τη σταθερότητα του σύμπαντος.] (P. Leveque, Ο ελληνιστικός κόσμος, σελ 187)

[Η ερμητική θεωρία διδάσκει ότι ο κόσμος είναι χωρισμένος σε δύο μέρη: τον αιθέρα, όπου έχουμε και την κίνηση των άστρων και τον ακάθαρτο υποσελήνιο κόσμο. Ο κόσμος σχηματίζεται από τέσσερα στοιχεία: το νερό, τη γη, τον αέρα και τη φωτιά. Αυτά τα στοιχεία αντιδρούν μεταξύ τους και διαμοιράζουν τις καλές ή κακές επιδράσεις των άστρων. Το σύμπαν λοιπόν, είναι ένα σύνολο, το οποίο υποτάσσεται στους αιώνιους νόμους και φέρει το όνομα της τάξης, δηλ. το όνομα **κόσμος**. Ο άνθρωπος, ο οποίος είναι φτιαγμένος από ύλη και πνεύμα, αποτελεί τη σμίκρυνση του κόσμου, δηλ. τον **μικρόκοσμο**. Εκεί, ο άνθρωπος είναι προστατευμένος, και γνωρίζοντας τους βασικούς νόμους μπορεί να απαιτήσει από τους θεούς περισσότερη γνώση.] (P. Leveque, Ο ελληνιστικός κόσμος, σελ 188)

Επίσης, ο Ερμής ο Τρισμέγιστος είναι και ο κύριος των απόκρυφων επιστημών. Ο μάγος, μνημένος στη θεϊκή γνώση κρατάει ένα μέρος από τη δύναμη του θεού. Έτσι, μπορεί να απειλήσει τους θεούς και να αποκτήσει με τη βία, μεγαλύτερη γνώση, άρα μεγαλύτερη δύναμη.

5.2. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Οι Πτολεμαίοι βασιλιάδες, διοίκησαν με απόλυτη εξουσία και με τη βοήθεια συμβούλων τους οι οποίοι ήταν γνωστοί ως **φίλοι**.

Στο ανώτερο επίπεδο της διοικητικής ιεραρχίας της Αλεξάνδρειας ανήκαν ,α) ο **βασιλικός γραμματέας** ή **επιστολογράφος**, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τις διπλωματικές σχέσεις, β) ο **αρχιγραμματέας** ή **υπομνηματογράφος**, γ) ο **συγγραφέας των βασιλικών διαταγμάτων**, δ) οι **ανώτεροι στρατηγοί** και οι **διοικητές**, οι οποίοι επέβλεπαν την πολιτική διοίκηση. Ο πιο γνωστός από τους διοικητές ήταν ο Απολλώνιος από την Καρία(περίπου το 262-245πΧ).

Ο διοικητής ήταν ο επικεφαλής της τοπικής διοίκησης, η οποία ήταν χωρισμένη σε **νομούς**. Ο **Νομάρχης** επέβλεπε την αγροτική παραγωγή του νομού. Ο **Οικονόμος** ήταν ο επικεφαλής της οικονομίας και ο **Βασιλικός Γραμματέας** ήταν επιφορτισμένος με την διαχείριση και τη διανομή της γης.

Ο **Στρατηγός**, ως αρχηγός των στρατευμάτων, βρισκόταν στο ανώτερο κλιμάκιο ολόκληρης της επαρχίας(επί Πτολεμαίου ΙΙΙ), ενώ ο νομάρχης είχε βρεθεί σε κατώτερο στρώμα ως κατώτερος οικονομικός υπάλληλος.

Το γραφείο του **Επιστράτηγου** δημιουργήθηκε στην Άνω Αίγυπτο το 187πΧ. Ο Επιστράτηγος διοικούσε τον ανώτατο στρατό. Την εποχή που οι ανώτατοι αξιωματούχοι ήταν αποκλειστικά Έλληνες(κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ), ο τομέας της τοπικής διοίκησης παρέμενε σε αιγυπτιακά χέρια. Μόνο επί βασιλείας του Πτολεμαίου VIII, μπόρεσαν οι Αιγύπτιοι να ανέβουν στις υψηλότερες βαθμίδες διοίκησης της χώρας.

Θεωρητικά, όπως και στο παρελθόν, ο βασιλιάς ήταν ο ιδιοκτήτης της γης. Η γη που δεν θεωρούνταν ως «βασιλική γη», και καλλιεργούνταν από ενοικιαστές ονομαζόταν «δανεική γη». Σε αυτήν ανήκαν οι μεγάλες εκτάσεις των ναϊκών γαιών στις ελληνικές πόλεις όπως, η Ναύκρατις, Αλεξάνδρεια και η Πτολεμαΐδα.

Ο βασιλιάς παραχωρούσε μεγάλες εκτάσεις γης σε άξιους αξιωματούχους, τις λεγόμενες **δωρεές**. Οι στρατιώτες που βρίσκονταν σε ενεργή υπηρεσία, οι **κληρούχοι**, έπαιρναν μικρότερα κομμάτια γης, τους **κλήρους**, για να συντηρούν τις οικογένειες τους.

Από τον 2^ο αιώνα π.Χ οι κληρούχοι χωρίστηκαν σε 2 τάξεις. Τους **Στρατιώτες** (Έλληνες του Μακεδονικού στρατού), και τους **Μάχιμους** (μέλη της Αιγυπτιακής αγροτικής τάξης). Αργότερα βρίσκουμε και Εβραίους κληρούχους, κυρίως στο Φαγιούμ. Το 165/164 π.Χ οι μάχιμοι παραπονέθηκαν για τα βασιλικά διατάγματα «Περί γεωργίας»,

όπου πίεζε τους γεωργούς να καλλιεργούν γη απαλλαγμένη από μειωμένα ενοικιαστική αξία. Η «**Αναχώρησις**», μια αποφυγή της κυριότητα γης όπου ο αγρότης ήταν υποχρεωμένος να καλλιεργεί, χειροτέρευσε την κατάσταση με αποτέλεσμα των φορολογία..

Συνεπώς, το γραφείο του «**Ιδίου Λόγου**» δημιουργήθηκε κατά το α μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Αυτό το γραφείο είχε υπ' ευθύνη του να βρίσκει επικερδή χρήση για τις εγκαταλειμμένες και δημευμένες φάρμες, οι οποίες συνήθως προορίζονταν από την πολιτεία ως χέρσα γη.

Ο βασιλιάς ήταν επίσης ο άρχων του νόμου και επέβλεπε τον διοικητικό κλάδο της χώρας μέσω των δικαστών, οι οποίοι ονομάζονταν **Αρχιδικαστές**. Οι νόμοι των Αιγυπτίων και οι νόμοι των Ελλήνων είχαν ίση ισχύ. Η δικαιοδοσία των αιγυπτιακών και ελληνικών δικαστηρίων για τους νόμους είχε αναδιοργανωθεί σε διατάγματα αμνηστίας το 118 π.Χ.

Ο υψηλόβαθμος κλήρος, των γνωστών «**Οίκων του Θεού**», μαζί με τους παρακείμενος «**Οίκους της Ζωής**», τα οποία ήταν σχολεία για υποψήφιους ιερείς, και οι γαίες που ανήκαν σε αυτούς δεν ανήκουν στο «**νόμο του Φαραώ**». Οι ιερείς ήταν επίσης απαλλαγμένοι από την φορολογία.

Η ίδια ναική περιφέρεια περιλάμβανε διάφορους οργανισμούς βασιλικής λατρείας, αλλά και τους οικονομικούς οργανισμούς, οι οποίοι ελέγχονταν από την πολιτειακή διοίκηση και λειτουργούνταν από τους web-ιερείς. Οι web-ιερείς, και γενικότερα το ιερατείο, εξαρτιόνταν από τον βασιλιά και έπαιρναν μισθό ή αλλιώς **σύνταξη**. Επίσης υψηλόβαθμοι Έλληνες υπάλληλοι ασκούσαν επιρροή στις ναικές περιοχές που ανήκαν στη πολιτεία.

Η διοίκηση και οικονομία ενός ναού, όπως επίσης και η διοίκηση και οικονομία της πολιτείας ήταν άμεσα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Πτολεμαίος Ι έφτασαν αρκετά μακριά για την διασφάλιση της περιουσίας των ναών. Έτσι δημιουργήθηκε μια αρκετά μεγάλη περιουσία από δωρεές η οποία εξασφάλισε τους επόμενους βασιλείς. Πιθανότατα, η μεγαλύτερη δωρεά ήταν αυτή που αφορούσε τη μεταφορά του φορολογικού εισοδήματος από τη Χώρα των Δώδεκα Μιλίων έως το ναό της θεάς Ίσιδας στο νησάκι των Φιλών. Οι ναοί ήταν κέντρα δημόσιας ζωής, επιστημών και τεχνών, πέρα από το γεγονός ότι αποτελούσαν μεγάλες και οικονομικές οντότητες.

5.3. ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Όπως και σε όλους τους μεγάλους πολιτισμούς, έτσι και στον αιγυπτιακό έχουμε διαχωρισμό των κοινωνικών ομάδων, τις οποίες και θα εξετάσουμε σε αυτό το κεφάλαιο.

Α)Ο **βασιλιάς** κατέχει το ανώτατο αξίωμα στη χώρα την οποία βασιλεύει. Είναι η ζωντανή ενσάρκωση του νόμου. Αυτό δικαιολογείται από τον θείο χαρακτήρα του. Επίσης,

οι στρατιωτικές επιτυχίες του αποδεικνύουν ότι έχει την εύνοια των θεών. Όμως πέρα από την απόλυτη εξουσία, ο βασιλιάς-μονάρχης οφείλει να έχει και κάποιες ηθικές υποχρεώσεις, όπως το να είναι αφοσιωμένος στο αξίωμα του και να είναι προσιτός σε όλους, να είναι ευσεβής και φιλόανθρωπος.

Κατά την ελληνιστική περίοδο οι μονάρχες των κρατών είχαν απόλυτη εξουσία μια και θεωρούνταν γιοί θεοτήτων, άρα και θεοί. Έτσι, στη Αίγυπτο, ξεκινάει η δυναστεία των Λαγιδών, με τους Πτολεμαίους να παίρνουν τα βασιλικά σκήπτρα μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου. Οι Λαγίδες δέχτηκαν να πάρουν τον τίτλο του Φαραώ. Ο Πτολεμαίος Α΄ Σωτήρας δεν δέχθηκε την τελετή στέψης, κρίνοντας ότι του ανήκε η βασιλεία, καθώς ήταν ήδη κατακτητής.

Από εδώ και πέρα [οι βασιλείς φέρουν πέντε χαρακτηριστικά ονόματα της φαραωνικής εξουσίας: ανδρείος έφηβος, δοξασμένος, ενθρονισμένος από τον πατέρα του, παντοδύναμο ΚΑ του ΡΑ του εκλεκτού Άμμωνα, Πτολεμαίος.] (P. Leveque, *Ο ελληνιστικός κόσμος*, σελ. 63)

Η βασιλεία είναι κληρονομική στη πτολεμαϊκή περίοδο και πάντα ο πρωτότοκος γιος διαδέχεται τον πατέρα. Αρκετές φορές είχαμε συμβασιλεία γιού με τον πατέρα. Σημαντικό ρόλο έπαιζε και η βασίλισσα. Άλλωστε, κατά τη διάρκεια των βασιλείων της φαραωνικής Αιγύπτου έχουμε δει τη διακυβέρνηση της Χατσεψούτ, αλλά και τη βοήθεια κάποιων βασιλισσών προς τους βασιλιάδες συζύγους τους, όπως η Νεφερτίτη στον Ακενατόν. Έτσι, και κατά την πτολεμαϊκή περίοδο είχαμε συμβασιλείες αλλά και την διατήρηση της τελευταίας βασίλισσας από το γένος των Λαγιδών, της Κλεοπάτρας VII. Με τη Κλεοπάτρα VII τελειώνει και η περίοδος διακυβέρνησης των Πτολεμαίων, άρα και του ελληνικού στοιχείου, στην Αίγυπτο. Μια περίοδος διακυβέρνησης η οποία κράτησε περίπου 300 χρόνια, και η οποία έληξε με την ναυμαχία στο Άκτιο το 29π.Χ, όπου και αρχίζει η ρωμαϊκή κυριαρχία στην Αίγυπτο με πρώτο αυτοκράτορα τον Οκταβιανό Αύγουστο.

Επίσης, ο βασιλιάς περιβάλλεται από την αυλή του. Έχουμε την δημιουργία αυλικών τίτλων, ώστε να προσδίδουν ευγένεια στους κατόχους τους. Τέτοιοι τίτλοι ήταν οι «φίλοι του βασιλιά» και οι «συγγενείς του βασιλιά».

Β) Έχουμε την δημιουργία μιας εύπορης και πολυπληθούς **αστικής τάξης**, η οποία αποκτά έσοδα από την βιοτεχνία και το εμπόριο, χωρίς όμως να παραμελεί και την αγορά εκτάσεων γης. Αυτή η τάξη αγαπά τις απολαύσεις της ζωής, τα άνετα σπίτια, αλλά όμως επιζητεί και την πιο εκλεπτυσμένη ευχαρίστηση που της προσφέρει η ποίηση, η τέχνη και η φιλοσοφία. Γενικότερα αυτή η τάξη ασχολείται με την οικονομία. Εκεί, σε μεγάλες θέσεις βρίσκουμε τους τραπεζίτες αλλά και τους εκμισθωτές φόρων.

Γ) Σε κατώτερη βαθμίδα από την αστική τάξη βρίσκονται οι **διοικητικοί υπάλληλοι**. Αυτοί είναι υπάλληλοι του βασιλιά, οι οποίοι έχουν δεθεί μαζί του με όρκο. Ο διοικητικός

υπάλληλος αν και στη θεωρία διορίζεται από τον βασιλιά, στην ουσία επιλέγεται από τον ανώτερο στη θέση του και με τον καιρό μετατρέπεται σε εξαρτώμενο από αυτόν. Δουλειά του διοικητικού υπαλλήλου είναι α) να εισπράττει τα έσοδα, β) να εξασφαλίζει την μέγιστη εκμετάλλευση και γ) να κοινοποιεί και να εκτελεί επιθυμίες του μονάρχη. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι οι διοικητικοί υπάλληλοι κατέχονται από ευσυνειδησία ή ότι είναι πάντα καλά πληροφορημένοι για τη δουλειά τους. Στις αναφορές τους γράφουν συνήθως φανταστικούς αριθμούς και συνήθως πνίγονται κάτω από το βάρος της παπυροκρατίας.

Δ) Κατά τη πτολεμαϊκή περίοδο κυρίως οι βασιλιάδες προσπαθούν να φέρουν κοντά τους τον κόσμο. Ξέρουν ότι για να το καταφέρουν, αυτό θα πρέπει να γίνει μέσω του στοιχείου που ενώνει τον κόσμο, την θρησκεία. Για να γίνει αυτό χρησιμοποιείται ως συνδετικός κρίκος ο **κλήρος**, δηλαδή οι **ιερείς** και το **ιερατείο**.

Ο ιερέας είναι ο άνθρωπος του θεού. Κατέχει μεγάλη εξουσία καθώς είναι ο μόνος ο οποίος έχει σχέσεις με το θείο, μέσω των καθημερινών ή επίσημων τελετουργιών. Με τις τελετουργίες, στις οποίες προσέφεραν στο θεό ότι χρειάζεται για τη ζωή του στο ναό αλλά και τροφή, διασκέδαση και ρούχα, καταφέρνει να εξασφαλίζει την εύνοια του στους θνητούς. Ο ιερέας είχε τεράστιο κύρος τόσο κατά τη διάρκεια της φαραωνικής βασιλείας, όσο και της πτολεμαϊκής.

Οι Πτολεμαίοι όμως, επιβάλλονται ως νόμιμοι διάδοχοι των φαραώ, επειδή θεωρείται ότι ο φαραώ είναι ο μόνος αληθινός ιερέας, μέσω του οποίου ασκούν το λειτούργημα τους όλοι οι ιερείς. Ο βασιλιάς διορίζει ο ίδιος τους ιερείς και εισπράττει έναν ειδικό φόρο για κάθε χρίσμα και για κάθε άνοδο στην ιεραρχική βαθμίδα.

Όσο οι Πτολεμαίοι είναι ισχυροί, κρατούν τον κλήρο σε αυστηρή υπακοή. Όταν όμως οι Πτολεμαίοι εξασθενούν, για να μπορούν να έχουν την στήριξη του κλήρου, παρέχουν στους ναούς το προνόμιο της φορολογικής ατέλειας.

Το ιερατείο της εποχής αποτελούνταν από πολλά είδη ιερέων. Από αυτά τα πιο γνωστά είναι τρία. Οι **εξαγνισμένοι**, οι οποίοι είναι οι μόνοι που έχουν το δικαίωμα εισόδου στο ιερό των ιερών. Αυτοί ήταν, ο μεγάλος ιερέας, οι προφήτες, οι στολιστές και οι παστοφόροι. Οι **γραφείς των θείων βιβλίων**, ανήκαν στον κατώτερο κλήρο και αποστολή τους ήταν η προετοιμασία των τελετών και η εξασφάλιση της σωστής διαχείρισης των υλικών αγαθών. Τέλος, οι **χοαχύτες**, οι οποίοι έχυναν τις σπονδές και ασχολούνταν με τις επικήδειες τιμές στους νεκρούς.

Ε) Πέρα όμως από τις ανώτερες τάξεις, υπάρχουν και οι κατώτερες, οι οποίες υπάρχουν κυρίως για ένα λόγο. Αυτός, δεν είναι άλλος από τον να υπηρετούν τις πρώτες και ανώτερες κοινωνικά ομάδες. Αυτές οι τάξεις δεν είναι άλλες από αυτές των **δούλων**. Οι δούλοι χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες: Στους οικιακούς δούλους, οι οποίοι ήταν πάρα

πολλοί και σ' αυτούς που χρησιμοποιούνταν ως εργατικό δυναμικό στις βιοτεχνίες της Αλεξάνδρειας.

Άλλες ομάδες που ανήκουν στις κατώτερες τάξεις είναι οι μάζες των εργαζομένων. Αυτοί ήταν κυρίως τεχνίτες και χωρικοί. Αυτοί συνήθως ήταν ελεύθεροι, αν και για κάποια χρονικά διαστήματα επιτάσσονταν για αγγαρεία υπέρ του βασιλιά.

Η γεωργία παραμένει η βασική δραστηριότητα, και στην ύπαιθρο η ζωή δεν έχει αλλάξει καθόλου. Τον 3^ο αιώνα π.Χ, ο χωρικός μπορεί και ενοικιάζει τα χέρια του στο βασιλιά αλλά και σε ναούς ή σε ιδιώτες. Αυτό το συμβόλαιο που τον δένει με τον αφέντη του συνάπτεται με κοινή συναίνεση έπειτα από ελεύθερες διαπραγματεύσεις. Από τον 2^ο αιώνα π.Χ, οι εμφύλιοι πόλεμοι καταστρέφουν την ύπαιθρο. Ο βασιλιάς επιθυμεί όλο και μεγαλύτερη παραγωγή από όλο και πιο περιορισμένη γη, αφού οι καλλιεργήσιμες περιοχές σιγά σιγά εγκαταλείπονται. Αυτή η κατάσταση οδηγεί στο να βρίσκονται, όλο και δυσκολότερα, χωρικοί για την καλλιέργεια της γης και ότι χρησιμοποιούνται όλων των ειδών τα μέσα για να υπογραφούν συμβάσεις εργασίας με τους χωρικούς και να συνεχιστούν οι καλλιέργειες.

Στους λιγότερο φτωχούς χωρικούς επιβαλλόταν η γνωστή **επιβολή**, η οποία εμφανίζεται το 164π.Χ. Αργότερα, απαιτείται από τον χωρικό να ορκιστεί ότι « θα παραμένει υπό την επιτήρηση των βασιλικών υπαλλήλων». Με αυτό το καταπιεστικό σύστημα, οι χωρικοί αρχίζουν να εγκαταλείπουν την ύπαιθρο, κάτι που είναι γνωστό ως **αναχώρηση**. Η αναχώρηση ξεκινάει την εποχή της παρακμής της ελληνιστικής περιόδου, συνεχίζει στην ρωμαϊκή περίοδο και τελειώνει στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες.

ΣΤ) Ο **στρατός** στον ελληνιστικό κόσμο κατείχε σημαντικό και σπουδαίο ρόλο και ήταν κατά βάση μισθοφορικός. [Η στρατολόγηση άρχισε να γίνεται με διάφορους τρόπους: α) Με την αποστολή πρακτόρων στρατολόγων, β) με τη μίσθωση condottieri μαζί με τις ομάδες τους και γ) με διπλωματικές συμφωνίες μεταξύ πόλεων που προβλέπουν τη διάθεση στρατιωτικών τμημάτων σε περίπτωση ανάγκης.] (*P. Leveque, ο ελληνιστικός κόσμος, σελ 112*)

Όταν ο μισθοφόρος στρατολογείται, όσο περισσότερο μένει στο στρατό, τόσο καλύτερο είναι γι' αυτόν. Του προσφερόταν μια έκταση γης, της οποίας θα έχει την εκμετάλλευση αντί ορισμένων υποχρεώσεων. Θα είχε οικονομικές οφειλές αλλά και συνεχή ετοιμότητα σε άμεση επιστράτευση.

Οι μισθοφόροι, αρχικά, καλύπτονταν από το ελληνικό στοιχείο. Έλληνες οι οποίοι προέρχονταν από τα πιο φτωχά μέρη της Ελλάδας γίνονται μισθοφόροι του αιγυπτιακού στρατού. Κατά τον 2^ο αιώνα π.Χ, και ενώ οι Μακεδόνες της Αιγύπτου παραμένουν πολυάριθμοι, από τα άλλα μέρη αρχίζουν να μειώνονται. Ως εθελοντές στρατολογούνται

και βάρβαροι, όπως π.χ οι Γαλάτες και οι Σημίτες. Αργότερα, από το 217 π.Χ και μετά ενσωματώνονται και Αιγύπτιοι.

Ο μισθοφόρος δεν έχει πολιτικά δικαιώματα και είναι χωρίς πατρίδα. Όσον αφορά την κοινωνική τους κατάσταση, αυτή αλλάζει συνεχώς. Τον 3^ο αιώνα π.Χ αμείβονται καλά και σε είδος και σε χρήμα. Τον 2^ο αιώνα π.Χ ο στρατιώτης είναι κακοπληρωμένος και δεν διαφέρει και πολύ από τους χωρικούς.

Ένας θεσμός που δημιουργείται είναι αυτός της **κληρουχίας**, που είχε ως σκοπό να κρατήσει τους μισθοφόρους. Τους έδινε ως κίνητρο την προσφορά κλήρου γης η οποία ανήκει στον βασιλιά, στους θεούς ή αποτελεί **δωρεά**. Όσον αφορά τους Πτολεμαίους, μ' αυτό το θεσμό σκόπευαν να δημιουργήσουν ένα κληρονομικό στρατό, ώστε να μην έχουν το πρόβλημα της νέας και συνεχής στρατολόγησης μισθοφόρων. Ήλπιζαν ότι με την εγκατάσταση ελληνικών αποικιών θα μπορούσαν να χειραγωγήσουν τους αυτόχθονες και θα ευνοούσαν τον εξελληνισμό τους.

Τον 3^ο αιώνα π.Χ οι σχέσεις μονάρχη και κληρούχου αλλάζουν. Ο κληρούχος αναγκάζεται να βρίσκεται για πολύ καιρό μακριά (λόγω των εκστρατειών) και δεν γνωρίζει καλά τις γεωργικές εργασίες. Αργότερα, από τον 2^ο αιώνα π.Χ, οι κληρούχοι παύουν να είναι πια ξένοι και συνήθως είναι γιοί κληρούχων ή ιθαγενών. Αυτοί παύουν να είναι υπόχρεοι στον βασιλιά. Με αυτό τον τρόπο μειώνονται οι απαιτήσεις του βασιλιά απ' τους κληρούχους. Έτσι βλέπουμε ότι από καθεστώς παραχώρησης κλήρου μετατρέπεται σε **κληρονομική ιδιοκτησία**.

Μέχρι και τα τέλη του 3^{ου} αιώνα π.Χ, μόνο ο γιος του κληρούχου μπορεί να κληρονομήσει τον πατέρα του, ενώ μέχρι και τον 1^ο αιώνα π.Χ ο κλήρος μπορεί να πάει τόσο στη σύζυγο, όσο και στις κόρες του κληρούχου. Το ίδιο γίνεται και στη **μεταβίβαση του κλήρου**, όπου μπορούν να μεταφερθούν σε τρίτο πρόσωπο τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του κληρούχου.

Z) Την περίοδο αυτή και με τη βοήθεια φωτισμένων μοναρχών, αναπτύσσονται και βιβλιοθήκες και ιδρύματα όπου συγκεντρώνονται και αναπτύσσονται οι γνώσεις και τα γράμματα. Οι δύο πρώτοι Πτολεμαίοι, με την επιρροή του Δημήτριου Φαληρέα και του ποιητή Φιλητά ιδρύουν το Μουσείο και τη Βιβλιοθήκη.

Η Αλεξανδρινή βιβλιοθήκη κατά τη δημιουργία της, αποτέλεσε το σύμβολο της πνευματικής κυριαρχίας του ελληνισμού σε όλο τον κόσμο. Η βιβλιοθήκη αυτή υπήρξε πάντα ανοιχτή σε όποιον ήθελε να μελετήσει και να λάβει γνώσεις.

Τρεις λόγοι οδήγησαν σ' αυτή τη μεγαλειώδη συγκέντρωση βιβλίων: α) το άνοιγμα του ελληνισμού στην Ανατολή, β) το γεγονός ότι μπήκε η φιλολογική τέχνη στη λογοτεχνία και γ) η βιβλιοφιλική διάθεση που έδειξαν οι Πτολεμαίοι βασιλιάδες. Ένας σημαντικός

λόγος για τη δημιουργία της βιβλιοθήκης, ήταν το γεγονός ότι η σχέση μεταξύ Ελλήνων και αυτοχθόνων λαών δημιουργήθηκε κυρίως σε γλωσσικό επίπεδο. Υπήρξε τέτοια διάδοση της ελληνικής γλώσσας, όπου τα ελληνικά μεταβλήθηκαν σε *lingua franca*.

Ιδρυτής του Μουσείου και της Βιβλιοθήκης στην Αλεξάνδρεια ήταν ο Πτολεμαίος Σωτήρας, γιος του Λαγού και της Αρσινόης για τον οποίο λεγόταν ότι ήταν νόθος γιος του Φιλίππου (πέθανε το 283π.Χ). Ο άνθρωπος αυτός θέλησε να κάνει την Αλεξάνδρεια πνευματικό κέντρο του ελληνισμού.

Το Μουσείο ήταν ένα πνευματικό ίδρυμα, όπου ο θρησκευτικός του χαρακτήρας προσδιορίζεται απ' τον ιερέα, τον οποίο διορίζαν οι Πτολεμαίοι. Ήταν ένα κτίσμα στον περίβολο των ανακτόρων, το οποίο συνδεόταν με το παλάτι, με περιστύλια και περιπάτους. Από τον Πτολεμαίο επιλέχθηκε ο Θεόφραστος για την διεύθυνση και οργάνωση του Μουσείου. Την εποχή του Θεοφράστου ο Περίπατος είχε 2.000 περίπου μαθητές και ακροατές. Ο Πτολεμαίος είχε σαν όραμα την συγκρότηση ενός πνευματικού κέντρου με εθνικό χαρακτήρα και γι' αυτό προσκάλεσε διανοητές από όλο τον ελληνόφωνο κόσμο. Όσοι αποτελούσαν μέλη του Μουσείου είχαν προνομιακή μεταχείριση. Έπαιρναν υψηλούς μισθούς, είχαν φοροαπαλλαγές, δωρεάν γεύματα και υπηρετικό προσωπικό.

Όσον αφορά τη Βιβλιοθήκη κατά τη πτολεμαϊκή περίοδο, δεν αποσυνδεόταν από το Μουσείο και από τους υπόλοιπους χώρους. Σύμφωνα με την Επιστολή του Αριστέα, ο Δημήτριος ο Φαληρέας διαχειριζόταν τα ζητήματα της Βιβλιοθήκης και παρουσίαζε στον Πτολεμαίο τα νέα αποκτήματα, ενημερώνοντας τον για την πορεία του εμπλουτισμού της Βιβλιοθήκης. Ο Πτολεμαίος ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την απόκτηση ολόκληρων βιβλιοθηκών. Βέβαια, όσον αφορά την ολοκλήρωση της, η Βιβλιοθήκη δεν θα περιείχε μόνο όλα τα βιβλία της οικουμένης στο πρωτότυπο, αλλά θα έπρεπε να υπάρχει και η ελληνική μετάφραση τους ή τουλάχιστον η περίληψη τους. Σύμφωνα με τον Τζέτζη, υπάρχει άλλη μια βιβλιοθήκη όπου θα πήγαιναν τα βιβλία, η οποία θα είναι εκτός των ανακτόρων και συνδέθηκε με τον θεό Σέραπη (Βιβλιοθήκη του Σεραπείου). Σ' αυτή τη βιβλιοθήκη έφτασαν μόνο 42.800 παπύρινοι κύλινδροι –πολύ μικρό ποσοστό αν σκεφτούμε ότι η ανακτορική βιβλιοθήκη αριθμούσε 400.000 συμμιγείς και 90.000 αμιγείς κυλίνδρους. Αυτή η βιβλιοθήκη, βρισκόταν έξω από ανάκτορα στη περιοχή της Ραχώτιδας, κοντά στο ναό του Σέραπη. Σύμφωνα με τα Προλεγόμενα του Τζέτζη, η βιβλιοθήκη αυτή άρχισε να λειτουργεί επί Πτολεμαίου Ευεργέτη Β' και αντικαταστάθηκε από άλλο κτίσμα επί ρωμαϊκής κυριαρχίας. Πρέπει να αποτελούσε ανοιχτή δημόσια βιβλιοθήκη, στην οποία κατέληγαν τα τελικά επεξεργασμένα φιλολογικά κείμενα σε αντίγραφα, και πρέπει να λειτουργούσε ως δανειστική (σε αντίθεση με την ανακτορική βιβλιοθήκη).

Ως προς την ταξινόμηση των βιβλίων, έχουμε δύο είδη: τη φιλολογική και την αρχιτεκτονική.

Η φιλολογική ταξινόμηση έχει να κάνει καθαρά με τα βιβλία και την ταξινόμηση τους ανά τίτλους. Έγινε διαχωρισμός των βιβλίων σε ενότητες με βάση τα διαφορετικά λογοτεχνικά θέματα(ποίηση, δράμα, ρητορική κλπ.). Μετά τα ταξινόμησε αλφαβητικά κατά συγγραφέα, υποδιαιρώντας ταυτόχρονα θεματικά και αλφαβητικά τα έργα τους. Επίσης έφτιαξε μια σύντομη βιογραφία για τον κάθε συγγραφέα. Οι τίτλοι των έργων αναγράφονταν σε πινακίδες συνδεδεμένες ανά με παπύρους(οι λεγόμενοι *σίλλυβοι*) και οι αντιστοιχίες των πινάκων πήγαιναν στους γενικούς καταλόγους της Βιβλιοθήκης, οι οποίοι ονομάστηκαν Πίνακες. Σ' αυτούς τους Καταλόγους, οι βιβλιοθηκάριοι πρόσθεταν πληροφορίες που αφορούσαν τα συγγράμματα.

Όσο για την αρχιτεκτονική ταξινόμηση των βιβλίων, υπήρχε ένα είδος προνάρθηκα όπου πιθανότατα εκεί τοποθετούσαν το πλήθος των παπύρων που συγκεντρώνονταν είτε για τη μελέτη τους, είτε για την αντιγραφή και τη μετάφραση τους, είτε για την άμεση ταξινόμηση τους. Στη συνέχεια, ο βιβλιοθηκάριος, τα τοποθετούσε στους χώρους φύλαξης τους αφού προηγουμένως τους έβαζε τίτλους.

Για τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης, οι μόνες αξιόπιστες πηγές που έχουμε προέρχονται από την Επιστολή του Αριστέα. Σύμφωνα με τον Αριστέα, η Βιβλιοθήκη εκείνη την εποχή είχε 200,000 κυλίνδρους με στόχο να φτάσουν τους 500,000. Η ανακτορική βιβλιοθήκη περιείχε 400,000 συμμιγείς και 90,000 αμιγείς παπύρινους κυλίνδρους.

Αυτό που είναι σίγουρο, είναι ότι συγκεντρώθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες κύλινδροι και θα μπορούσαμε να πούμε ότι και ο αριθμός των 500,000 κυλίνδρων όχι μόνο δεν είναι υπερβολικός, αλλά ίσως να είναι και ελλειμματικός. Οι Πτολεμαίοι βασιλείς, στην προσπάθεια τους να συγκεντρώσουν κυλίνδρους και αξιόπιστα αντίγραφα, δανείζονταν αυθεντικά αντίγραφα των αττικών τραγωδιών με σκοπό να καταβάλλουν ως εγγύηση 15 τάλαντα. Έχαναν όμως την εγγύηση, κρατούσαν τα ιστορικά κείμενα και τα επέστρεφαν αντιγραμμένα σε άριστη περγαμηνή.

Η αλεξανδρινή βιβλιοθήκη, υπήρξε κέντρο του πολιτισμού για αιώνες. Η βιβλιοθήκη αν και υπάρχει μέχρι σήμερα, έχει υποστεί απώλειες καθώς την εποχή που η Αίγυπτος είχε κατακτηθεί από τους Άραβες ένα μεγάλο μέρος των βιβλίων καταστράφηκε επειδή θεωρήθηκε ότι δεν συμβάδιζαν με την νέα θρησκεία που έφεραν μαζί τους οι Άραβες, το Ισλάμ.

Όσον αφορά τις άλλες επιστήμες, στα μαθηματικά ο *Ευκλείδης* κλήθηκε από τον Πτολεμαίο Σωτήρα στην Αλεξάνδρεια, όπου και εκεί συγγράφει τα δεκατρία βιβλία των **Στοιχείων** του γύρω στο 300 π.Χ.

Ο *Αρχιμήδης ο Συρακούσιος* (278-212π.Χ) ασχολήθηκε με τα μαθηματικά και ιδίως με το π (=3,1416 η αξία του), για τη σφαίρα (ο όγκος της ισούται με το 1/3 του όγκου του παραγεγραμμένου κυλίνδρου), για τον κύλινδρο και τις κωνικές τομές. Θεμελιώνει επίσης τη Θεωρητική Μηχανική και την Υδροστατική. Στην Πρακτική Μηχανική εφευρίσκει τον κοχλία, τις πολιορκητικές μηχανές και τους μοχλούς.

Ο *Ερατοσθένης ο Κυρηναίος*, ο οποίος υπήρξε βιβλιοθηκάριος στην Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, επί Πτολεμαίου του Ευεργέτη, και ο οποίος θεμελιώνει τη Μαθηματική Γεωγραφία, όπως επίσης υπολογίζει το μήκος του γήινου μεσημβρινού. Ακόμα, εκπονεί ένα χάρτη με την επιφάνεια της γης, με μήκη και πλάτη, παίρνοντας τη Ρόδο ως κέντρο των συντεταγμένων του.

Ο *Αρίσταρχος ο Σάμιος*, ορίζει τις διαστάσεις του Ήλιου και της Σελήνης και την απόσταση τους από τη Γη. Επίσης ο Αρίσταρχος θεωρείται πρόδρομος του Κοπέρνικου, καθώς υποστήριξε πως ο Ήλιος είναι ακίνητος και ότι η Γη περιφέρεται γύρω του (γεωκεντρικό σύστημα).

Στην Ιατρική, από τα πιο γνωστά ονόματα σε μας σήμερα είναι ο *Ηρόφιλος ο Καρχηδόσιος*, ο οποίος θεωρείται από τους πρωτοπόρους της Ανατομίας. Ανακάλυψε το νευρικό σύστημα, μελέτησε το μάτι και το οπτικό νεύρο και εφάρμοσε τη διαγνωστική μέσω της μέτρησης των σφυγμών.

Τέλος, ο *Ερίστρατος ο Κείος*, θεωρείται ως ο θεμελιωτής της Φυσιολογίας. Ο Ερίστρατος αντιλαμβάνεται το ρόλο των εγκεφαλικών αγγείων, διδάσκει ότι οι αρτηρίες περιέχουν αέρα και ότι μόνο στις φλέβες κυκλοφορεί το αίμα. Γενικότερα, ειδικεύεται στη μελέτη της κυκλοφορίας του αίματος.

5.4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αυτό ήταν το ταξίδι μας στην Αίγυπτο, σε μια από τις πιο σημαντικές περιόδους από τις οποίες πέρασε η χώρα. Μιλώντας για πτολεμαϊκή κυριαρχία, εννοούμε την ελληνική κυριαρχία, αφού η καταγωγή των Πτολεμαίων βασιλέων ήταν ελληνική. Καθώς είδαμε την περίοδο αυτή σε πολλά στάδια και επίπεδα, ανακαλύψαμε ότι εκείνη η περίοδος ήταν η καλύτερη, όσον αφορά την Αίγυπτο, σε πολιτιστικό επίπεδο. Η ελληνική κυριαρχία ανέπτυξε κυρίως πολιτισμό. Με την Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας και το Μουσείο, κατέφτασαν άνθρωποι των τεχνών και των γραμμάτων από όλα τα μέρη του κόσμου, είτε

για να διευρύνουν τη γνώση τους μελετώντας, είτε για να διδάξουν αυτά που οι ίδιοι είχαν ανακαλύψει και γνώριζαν. Και βέβαια παίζει πολύ σημαντικό ρόλο το γεγονός, ότι όλα τα βιβλία είτε γράφονταν είτε μεταφράζονταν στην ελληνική γλώσσα.

Μετά από όλα αυτά, μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα, ότι η Αίγυπτος εκείνη την περίοδο αποτέλεσε το λίκνο του πολιτισμού για πολλούς άλλους λαούς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Aldred Cyril, *Οι Αιγύπτιοι*, Εκδ Στάχυ, Αθήνα 2001.
2. Allen J. P. (ed William Kelly Simpson), *Genesis in Egypt (The Philosophy of ancient Egyptian Creation Accounts)*, Yale Egyptological Studies 2, Yale University, N. Haven, Connecticut 1988.
3. Allen J. - Assman, J. *Religion and Philosophy in Ancient Egypt*, (Yale Egyptological Series 3), New Haven 1989.
4. Assmann J, *The Search for god in A. Egypt*, Cornell University Press, Ithaca, London 2001.
5. Austin M. M, *Greece and Egypt in Archaic Age* (Proceedings of the Cambridge Philological Society, supplement 2), Cambridge 1970.
6. Badaway A, *Egypt and the Hellenistic World*, A history of Egyptian Architecture II, Berkeley & L. Angeles, 1968.
7. Bagnall Rogers, *Egypt in Late Antiquity*, Princeton 1993.
8. Baines J & Malek Jaromir, *Atlas of A. Egypt*, Oxford: Phaidon, N. York: Facts on File, 1980.
9. Baines John, *Cultural Atlas of A. Egypt*, Checkmark Books, N. York 2000.
10. Ballet Pascale, *Η καθημερινή ζωή στην Αλεξάνδρεια (331-30B.C)*, Εκδ Παπαδήμα, Αθήνα 2002.
11. Bell Lanny, *Serapis: The American Journal of Egyptology*, 1980.
12. Belt H. I, *Cults and Greece in Graeco-Roman Egypt*, N. York 1953, Chicago 1975.
13. Benedict R, *Patterns of Culture*, The New American Library, 1960.(p 187).
14. Beuan E., *A history of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*(210), (The Decrees of Canopus and Memphis: hieroglyphic text, urk ii 137, 10-138,4; 195, 6-8; 12-212, 13;)
15. Bianchi Roberts S., *Cleopatra's Egypt: Age of the Ptolemies*, New york 1988.
16. Blackman A.M- Fairman H.W, *Miscellanea Gregoriana*, Rome 1935, 1944, 1941, 1946(p.161).
17. Blackman A. M, *Gods, priests and men: Studies in the religion of pharaonic Egypt*, London 1992, 2nd ed, London 1995.
18. Blackman A. M. & Fairman H. W, <<*The consecrations of an Egyptian Temple according to the use of Edfu*>>, JEA 32, p 75-91.
19. Blackman A. M. & Fairman H. W, <<*The sequence of the Episodes in the Egyptian Daily Temple Ritual*>>, Journal of the Manchester Egyptian and Oriental Society (1918-1919), p27-53.
20. Blackman A. M. & Fairman H. W, <<*A group of Texts inscribed on the façade of the sanctuary in the Temple of Horus at Edfu*>>, Miscellanea Gregoriana, p 397-428.
21. Blackman A. M. & Fairman H. W, <<*The myth of Horus at Edfu II: "The triumph of Horus over his enemies: A Sacred drama"*>>, JEA 28, 32-8; 29, 2-36; 30, 5-22;
22. Blackman A. M. & Fairman H. W, <<*The significance of the Ceremony Hwt Bhsu in the Temple of Horus at Edfu*>>, JEA 35, 98-112; 36, 63-81;
23. Boardman J, *The Greeks overseas*, London 1980.
24. Boardman J, Giffin J, Murray O, *The Oxford History of Greece and the Hellenistic world*, Oxford University Press, Oxford 1991.
25. Bowman Alan K., *Egypt after the Pharaohs, 332BC-AD 642 from Alexander to the Arab Conquest*, Oxford 1986.

26. Breasted J, *The Edwin Smith Papyrus*, The Univ of Chicago Press, p 269.
27. Budge E. A. W, *The Book of the Opening of the Mouth*, London 1909.
28. Cameron Averil, *The Mediterranean world in Late Antiquity (395-600)*, Routledge, London 1996.
29. Dieter Arnold, *The Encyclopedia of Ancient Egyptian Architecture*, I. B. Tauris, London.
30. Donadoni S., *The Egyptians*, University Chicago Press, Chicago 1997.
31. Eliade M, *Patterns of Queenship in Ancient Egyptian myth and history*, Boreas 14, Uppsala 1986.
32. Elliot-Smith G, *The ancient Egyptians and their influence upon the civilization of Europe*, Harper Bros 1911, p 55.
33. Ellis Walter M., *Ptolemy of Egypt*, London 1994.
34. Fairman H. W., *The Triumph of Horus: An Ancient Egyptian Drama*, London 1974.
35. Fairman H. W., *Worship and Festivals in an Egyptian temple*, John Rylands Library vol 37, September 1954.
36. Fairman H. W, <<*The myth of Horus at Edfu: The Legend of the Winged Disk*>>, JEA 21, 26-36;
37. Faulkner R. O, *The Ancient Egyptian Coffin Texts*, 3 vols, Aris& Phillips, Warminster 1973-78.
38. Faulkner R. O, *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, Clarendon, Oxford 1969.
39. Fawden Garth, *Ο Αιγύπτιος Ερμής*, Εκδ Ενάλιος, Αθήνα 2002.
40. Finnestad R. B., *Image of the World and Symbol of the Creator: On the Cosmological and Iconological Values of the Temples of Edfu*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1983.
41. Fischer Henry G, *Dendera in the Third Millenium B.C, Down To Theban Domination of Thebes*, Locust Valley, New York 1968.
42. Frandsen P, Englund Gertie, *The religion of the ancient Egyptians: cognitive structures and popular expressions*, Proceedings of Symposia in Uppsala and Bergen 1987&1988, Universitatis Upsaliensis: ,Boreas 20, Almqvist & Wilksell, Uppsala, Stockholm 1989(95-108).
43. Fraser P. M, *Ptolemaic Alexandria*, 3 vols, Oxford 1972.
44. Fouden Garth, *The Egyptian Hermes: A historical approach to the Late Pagan Mind*, Cambridge Univ Press, Cambridge 1986.
45. Gallery L. M, (ed Schmandt-Besserat), *Immortal Egypt*, Malibu 1978.
46. Gardiner A. H, *Late Egyptian Stories*, Bibliotheca Aegyptiaca, Vol 1, Bruxelles 1932.
47. Gardiner A. H, *The contending of Horus and Seth* (The Chester Beatty Papyri, No 1), Oxford 1931.
48. Gardiner A., *Η Αίγυπτος των Φαραώ(Μια εισαγωγή)*, Εκδ Φόρμιγξ, Αθήνα 1996.
49. Ghialoungui P, *The House of Life, per ankh*, Amsterdam 1973.
50. Grimal N., *History of A. Egypt*, Blackwell, Oxford 1992.
51. Harco Willems, <<*Crime, cult and Capital Punishment*>>, (Mo' alla Inscription 8), JEA 76(1990), p 27-54.
52. Harf G., *Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London, N. York 1986.
53. Hart G., *Egyptian Myths*, London 1990.
54. Heinemann, *The Geography of Strabo*, Loeb Class Library, London.

55. Hornung Eric, *Conceptions of God in A. Egypt: The one and the many* (trans Baines J), Ithaca, Cornell Univ. Press 1982, London Routledge & Kegan Paul 1983.
56. Kemp B, *How religious were the Egyptians?*, Cambridge Archaeological Journal 5(25-54), 1995.
57. Leach Edmund, *Culture & Communication: The logic by which symbols are connected*, Cambridge 1976.
58. Leahy L, *Private tomb reliefs of the Late period from Lower Egypt*, Doctoral dissertation, University of Oxford, 1988.
59. Leveque Pierre, *Ο Ελληνιστικός Κόσμος*, Εκδ Μεταίχμιο, 1^η έκδοση, Αθήνα 2003.
60. Lewis Naphtali, *Greeks in Ptolemaic Egypt: Case Studies in the Social History of the Hellenistic World*, Oxford 1986.
61. Massart A, *The Egyptian Geneva Papyrus*, Mitt d Deutsch 1957, Archaeol Instit Abteil, Kairo 15p 172.
62. Mohiy el Din Ibrahim, *Studies in Honour*(of H. W. Fairman), Warminster 1979.
63. Morenz Siegfried, *Egyptian Religion* (trans Ann E. Keep), London: Methuen, Ithaca: Cornell Univ Press 1973.
64. O' Connor David & Silverman David P., *Ancient Egyptian Kingship: New Investigations*, Ithaca 2001.
65. Parker R. A, *The Calendars of A. Egypt*, Chicago 1950.
66. Pinch G., *Handbook of Egyptian Mythology*, USA 2002.
67. Quaegebeur Jan, *Studies on Ptolemaic Memphis*, Louvain, n.p 1980.
68. Quirke Stephen, *Ancient Egyptian Religion*, British Museum Press, London 2000.
69. Quirke S, *The Temple in Egypt: New Discoveries and Recent Research*, London 1997.
70. Quirke S, *Ancient Egyptian Religion*, London 1992.
71. Redford Donald D., *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, Oxford University.
72. Rostovtzeff M, *The social and economic history of the Hellenistic World*, 3 vols, Oxford 1953.
73. Sadek Ashraf Iskander, *Popular Religion in Egypt during the New Kingdom*, Gerstenberg, Hildesheim 1987(1988).
74. Sasson J. (editor), *Civilisations of the Ancient Near East*, vol 4, New York 1995.
75. Sauneron Serge, *The Priests of A. Egypt*, Cornell University Press, Ithaca, London 2000.
76. Shafer E., *Temples of A. Egypt*, Byron I. B. Tauris Publishers, N. York 1997, London 1998.
77. Silverman David P., *Religion in A. Egypt, Gods, myths and personal practice*(ed Byron E. Shafer), Ithaca: Cornell Univ Press, 1991.
78. Smith Jonathan Z., *Imagining Religion: From Babylon to Jones town*, Chicago, University of Chicago Press 1982.
79. Smith William S., *The art and architecture of A. Egypt*, Yale University Press, New Haven 1998.
80. Snape S, *Egyptian Temples*, Princes Risborough, 1996.
81. Solve-Soderbergh, Torgny, *Temples and Tombs in A. Nubia: The International Rescue Campaign at Abu Simbel, Philae, and Other Sites*, Thames and Hudson, Unesco, London 1987.
82. Spencer A. J, *Brick Architecture in A. Egypt*, Warminster 1979.
83. Spencer P, *The Egyptian Temple: A lexicographical study*, London 1984.

84. Thompson Dorothy J., *Pagan Priests: Religion and Power in the Ancient World*(ed Mary Beard & John North), Ithaca: Cornell Univ Press 1990.
85. Trigger Bruce, *Ancient Egypt: A social History*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
86. Trigger B. G., Kemp B. J., O Connor D., A. Loyd B.,*Ancient Egypt(A social history)*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, 2004¹⁴.
87. Watterson Barbara, *The House of Horus at Edfu(Ritual in an ancient Egyptian Temple)*, Tempus Publishing Limited, Great Britain 1998.
88. Whaling F, *Contemporary Approaches to the Study of Religions: The Humanities; The social sciences*, Berlin, N. York, Amsterdam 1984-85.
89. Wildung Dietrich,*Egyptian Saints: Deification in Pharaonic Egypt*, N. York Univ Press, N. York 1977.
90. Wilkinson Richard. H., *The Complete Temples of A. Egypt*, Thames & Hudson, London 2000.
91. Zabkar Louis V. *Hymns to Isis in her Temple at Philae*, Hanover & London: Univ Press of New England, 1988.